

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO OSAKOND

MILVI MARTINA PIIR

**PAULUSE PROTSESS:
KRIMINAALÕIGUSLIK KONTEKST JA
KOHT UUE TESTAMENDI TRADITSIOONIS**

MAGISTRITÖÖ

JUHENDAJA PhD MAIT KÕIV

TARTU
2005

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. ALLIKAS JA SELLE KRIITIKA	12
1.1. Lk-Ap kaksikteos	13
1.2. Eesmärgid	17
1.3. Allikad	22
1.4. Ap väärtus ajalooallikana	26
2. PAULUSE PROTSESS: KRIMINAALÕIGUSLIK TAUST	31
2.1. Kodaniku staatus ja õigused. <i>Ius civile</i> ja <i>ius gentium</i>	31
2.2. Paulus kui rooma õiguse subjekt	34
2.3. Kriminaalmenetlus - <i>cognitio extraordinaria</i>	35
2.4. Judaism 1.sajandil	38
2.5. Pauluse protsessi osalised	41
3. PAULUSE PROTSESS: KRIMINAALÕIGUSLIK ANALÜÜS	44
3.1. Kirjeldusviis	44
3.2. Pauluse protsess: kriminaalõiguslik analüüs	45
3.3. Protsessi võimalik käik Roomas	73
4. PAULUSE PROTSESS: KOHT UUE TESTAMENDI TRADITSIOONIS	77
4.1. Luuka allikad	77
4.2. Luuka eesmärgid	80
5. KOKKUVÕTE	88
LISAD	90
SUMMARY	95
LÜHENDID	97
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	99

SISSEJUHATUS

Apostel Paulus oli kahtlemata mitmes mõttes erandlik ja silmapaistev isik. Mitmesaja UT-s (siin ja edaspidi vt. "Lühendid") mainitud isiku hulgast tunneme kõige paremini just tema tegevust ja elukäiku. Pauluse rolli kristluse levitamisel ning kaugemas perspektiivis sellele kui maailmareligioonile alusepanekul on võimatu üle hinnata. Võib julgelt öelda, et mitte ükski varase kiriku ajalugu, dogmaatikat, filosoofiat või eetikat käsitlev teos ei lähe sellest vaikides mööda. Pauluse tähtsust toonitab tähelepanu, mida talle osutati juba tema kaasajal (nt. Pauluse kirjades mainitud arvukad õpetuslikud konfliktid nii juutide kui paganatega) ning vahetult pärast seda (nt. Ap jutustused Pauluse misjonireisidest), samuti tema kirjade üldine autoriteet kristlikes kogudustes ning nende lülitamine UT kaanonisse (vt. ptk. 1.1.).

Pauluse kohtuprotsessi puhul on tegemist ainsa teadaoleva Rooma kodaniku apellatsiooniga keisrile, ja samas Jeesuse protsessi kõrval teise silmapaistva näitega roomlaste kohtumõistmisest algkristliku suurkuju üle, mis kriitilisel vaatlusel lubab teha mõningaid järeldusi Rooma riigivõimu vahekordade üle juutide ja kristlastega. Just kõnealusele problemaatikale on pühendatud käesolev magistritöö.

Eelkõige pakuvad Pauluse kohta teavet tema enda autentsed kirjad (1Ts, 1Kr, 2Kr, Gl, Fl, Fm, Rm) ja Ap. Neist esimesed on kirjutatud 50.-ndatel aastatel ning adresseeritud erinevatele kogudustele peamiselt Väike-Aasias ja Kreekas. Neis leidub rohkesti väärtuslikke andmeid Pauluse reise ja misjonitöö, samuti algkristluse levimise asjaolude ja esimeste koguduste elu-olu kohta. Seevastu Ap (mis kujutab endast vahetut järgi Lk-le) kirja pandud mõnikümmend aastat hiljem ning suunatud laiale ja haritud publikule. Selle geograafiline haare on aukartustäratav, ulatudes Lähis-Idast Itaaliani. Ap ei pööra tähelepanu Pauluse teoloogiale, kuid võimaldab Pauluse kirjades toodud andmeid reisimarsruutide ja peatuspaikade osas kontrollida ja kõrvutada.

Ka on Ap näol tegemist ainsa alliktekstiga, mis käsitleb Pauluse kohtuprotsessi, millele senise uurimise käigus on pööratud märksa vähem tähelepanu kui näiteks tema misjonitegevusele. Olgu nimetatud, et Pauluse kirjadest ei ole tema protsessi asjus kuigi suurt abi. 2Kr-s leidub küll viiteid apostli kannatustele, mis tal oma misjonitöös on tulnud taluda (korduvad vangistused, piitsutamised jne), kuid pole võimalik üheselt aru saada,

kas need sanktsioonid pärinesid paganlikelt või juudi võimukandjatelt. Üheski oma kirjas ei määratle Paulus ennast kui Rooma kodanikku ega maini isegi oma täisnime.

Lugedes Lk-Ap kaksikteost õigusajaloolisest aspektist, tuleb nentida, et tegemist on huvipakkuva ning küllalt mitmekesist materjali pakkuva kirjavara. Kahe suure protsessi - Jeesuse ja Pauluse omade - kõrval, mida kirjeldatakse hoolika põhjalikkusega, leidub neis mitmeid viiteid erinevatele avalik-õiguslikele rikkumistele nagu kuriteod avaliku rahu/korra vastu (valevandumine Ap 24:9, tapmine Ap 9:57jj, tapmiskatse Ap 14:19) või ametialased süüteod (väljapressimiskatse Ap 24:26). Mõned neist olid reaalsed kuriteod, mis jõudsid kohtuliku arutluseni ja/või kohtualuse süüdimõistmiseni ja/või karistamiseni (nt. Jeesuse, Pauluse, Stefanose, Peetruse ja Barnabase protsessid), kuid leidub ka niisuguseid, mille suhtes kohtuasja ei algatatud (Felixi väljapressimiskatse Ap 24:26), ning samuti kuriteokavatsusi, mis ei realiseerunud kellegi teadliku tegevuse või järgnenud sündmustekäigu tõttu (juutide vandenõud Jeesuse (Lk 22:1) ja Pauluse tapmiseks Ap 23:12jj). Ka Paulus kutsus oma misjonitööd tehes korduvalt esile nii juutide kui paganate meelepaha, mis võis ilmnedas erinevates vormides. Vahetevahel manifesteerus see otseses füüsilises vägivallas (näiteks Lystras Ap 14:19), vahetevahel piirdus intriigide või vandenõu sepitsemisega (Ap 23:jj). Ent leidsid juhtumeid, mil pahandatud isikud pöördusid ametlike kaebustega Rooma võimukandjate poole. Ap kirjeldab ühtekokku nelja niisugust juhtumit (Philippis, Tessaloonikas, Efesoses ja Jeruusalemmas-Caesareas), mil Paulusel tuli ametivõimudega sekeldusi (ehkki Pauluselt endalt pärinevate vihjete kohaselt võis sääraseid intsidente ehk rohkemgi olla. 2Kr 11:23-25). Siinse kirjutise põhitähelepanu keskendub neist viimasele, nimelt Jeruusalemma-Caesarea kohtuasjale, mida Ap autor on teistest põhjalikumalt kirjeldanud. Käesolevas töös tähistab väljend "Pauluse protsess" just seda kohtuasja.

Küllap on see ainulisus (nagu Ap muudki eripärad, näiteks historiseeriv ja helleniseeriv tendents, mida Mt-s, Mk-s ja Jh-s ei kohta) olnud põhjuseks, miks teose kui ajalooallika väärtuse üle on erakordselt palju diskuteeritud. Seejuures varieeruvad seisukohad äärmusest äärmusesse: ühelt poolt on usutud selle peaaegu sõna-sõnalist tõele vastavust¹ ja teiselt poolt kaheldud praktiliselt kõiges, milles kahelda saab.² Kuna Ap

¹ Ootuspäraselt võib niisugust suhtumist kohata eelkõige erinevate kirikute ja usuühingute poolt publitseeritud kirjutistes; nt. White 2000 (vt. ka historiograafia probleemide kohta allpool).

² Ühe kõige kahtlevama uurijana tõstaks esile Lüdemann 1989, 106-120, 146-267, 240-241. Autoriteetne Fitzmyer, kellele oma töös tihti viitan, kasutab tema kohta väljendit '*archsceptic*'. Fitzmyer 1998, 145. Üsna skeptilistel seisukohtadel on ka Lohse 1994.

kirjanduslik stiil on väga ühtlane ja sujuv, on näiteks Luuka oletatava allikmaterjali kindlakstegemine väga raske. Ent ometi on just see üks fundamentaalseid probleeme, millele antud vastusest olenevad ka paljud muud asjaolud. Igasugune uurijapoolne eristus, oletus, väljajätt või esiletoomine võib Ap (ja ilmselt ka teiste UT raamatute) puhul hõlpsasti osutuda kaheldavaks ja üleüldse tähendusetuks. Tihti pole mingeid pidepunkti peale hea usu ja sisetunde, usaldamaks või mitteusaldamaks konkreetseid kirjakohti või nende konteksti. Tõlgendamisvõimalusi on lõpmatult - väide väite, arvamus arvamuse, mulje mulje vastu. On väga raske määratleda, kus on õigustatud kahtlemise piirid ja kustmaalt muutub see liialdatuks, kuid ehk maksaks seda vähemalt retoorilise küsimusena aeg-ajalt meenutada.

Isegi kui suur osa uurijaid on siiski enam-vähem ühel meelel selles, et ajalooline keskkond on Ap-s edastatud realistlikult,³ jääb küsimuseks, kuidas saab keskkonna realistlikkuse põhjal järeldada midagi, olgu positiivset või negatiivset, sündmuste esituse õigsuse kohta. Siin saab määravaks Ap autori eesmärk oma teose kirjapanekul. Usun end olevat kindel ühes - mistahes varjatud kavatsusi me Luukale ei omistaks, pole minu arvates mingit põhjendatud alust kahelda tema põhilises ja järjekindlas tõetaotluses. On muidugi iseküsimus, kuidas täpselt ta tõde mõistis ja interpreteeris. Kuid kui ta soovis oma lugejatele anda tõsiseltvõetava teose, pidi ta jääma tõepära või vähemalt usutavuse piiridesse, ja seda isegi juhul, kui ta mõningaid sündmusi kristlastele soodsamas valguses näidata püüdis.

Ap originaalteksti kõrval on allikana oluline ka selle ladinakeelne tõlge, seda just roomaõiguslike terminite täpsuse seisukohalt. Muidugi esineb ka siin teatud raskusi. Kuna *Vulgata* pärineb alles 4.sajandi lõpust,⁴ siis võib siin-seal sattuda terminoloogilisele järjepidetusele. Nii näiteks on *Vulgata's praefectus* ("maavalitseja") asemel kasutatud mõistet *praeses*, mis juurdus ametlikus kasutuses alles 3. sajandil. Siiski on sellised silmahakanud ebakõlad harvad ega puuduta Pauluse protsessi põhimõisteid. Võrdlusmaterjali pakuvad Ap tõlked teistesse keeltesse.

UT raamatutele ja kirjadele sekundeerivad enam või vähem kaasaegsed paganlikud ja juudi autorid (Josephus Flavius, Suetonius, Tacitus, Plinius Noorem, Dio Cassius jne), kelle teosed visandavad üldise ajastuloolise pildi, ent pakuvad ka olulisi ja detailseid sissevaateid kriminaal- ja riigiõiguse erinevatesse harudesse ning

³ Näiteks Munck 1967, Fischer 1995, Lohse 1994, Sherwin-White 2000, Bruce 2000, Cadbury 1955, Fitzmyer 1998.

⁴ Lk ja Ap vanimad käsikirjad (nii kreeka- kui ladinakeelsed) pärinevad 2.sajandi keskpaigast, kuid kahjuks pole need siinkirjutajale kättesaadavad olnud.

sotsiaalpoliitilistesse ja mentaalsetesse arengutesse. Ap-ga võrreldes jäävad need allikad siiski teisejärgulisteks, kuna Paulust neis ei mainita ning kogu kristlikku temaatikat puudutatakse vaid põgusalt (erandiks muidugi Josephus). Alates 2.sajandi II poolest lisanduvad küll mitmed kristlikud allikad (Tertullianus, Eusebios, Irenaeus), mis pööravad tähelepanu ka Pauluse protsessile. Kuid see tähelepanu on kantud praktilisest apologetilisest huvist ega laiene kriminaalõiguse üldistele printsiipidele. Nii võib öelda, et Pauluse protsess kui osa rooma provintsiaaljuriidiktsoonist on olnud marginaalne teema nii paganlike kui kristlike autorite jaoks.

Põhimõtteliselt kehtib äsjane sedastus ka kogu hilisema Pauluse-teemalise historiograafia kohta. Tema õpetuse ja misjonitegevuse kohta käiv kirjandus on ülimalt huvitav ning püüa anda sellest hõlmavat ülevaadet juba ette nurjumisele määratud. Rõhuva osa historiograafiast näib enda alla võtvat kirjavara, mille eesmärgiks on misjon või katehees. Subjektiivse mulje põhjal on valdavalt tegemist Ap ümberjutustustega, millele on omane dramaatiline ja moraliseeriv esituslaad, halvemal juhul ka täielik ebakriitilisus. Olgu nimetatud, et peaaegu kogu eestikeelne Pauluse-teemaline kirjandus koosneb just sedalaadi teostest. Ülalmainitud E.G. White'i kirjatöö on siin sobivaks näiteks.⁵

Teise suurema grupina võiks esile tuua teosed, mille esituslaad on populaarteaduslik. Enamasti on tegemist küll vaid refereeringutega, kuid need näivad toetuvat aktsepteeritavatele uurimustele. Ajastulooline taust on ehk veidi visandlik, kuid reeglina õige, ning autorite pakutud üksikseletused jäävad võimalikkuse piiridesse. Selliste teoste sihiks on huvilistele esmase teabe pakkumine - ülesanne, mille nad ka auga täidavad. Minu kogemus näitab, et sellistest populaarsetest käsitlemustest võib leida mõne kaalumistvääriva mõtte või värske vaatenurga. Sobivateks näideteks võiksid siinkohal olla R.Santala "Apostel Paulus inimesena ja õpetajana juudi kirjanduse valguses" või F.F. Bruce'i "Uue Testamendi ajalugu", millele oma kirjatöös ka paaril korral viitan.

Mitmed teosed käsitlevad kriitiliselt ka allikaprobleemi. Allikate suhtelisest vähesusest tulenevalt on oluline pöörata suurt tähelepanu allikakriitikale. Paraku puudub võimalus põhiallika (Ap) usaldusväärsust teiste sõltumatute allikate najal kontrollida. Sellest tuleneb erinevate seisukohtade ja tõlgenduste rohkus. Pidevalt varitseb oht libiseda

⁵ White 2000.

meelevaldsete oletuste valda,⁶ ja ma olen kaugel mõttest, nagu oleks käesolev töö neist täielikult vaba. Siiski olen püüdnud tugineda kõige usaldusväärsemate ja autoriteetsemate õpetlaste (Fitzmyer, Alexander, Rajak, Munck, Lohse, Sherwin-White, Schweizer) põhjalikele, sisukatele ning erapooletutele uurimustele.⁷

Vaatamata sellele, et Paulusest on kirjutatud kaugelt rohkem, kui ühestki teisest varakristlikust suurkujust, on tema kohtuprotsessi üksikasju seni üsna vähe uuritud. Ühest küljest ei leidu ainsatki teoloogilist või ajaloolist uurimust, mis Pauluse protsessi üldse ei mainiks; teisalt selgub bibliograafiaid lehitsedes, et Pauluse protsessi õiguslikule küljele ei keskendu neist praktiliselt mitte ükski. Korrates üht eelpool toodud lauset pisut muudetud sõnastuses: Pauluse protsess kui osa rooma provintsiaaljurisdiktsioonist on olnud marginaalne teema nii teoloogide kui õigusajaloolaste jaoks.

Minule teadaolevalt on siin ainsateks eranditeks H.W. Tajra 1989. ja 1996. aastal Tübingenis ilmunud teosed "The Trial of Paul: A Juridical Exegesis of the Second Half of the Acts of the Apostles" ja "The Martyrdom of S.Paul. Historical and Judicial Context, Traditions and Legends",⁸ mis väärivad siinkohal suuremat tähelepanu. Kahtlemata on nende teoste (iseäranis esimesena mainitu) olulisus minu kirjatöö jaoks suurem kui teistel. "The Trial of St.Paul" on siinses töös olnud teatavas mõttes mudeliks ja etaloniks: vastavalt Pauluse protsessi käigule jälgin paralleelselt ka teoses esitatud seisukohti, kord nendega nõustudes, kord neid täiendades, ning aeg-ajalt (ootuspäraselt) ka neile vastandudes.

Nimetatud teoses vaatleb autor Pauluse protsessi salm-salmilt, selgitab juriidilisi, teoloogilisi jm. termineid ning kommenteerib tegevuses osalejate käitumist ning omavahelisi suhteid. Selles osas sarnaneb Tajra töö teatud määral siinse kirjutise teise ja kolmanda osaga, mis tegelevad Pauluse protsessi kriminaalõigusliku konteksti ja analüüsiga. Kolm esimest peatükki käsitlevad Pauluse konflikte Rooma võimudega Philippis, Tessaloonikas ja Korintoses, põhiosa aga keskendub Pauluse protsessile Jeruusalemmas ja Caesareas. Üksikute kirjakohtade analüüs on detailne, asjatundlik ja süvitsiminev.

⁶ Näide Fischerilt Pauluse reisimarsruutide küsimuses: "... saadud informatsioon tugineb mõne vana mehe mälestustele, kes oli olnud Pauluse reisikaaslasel tema matkadel." Fischer 1995, 37. Ilmne küsimus oleks, et miks ei võinud see "vana mees" olla Luukas ise. Ent teda kui Pauluse reisikaaslast Fischer ei aktsepteeri.

⁷ Fitzmeyer 1998, Alexander 1998 ja 1999, Rajak 1984, Munck 1967, Lohse 1994, Sherwin-White 2000, Schweizer 1995.

⁸ Tajra 1989 ja Tajra 1996.

Kuid vaatamata teose põhjalikkusele ja asjatundlikkusele puudub sel nimetamisväärtne sissejuhatus, autor ei määratle selgesti oma uurimuse lähteseisukohti ega ka järelda õigupoolest suurt midagi (lõppsõna kujutab endast vaid ülevaatlikku refereeringut Pauluse protsessi kirjeldusest Ap-s) ning tema eesmärgid jäävad mõnevõrra selgusetuks. Suur osa teose mahust kulub Ap vastavate kirjakohtade ümberjutustamisele. Autori hoiakus on tunda usulist vaimustust, millega vähem entusiastlikul lugejal on raske kaasa minna. Kus kaasaegsete teadmiste nappus ei luba sündmuste käiku tõsikindlalt taastada, täidab autor lüngad usulise veendumuse ja Pühakirja autoriteedi varal. Nii näiteks võime vaielda selle üle, kas Paulus pääses Roomas keisri isikliku kohtu ette või mitte, ent kuna Issand oli seda talle unenäos lubanud, loeb Tajra selle küsimuse otsustatuks. Hämmastaval kombel ei pööra autor mitmetele tähtsatele mõjuteguritele üldse mingit tähelepanu (nt. juutide vandenõu Pauluse vastu kui edasiste sündmuste oluline mõjutaja) või teeb seda möödaminnes ja poolikult (nt. ülempealiku informeeritus ja käitumismotiivid või tema tõenäoline kaudne roll Pauluse protsessi käigus Caesareas). Minu meelest tuleb mitmete protsessiosaliste puhul kõne alla hoopis kirevam motiividevalik kui Tajra näib võimalikuks pidavat; asjaolu, et üks või teine tegelane on kujutatud peaasjalikult soodsas valguses, ei välista veel, et mõnd küsitavust tema käitumises ei võiks seletada silmakirjalikkuse, ametiseisundi kuritarvitamise vm. positiivsele kangelasele kohatu kalduvusega. Suurim probleem seisneb selles, et asjatundlik ja sisukas juriidiline analüüs on lõpptulemusena rakendatud autori teoloogiliste huvide teenistusse ning Pauluse protsessi pole käsitletud kui omaette huvitavat ning järeldusivõimaldavat juriidilist episoodi, vaid kui osa kristluse vältimatust üleilmsest võidukäigust.

Seejuures väärrib märkimist, et kui eelmisest lausest kõrvaldada sõna "vältimatu" asetuks kogu Pauluse juhtum mõnevõrra teise valgusesse. Ilmelt ongi see suurim erinevus Tajra ja siinkirjutaja lähenemise vahel: Tajra leiab, et Pauluse protsessi õiguslik dimensioon on lahutamatu Luuka apologetilisest strateegiast ning seda ei saa vaadelda teoloogilisest dimensioonist eraldi.⁹ Minu arvates on see siiski võimalik. Leian, et Pauluse protsessi puhtilmalik käsitlemine on igati asjakohane püüd, mis ootuspäraselt juhib ka teatavatele puhtilmalikele järeldustele (vt. ptk. 4.2.). Teine erinevus seisneb selles, et Tajra ei pööra vähimatki tähelepanu tõsiasjale, et Pauluse protsessi ning selle kirjapanekut Ap-s lahutab kaks-kolm aastakümnet. Mõistagi pole siin küsimus inimmälu

⁹ Tajra 1989, 1.

järjepidevuses ega isegi mitte niivõrd detailide ähmastumises, sest nimetatud ajavahemik pole katkestuse või korvamatute moonutuste tekkimiseks piisavalt suur. Probleemiks on aga see, et Tajra tähelepanu alt jäävad välja kogu kristlust, juutlust ja paganlust ümbritsenud juriidilise, poliitilise ja usulise konteksti muutumine nimetatud ajalõigus ning seeläbi, nagu ma kardan, ka mõned Pauluse protsessi kirjapaneku võimalikud põhjused (vt. ptk. 4.2.).

Tajra teine teos "The Martyrdom of St. Paul", mis käsitleb Pauluse märtrisurma Roomas 60.-ndatel aastatel, on siinse kirjatöö seisukohalt vähem oluline. Ka sellel teosel puudub igasugune sissejuhatus, mistõttu saab autori kavatsusi tuvastada vaid konteksti põhjal. Esmalt teeb autor siin Ap 16-28 põhjal tagasivaate Pauluse õiguslikule situatsioonile, kus veidi kokkusurutumas vormis korratakse üle eelmises teoses esitatud seisukohad, lisamata enam uut. Seejärel keskendub autor Pauluse kaheaastasele Roomas viibimisele, mida Ap ainult mainib. Käesolevas töös leiab teos kasutamist põhiliselt just selles osas, ning siinkirjutaja nõustub enamike toodud arvamuste ja järeldustega. Tajra teose põhitähelepanu on aga pööratud Pauluse oletatavale konfliktile Rooma juudikristlastega ja süüdistusele majasteedi solvamises, tema süüdimõistmisele ja märtrisurmale. Järgneb pauliinliku traditsiooni kujunemise lugu ja analüüs, mille käigus sai ajaloolisest Paulusest usulise austamise objekt. Põhjalikult leiab käsitlemist Pauluse märtrisurma traditsioon apokrüüfilises ja patristilises kirjavaras. Mõistagi pole kõiges selles enam mingit rolli Luukal ega tema kavatsusel Pauluse Jeruusalemma-Caesarea protsessi üleskirjutamisel.

Eelöeldust tulenevalt on minu püüdeks vaadelda Pauluse protsessi n-ö. ilmalikust seisukohast, sõltumatult jumalikust providentsist, ning asetada see Luuka eesmärkide konteksti. Sean oma töö eesmärgiks Ap tekstile keskendudes rekonstrueerida kõigepealt Pauluse protsessi erinevad menetlusetapid. Teiseks pakun sellest lähtudes mõningaid järeldusi protsessi võimaliku lõppvaatuse kohta Roomas ning Luuka eesmärkide kohta Pauluse protsessikirjelduse liitmisel Ap-sse.

Pauluse juhtumi vaatlus on kavandatud kaheosalisena:

- 1) sündmuste toimumiskontekst ehk Pauluse kaasuse kriminaalõigusliku tausta ja selle konkreetsete asjaolude väljaselgitamine. Mõistagi sõltub see olemasolevate andmete põhjalikkusest. Mõistagi on Ap, mis ainsa alliktekstina seda juhtumit käsitleb, oma suunitluselt eelkõige teoloogilis-apologeetiline teos, mis aga osutub Pauluse kohtuasjas

küllalt detailirohkeks ja asjatundlikult koostatud materjaliks. Selles osas paigutan Pauluse juhtumi rooma kriminaalõiguse laiemale taustale ning oma esmase eesmärgina uurin, kuidas Luuka poolt edastatud seigad vastavad praegustele teadmistele 1.sajandi kriminaalmenetlusest üldiselt.

2) Pauluse kohtuasja kirjapaneku kontekst ehk Ap autori eesmärk, siht ja kavatsus seda lugu oma teosesse inkorporeerides. Lähtun sellest, et ühest küljest võib sündmuste esitus olla üldjoontes korrektne, ent teiselt poolt kanda mingit autorile olulist ideoloogilist, propagandistlikku või praktilist suunitlust. Küsimus on selles, kuidas need need aspektid omavahel korreleeruvad. Tavaliselt jääb sündmuse toimumise ja selle kirjaliku fikseerimise vahele teatav ajaline distant, mille pikkus oleneb mitmetest asjaoludest. Kirjapanekuks peab olema mingi mõjuv põhjus: näiteks sündmuse olulisus; vajadus elimineerida valeinformatsioon ning jäädvustada tegelikult toimunu järeltulevate põlvkondade jaoks; otseste pealtnägijate mälu nõrgenemine, nende vananemine ja surm jms. Kui sündmuste toimumise ja nende kirjapaneku vahel jäävad kasvõi paar aastakümnet, siis on ka ajalooline situatsioon muutunud ning sündmus, mis oma toimumisajal kandis üht tähendust, võib kirjapaneku ajal olla hoopis teistsuguste märgilise väärtusega. Ühtlasi võib just siin (vähemalt osaliselt) peituda ka autori kavatsus selle sündmuse kirjapanekul: muutunud ajaloolises kontekstis tundus Pauluse protsess Luukale piisavalt tähtis (võib-olla isegi tähtsam kui oma toimumise kontekstis), et see kirja panna. Selle eeldatava tähtsuse väljaselgitamine ongi mu töö peamine eesmärk. Samuti vaatlen siin ka Pauluse juhtumi kirjapaneku laadi, millest loodan teha mõningaid põhjandatud järeldusi Luuka poolt kasutatud (või mittekasutatud) allikate ja Ap eeldatava kirjutamisaja kohta.

Sellisest põhijaotusest tuleneb ka töö struktuur. Esimese osa "Allikas ja selle kriitika" pühendan täielikult Ap kui oma põhilise allikteksti kriitikale, kusjuures erilist tähelepanu olen pööranud Luuka võimalikele allikatele ning Ap kirjutamise eesmärgile. Muidugi ei ole käesolevas töös võimalik anda ülevaadet kogu Ap allikakriitikast, mistõttu olen keskendunud eelkõige just Pauluse protsessi kui Ap ühe osa võimalikele allikatele ja selle kirjapaneku oletatavale eesmärgile. Üldküsimustest peatun põhjalikumalt vaid Ap kirjutamisajal, millel on lõppjärelduste tegemisel määrav tähtsus.

Töö teises osas "Pauluse protsess: kriminaalõiguslik taust" püüan anda ülevaate rooma kriminaalõiguse arengust ja muutustest (eriti menetluse *cognitio extraordinaria* laienemisest) üleminekul vabariigilt keisririigile. Vaatlen *cives Romani* staatust ja õigusi,

rooma õiguse vahetõrda kohalike õigussüsteemidega ning loomulikult ka Paulust nii rooma kui juudi õiguse subjektina. Lisaks annan ülevaate protsessil osalistest - süüdistajatest, kohtunikest ja teistest seotud isikutest. Selle osa eesmärgiks on varustada Pauluse juhtumi analüüs laiema kriminaalõigusliku raamistusega.

Töö põhiraskust kannab kolmas osa "Pauluse protsess: kriminaalõiguslik analüüs". Siin esitan kogu protsessi puudutava materjali kaheveerulise tabelina, mis kajastab ühtlasi ka Luuka poolt kasutatud allikaid ning sisaldab jooksvaid (eelkõige roomaõiguslikke) kommentaare kogu sündmustiku kohta. Püüan määratleda kriminaalprotsessi erinevaid etappe, niivõrd kui need meile teada on ja Ap tekst seda võimaldab. Selle osa viimases peatükis võimaldab menetluskorra etteantus teha mõningaid järeldusi Pauluse protsessi võimaliku käigu kohta Roomas, millest Ap enam ei räägi.

Varasemates peatükkides esitatud oletused Pauluse protsessi võimalike allikate, selle kirjapaneku põhjuste ja aja suhtes võtan kokku neljandas osa "Pauluse protsess: koht Uue Testamendi traditsioonis", kus mu eelnevad ja seni vaid lõdvalt haakunud tähelepanekud loodetavasti omandavad teatava uue sidususe, mis ongi selle kirjatöö taotlus ja siht.

Lisad töö lõpus annavad ülevaate Pauluse elu kronoloogiast ning pakuvad kokkuvõtlikku abimaterjali mõnes vähemtähtsas küsimuses.

Viited Piibli kirjakohtadele on antud tekstisisiselt, kõik muud viited joonealustena.

1. ALLIKAS JA SELLE KRIITIKA

Pauluse protsessi käsitledes on *a priori* olemas teatud üldised allikakriitilised aksioomid, millest tuleb lähtuda:

1) kuna Pauluse protsess kujutab endast osa Ap-st, peab selle allikakriitika arvestama kogu Ap allikakriitikat;

2) kuna Lk-Ap algne kokkukuuluvus on väljaspool kahtlusi, peab Ap allikakriitika arvestama ka Lk allikakriitikat;

3) kuna Lk kuulub sünoptiliste evangeeliumide hulka, peab Lk allikakriitika arvestama ka Mk ja Mt allikakriitikat.

Niisiis tuleb Pauluse protsessi puhul põhimõtteliselt silmas pidada kogu Ap ja sünoptiliste evangeeliumide allikakriitikat, millele lisanduvad veel autentsed Pauluse kirjad kui tähtis võrdlusmaterjal kronoloogia, mitmete üksikdetailide ja Ap üldise ajaloolise usaldatavuse osas. Et aga kogu nimetatud valdkond on kaetud aukartustäratava uurimuste massiiviga, mille üksikasjalik lahkamine ähvardaks kujuneda enam kui elutööks, tahan selles peatükis keskenduda oma tähelepanu vaid spetsiifiliselt sellele, mis on oluline Pauluse kohtuprotsessi mõistmise seisukohast. Nii ei väitle ma paljude Ap puudutavate küsitavuste (nt. selle kirjapaneku koht) osas, vaid aktsepteerin autoriteetseid ja üldtunnustatud arvamusi. Ka ei ole erilist probleemi autori isikuga (oli ta arst Luukas või mitte, ei mängi siin rolli), küll aga on kasulik püüda aimata tema silmaringi, haridustaset ja seisuslikku kuuluvust. Teatud osade puhul - näiteks Ap kirjutamise eesmärgid ja selle kui ajalooallika usaldatavust käsitledes - peatun pikemalt aspektidel, mis teose kui terviku seisukohast on teisejärgulised, ent omavad spetsiifilist rolli Pauluse protsessi juures.

1.1. LK-AP KAKSIKTEOS

Uue Testamendi ülesehituses annavad tooni kaks kompaktselt grupp - evangeeliumid ja kirjad. Lisaks neile kuuluvad kaanonisse kaks üksikteost, Ap ja Ilm, mis on paigutatud vastavalt evangeeliumide ja kirjade vahele ning kirjade lõppu. Kuid sisuliselt kujutab Ap endast Luuka evangeeliumi (Lk) jätku, st. tegemist on ühe tervikliku kirjatöö - Lk-Ap kaksikteose - teise osaga, mis on kaanonisse lülitamisel Lk-st eraldatud.

Eraldatusel hoolimata pole Lk ja Ap algses kokkukuulumises kahtlust. Erinevalt kolmest ülejäänud evangelistist alustab Lk autor oma töö mõlemat osa sissejuhatuses (Lk 1:1-4 ja Ap 1:1-3). Esimene neist avab Lk kirjutamise põhjuse ning viitab autori valitud metoodikale, teine teeb tagasisivaate evangeeliumile ning seostab selle temaatilistelt ja sisuliselt Ap-ga. Ka stilistikriitiline analüüs osutab, et mõlemad raamatud pärinevad ühelt ja samalt autorilt.¹⁰

Vanim meie käsutuses olev teave Lk (ja seega ka Ap kui Lk teise osa) olemasolust on mõneti kaudne. Nimelt on tundmatu autor 2.sajandi keskpaiku lisanud Markuse evangeeliumile (Mk) täiendava lõpu, mis jutustab ülestõusnud Jeesuse ilmumisest ning jüngrite lähetamisest kuulutustööle (Mk16:9-20). Nähtavasti on selle osa algne puudumine olnud probleemiks ning seda on püütud täiendada sekundaarse lõpuosa lisamisega, mis aga kindlasti eeldab kolme teise evangeeliumi ülestõusmislugude tundmist. Seos Lk-ga on ilmne järgmistes salmides:

Mk 16:12-13 = Lk 24:13-35 ilmumine kahele jüngrile (Emmause) teel;

Mk16:14 = Lk 24:36-49 ilmumine üheteistkümnemele jüngrile;

Mk 16:19 = Lk 24:50-53 Jeesuse taevassevõtmine.

Jeesuse ilmumisest üheteistkümnemele jüngrile (ehkki nende arvu nimetamata) kõneleb ka Johannese evangeelium (Jh 20:19-29), kuid ilmumine kahele teekäijale ning Jeesuse taevassevõtmine esinevad vaid Lk-s.¹¹

Teine ligikaudu samaaegne tunnistus Lk olemasolust on juba konkreetsem. 2.sajandi keskpaigas loobus Markion Vana Testamendi kasutamisest ning koostas oma koguduste tarbeks uue pühade kirjade kaanoni, mis koosnes Lk-st (koos Ap-ga) ning kümnest Paulusele omistatud kirjast. Hoolimata tõsiasiast, et kirik hiljem Markioni

¹⁰ Munck 1967, xv; Lohse 1994, 127.

¹¹ Lohse 1994, 13, 111-112.

vaadetest distantseerus, avaldas ta oma valikuga täiendavat survet ametliku ja üldtunnustatud kaanoni kindlaksmääramiseks.¹²

Oletatavasti ei kandnud Lk-Ap kaksikteos (nagu ilmselt ka teised evangeeliumid) algselt ei pealkirja ega autori nime.¹³ Vanimad teated nende (erinevatest) tiitlitest pärinevad 2.sajandi II poolest. Esimene raamat sai pealkirja "Evangeelium Luuka järgi" (*euangelion kata Loukan*) sarnaselt ülejäänud kanooniliste evangeeliumidega. Teise raamatu nimetuse kohta on olemas mitu varast tunnistust:

1) ca 170-190 pärinev Muratori kaanon toob ära Rooma koguduse kaanoni nimekirja, mille hulgas on nii Lk kui Ap (*Acta apostolorum*). Väga lühidalt on juttu ka üksikute teoste tekkimisest; nii Lk kui Ap autorina nimetatakse Pauluse reisikaaslast Luukast.¹⁴

2) oma ketseritevastases teoses *Adversus haereses* nimetab Irenaeus seda "Luuka poolt kirjutatud Apostlite tunnistuseks resp. tegudeks (*Lucae de apostolis testificatio*);¹⁵

3) Tertullianus nimetab seda *Commentarius Lucae*.¹⁶

Seega pidi Ap eraldamine Lk-st aset leidma hiljemalt 2.sajandi II poolel. Kuna pealkirjavariandid¹⁷ pärinevad hoopis hilisemast ajast kui teose kirjutamisaeg (vt. allpool), pole need midagi enam kui interpretatsioonid. Apostlite tegudest (Peetrus ja Paulus välja arvatud) pole Ap-s kuigi palju juttu; teos keskendub sellele, kuidas pärast ülestõusmis- ja nelipühasündmuse kasvas ca 200-liikmelisest kristlaste grupist kogudus *Jeruusalemmas ja kogu Juuda- ja Samaariamaal ning ilmamaa äärteni* (Ap 1:8). See kirjakoht on vaadeldav kui Ap autori teemapüstitus ja teose kirjutamise eesmärk.¹⁸ Ap-s kirjeldatud sündmused hõlmavad enam kui 30-aastast perioodi Jeesuse surmale ja ülestõusmisele järgnenud nelipühast (ca 30 pKr) kuni Pauluse kuulutuseni Roomas (60-ndate algus pKr). Ap-ga lõpeb Uue Testamendi nn. ajaloo-osa.

¹² Lohse 1994, 13-14.

¹³ Lohse 1994, 133.

¹⁴ Muratori 1-9: *quibus tamen interfuit et ita posuit. tertium euangelii librum secundum Lucam. Lucas iste medicus post ascensum Christi cum eum Paulus quasi itineris sui socium secum adsumsisset nomine suo ex opinione conscripsit — Dominum tamen nec ipse uidit in carne — et idem prout assequi potuit: ita et a nativitate Iohannis incepit dicere*; Muratori 23-26: *Acta autem omnium apostolorum sub uno libro scripta sunt. Lucas "optimo Theophilo" comprehendit, quae sub praesentia eius singula gerebantur, sicut et remote passionem Petri evidenter declarat, sed et profectionem Pauli ab urbe ad Spaniam proficiscentis.*

¹⁵ Irenaeus, *Adv.haer.* 3.31.3 ja 3.12,11; Lohse 1994, 14.

¹⁶ Tertullianus, *De ieiunio*, 10.

¹⁷ Varastes käsikirjades leidub veel rida *Praxeis Apostolōn* 'ist lähtuvaid variatsioone nagu *hai Praxeis tōn Apostolōn*, *Praxeis tōn hagiōn Apostolōn*, *Louka euangelistou praxeis tōn hagiōn Apostolōn* jne. Fitzmyer 1998, 47.

¹⁸ Lohse 1994, 133.

Ei Lk-s ega Ap-s ei ole mainitud autori nime, kuid kiriklik pärimus on oma algusaegadest peale omistanud nende autorluse Pauluse reisikaaslasele Luukale. Ka Irenaeuse järgi pannud Pauluse poolt kuulutatud evangeeliumi kirja tema saatja Luukas, keda ta nimetab Pauluse lahutamatuks kaaslaseks.¹⁹ Lohse oletab, et kui Markion valis oma kaanonisse just nimelt Lk (koos Ap-ga) ja Pauluse kirjad, oli ta teadlik pärimusest, mis Luuka ja Pauluse omavahel tihedasti seostas.²⁰ Üksikasjalikumalt jutustab Markioni-vastane proloog: *Luukas on Antiookia süürlane, elukutse poolest arst, apostlite õpilane; hiljem saatis ta Paulust kuni selle martüüriumini. Kui ta oli Issandat teeninud eksimatult, kõigutamatult, lasteta, jäi ta 84-aastasena Boiootias magama, täis Püha Vaimu. Et juba oli olemas evangeeliume - Mt evangeelium Juudamaal, Mk evangeelium Itaalias -, kirjutas ta Püha Vaimu aetuna Ahhaia ümbruskonnas kogu selle evangeeliumi, andes eessõna kaudu teada, et enne seda oli kirjutatud teisi ning et oli tarvilik paganatest usklikeks saanuile esitada täpne jutustus õndsuskorrast, selleks et neid juudiusu mütolooגיע kaudu ei kõigutataks siia ja sinna ega petetuina ketserlike ja tühiste fantaasiate läbi ei eksitataks eemale tõest.*²¹

Pauluse kirjadest on teada, et tema kaaslaste hulka kuulus tõepoolest keegi Luuka-nimeline arst (Fm 24, Kl 4:14, ka 2Tm 4:11), ent küsimus, kas just tema oli Lk (ja seega ka Ap) autor, on üks enim poleemikat tekitanud küsimusi Uue Testamendi eksegeetikas. Ei Lk-s ega Ap-s ei leidu imetegude ja tervendamiste puhul spetsiifilisi detaile, mis tõendaksid, et nende kirjeldaja vaatles haigussümptomeid professionaali pilguga. Mainitud on näiteks palavikku (Lk 4:38), pidalitõbe (Lk 5:12), verejooksu (Lk 8:44), selgroo deformatsiooni (Lk 13:11), kõhutõbe (Ap 28:8), kuid kõik meditsiinilised viited jäävad pinnapealseks, nii et põhimõtteliselt võis neid kirja panna iga keskmiselt haritud isik. Siiski oleks tõsiasjast, et Luuka elukutsele ei leidu ta teoses mingeid pidepunkte, ennatlik järeldada, et ta tõepoolest ei olnud arst.²² Nagu palju muudki, jääb ka see küsimus lõpliku vastuseta.

Omaette probleemiks on Lk ja Ap vahekord Pauluse teoloogiaga, millest ei ole kummaski leitud nimetamisvääraseid jälgi. Ilmselgelt pole teose autor tundnud Pauluse kirju ega tema teoloogiat (nt. võitlus usu ja käsu vahel), ka algkoguduse kohta on tal

¹⁹ Irenaeus, *Adv.haer.* 3.1.1 ja 3.14.1.

²⁰ Lohse 1994, 127.

²¹ *Estin ho Loukās Antiocheus Syros ...* Siintoodud eestikelne tõlge pärineb Kalle Kasemaaalt, vt. Lohse 1994, 127-128; ka Eusebius, *Hist.Eccl.* III.4.6: "Luukas oli pärit Antiookiast" (*to men genos ōn tōn ap Antiocheia*).

²² Albrecht 1967, 265-266; Lohse 1994, 128. Luukast on samastatud ka 2Kr 8:18 nimetatud "vennaga" Fitzmyer 1998, 50.

olnud kasutada vaid napid teated. Rangelt võttes ei pruugi see asjaolu veel tähendada, et Luukas ei olnud (vähemalt Ap-s) kirjeldatud sündmuste tunnistaja, kuid siiski on raske uskuda, et Luukale kui Pauluse reisikaaslasele need asjaolud nii vähetuntud said olla, nagu Ap-st nähtub.²³

Ka Luuka etniline taust jääb lahtiseks. Teose kirjanduslikult kõrgetasemeline kreeka keel, sissejuhatuse ja pühenduse olemasolu, mis olid nii tavalised hellenistlikus, kuid mitte varakristlikus kirjanduses, samuti ilmne taotlus kõita laialdast ning haritud publikut viitavad kindlasti hellenistlikule haridusele ja kultuuritaustale.²⁴ Väljend "*Antiookia süürlane*" (vt. eespool) ei tähenda, nagu oluks Luukas süürlane; sellega mõeldakse lihtsalt ta kodulinna Antiookiat Süürias, mitte rahvuslikku päritolu. Kreekapärane nimekuju *Loukās* on tuletis mõnest ladina Luc- nimest, kõige tõenäolisemalt Lucanus'est, mida otsesõnu mainitakse kahes varases ladinakeelses evangeeliumikäsitirjas.²⁵ Kuid iseenesest ei tõenda kreeka-ladina nimi Luuka paganlikku päritolu; samahästi võis ta olla 1.sajandil eKr Itaaliasse orjaks müüdnud juutide järeltulija, kes säilitas tavakohaselt ka vabakslastuna endise omaniku nime. Kolose kirja lõputervitustest, kus loetletakse Pauluse juutidest ja paganatest kaastöölisi (Kl 4:11jj), paistab esmapilgul järelduvat, et Luukas ei kuulunud "*nende ... ümberlõigatute*" hulka, st. ei olnud juut, kuid kreeka originaalteksti lingvistiline analüüs näitab, et seegi pole päris kindel.²⁶ Hilisem idakiriku traditsioon pidas teda küll kindlalt juudiks.²⁷

Ka teose kirjutamiskoht pole kindlalt teada. Markioni-vastases proloogis nimetatud *Ahhaia ümbruskond* (vt. eespool) pole ühegi muu allika kaudu kinnitust leidnud. Irenaeuse ja Eusebiose arvates pandi Ap kirja Roomas.²⁸ Kõige ettevaatlikuma ja üldisema määrangu kohaselt pärineb teos hellenistlikust pagankristlusest.²⁹ Kaksikteose mõlemad osad on pühendatud Theophilosele (Lk 1:3 ja Ap 1:1), kes on niisama salapärase kuju kui teoste autor ise. Oli tavaks, et laiale avalikkusele mõeldud raamatud kandsid pühendust kindlale isikule, kes võis osaleda teose väljaandmiskulude katmises või olla mingil viisil seotud teose eesmärgiga, siin siis "*et sa võiksid õppida tundma sulle õpetatud asjade usaldusväarsust.*" (Lk 1:4)

²³ Fitzmyer 1998, 88; Lohse 1994, 128.

²⁴ Lohse 1994,

²⁵ Albright 1967, 264-266.

²⁶ Väljendis ümberlõigatute kohta (*hoi ek peritomēs*) puudub artikkel ja nii tähistab see pigem gruppi või parteid, kes pidas ümberlõikamist paganate kristlaseksaamisel hädavajalikuks. See ei tähenda, et Luukas oleks nende vaateid jaganud, ehkki ta võis ise olla juut. Albrecht 1967, 266.

²⁷ Albrecht 1967, 266.

²⁸ Eusebios, *Hist.eccl.* 2.22; Irenaeus, *Adv.haer.* 3.1.1 ja 3.14.1.

²⁹ Fischer 1995, 36; Lohse 1994, 136.

Niisamuti on ka Ap kirjutamisaeg vaieldav. Üldjoontes jagunevad uurijad varase (60.-ndate keskpaik), "vahepealse" (80.-90.-ndad) ja hilise (ca 100-130) dateeringu pooldajateks.³⁰ Enimpakutud ja -põhjendatud näib olevat teine arvamus.

* Üldtunnustatud "kahe-allika-teooria"³¹ kohaselt on Lk komponeerimisel kasutatud Mk materjali. Kuna Mk koostati 60.-ndate aastate lõpul, ei saa Lk olla kirjutatud enne 70.-ndaid aastaid. Ka Luuka väide, et *"juba mitmed on võtnud kätte koostada jutustus neist asjust ..."* (Lk 1:1) sobitub pigem Mk-järgsesse kui -eelsesse konteksti;

* Mk-s toodud Jeesuse otsus Jeruusalemma templi rüvetamise ja laastamise kohta: *"Ei jäeta siin kivi kivi peale, mida maha ei kistaks!"* (Mk 13:2) ja *"Aga kui te näete hävituse koletist seismas seal ..."* (Mk 13:14) omab vasteid ka Lk-s: *"Aga kui te näete Jeruusalemma sõjalaagrest piiratuna ..."* (Lk 21:20), *"...su vaenlase teevad sinu ümber valli ja piiravad sind ja ahistavad sind igalt poolt."* (Lk 19:43)³² ja *"Vaata, teie koda jäetakse maha!"* (Lk 13:35). Need viitavad, et Lk-Ap kirjutamise ajaks oli Jeruusalema tempel juba purustatud (aastal 70).

Seega tuleks Lk-Ap kirjapanek paigutada mitte varasemale ajale kui 70.-ndad aastad. Samas pole hiliseima võimaliku dateeringu kohta mingeid tõsiseltvõetavaid argumente. Mõned uurijad on märkinud, et kuna Ap-s ei leidu viiteid Domitianuse valitsemisajal toimunud kristlaste tagakiusamistele (90.-ndate aastate I pool), siis peaks see oletatavasti tähendama, et teos pandi kirja enne seda. Enamik Uue Testamendi uurijaid pooldab daatumit 80-85 pKr.³³

1.2. EESMÄRK

Peatüki aluseks on Fitzmyer 1998, mis pakub suurepärase kokkuvõtte viimastel aastakümnetel enim aktsepteerimist leidnud seisukohtadest koos hõlmava ülevaatega diskussioonist.

Lk ja Ap algsest terviklikkusest tuleneb nende omapärane vastastikune suhestumine, mida maksab ikka ja jälle meeles pidada ja rõhutada: ühelt poolt on Lk

³⁰ Ülevaade argumentatsioonist: Fitzmyer 1998, 51-55.

³¹ Kahe-allika-teooria väidab, et 1) Mk on kolmest sünoptilisest evangeeliumist vanim ja seda on allikmaterjalina kasutanud nii Luukas ja Matteus; 2) peale Mk on Luukas ja Matteus kasutanud üksteisest sõltumatult veel üht teist allikat, mis sisaldas peamiselt Jeesuse ütlusi (nn. logionideallikas Q). Kummagi evangelisti käsutuses võis olla veel mingeid eriallikaid, kuid nende olemasolu, hulga ja laadi suhtes ei ole uurijad üksmeelel. Lohse 1994, 104-109.

³² Muldvalle, mis roomlased ümber Jeruusalemma püstitasid, mainib ka Josephus. Jos. Bell.Jud. 6.2.7.

³³ Loetelu neist: Fitzmyer 1998, 54; Fitzmyer kirjutab: "Pole ühtki mõjuvat põhjust selles dateeringus kahelda, ehkki ka selle kasuks ei ole ainsatki kindlat tõendit", *ibid*.

komponeeritud kui Ap sissejuhatus ja eessõna sellest, kuidas Jeesus oli Ap-s kirjeldatud misjoneeriva ja laieneva koguduse ajaloo alguseks; teisest küljest kujutab Ap endast Lk järge, mille peamiseks taotluseks on näidata, kuidas Jeesuse järgijad täitsid Püha Vaimu juhtimise all neile pandud kuulutusülesannet. Nii on Luuka eesmärkide järele pärides - juhul, kui soovime neist saada adekvaatset ettekujutust - oluline käsitleda Lk-t ja Ap-t koos, ühise terviku omaette terviklike, ent ometi lahutamatu kokkukuuluvate osadena.

Fitzmyer näitab³⁴, kuidas Luuka taotluseks ei olnud lihtsalt Jeesus-loo veelkordne kirjapanek, nagu seda olid teisedki juba teinud, vaid püüe valada kogu evangeeliumisõnum hoopis uude, enneolematusse vormi. Selleks andis ta oma teosele erilise geograafilise ja ajaloolise dimensiooni, mida ei kohta üheski teises evangeeliumis ning mille aspektidel, kuivõrd nad - vähemalt osaliselt - kannavad Ap eesmärki, tuleb ka lähemalt peatuda.

Erinevalt Markusest, Matteusest ja Johannesest alustab ja lõpetab Luukas oma evangeeliumi tegevuse Jeruusalemmas (Lk 1:9 ja 24:53), mis näitab selle linna erilist tähtsust Lk geograafilises kontseptsioonis. Lisaks sellele, et tegemist oli ülestõusmissündmuse kohaga, lähetab Ülestõusnu ise oma jüngrid *"kõigi rahvaste sekka, alates Jeruusalemmast"* (Lk 24:47). Jeruusalemm on koht sündmustele, *"mis meie seas on aset leidnud"* (Lk 1:1). Kuid need sündmused ei piirdu vaid sellega, *"mis Jeesus algusest peale tegi ja õpetas"* (Ap 1:1), vaid hõlmavad ka Jumala Sõna järk-järgulist levimist Jeruusalemmast ülejäänud Juuda- ja Samaariamaale, Caesarea Maritimasse, Damaskusesse, Galileasse, Foiniikiasse, Küprosele ja Süüria Antiookiasse, Kiliikiasse, Galaatiasse, Aasiasse, Makedooniasse, Ahhaisse ja "maailma lõppu" Rooma (Ap 1:8, 8:1, 8:26, 8:40, 9:2, 9:31, 11:19, 13:13, 17:1, 17:15, 18:1, 19:1, 23:11, 28:14 jne.). Seega on Lk-s kogu tegevustik orienteeritud Jeruusalemma suunas ning Ap-s vastupidi - Jeruusalemmast lähtudes üle kogu Rooma riigi. See geograafiliselt kahetine suunatus on selgesti jälgitav nii Lk-s kui Ap-s ning seostub kahtlemata autori teoloogilise kontseptsiooniga.

Eelmisega võrreldavat tähtsust kannab ka Luuka kaksikteose ajalooline perspektiiv, milles teised evangelistid temaga ei ühine. Tõepoolest - Luuka kirjeldusteta oleks meil väga raske Jeesuse elukäigu või varakristliku koguduse kronoloogias mingit enam-vähem põhjendatud korda luua. Mk ja Jh asetavad Jeesuse elu ja töö vaid Pontius Pilatuse ja ülempreester Kaifase ametiaega (Mk 15:1-44, Jh 11:49, 18:13-19:38) ning Mt

³⁴ Fitzmyer 1998, 55-60.

lisab veel Jeesuse sünni Herodesse valitsusajal (Mt 2:1). Seevastu jälgib Luuka jutustus Jeesuse lugu kavatsuslikult nii a) Rooma, b) Palestiina kui c) kiriku ajaloo seisukohast:

a) Jeesuse sünni seostatakse Augustuse poolt läbiviidud tsensusega (Lk 2:1-2) ja Süüria maavalitseja Quiriniuse (Küreeniuse) ametisoleku ajaga (Lk 2:2). Ristija Johannese ja kaudselt siis ka Jeesuse tegevuse algus on ühenduses keiser Tiberiuse viieteistkümnenda valitsusaastaga ja Pontius Pilatuse prefektuuriga Juudamaal (Lk 3:1). Keiser Claudiusse valitsusajast on dateeritavad suur näljahäda (Ap 11:28), juutide väljasaatmine Roomast (Ap 18:2) ja Pauluse viibimine Ahhaia maavalitseja Gallio kohtu ees (Ap 18:12).

b) Ristija Johannese ja Jeesuse oodatav sünni paigutub kuningas Herodesse valitsusaega (Lk 1:5; ehkki siin tekib küsitavus Jeesuse sünni paigutamise eespool toodud Quiriniuse ametiaega). Ainsa evangelistina teatab Luukas ülempreestrite Kaifase ja Hannase tegevusest Ristija Johannese tegevuse alguses (Lk 3:2, nende hilisemast tegevusest Ap 4:6) ja Jeesuse saatmisest Galilea tetrarhi Herodes Antipase ette (Lk 23:1-5). Palestiina valitsejatest nimetab Luukas veel Iturea ja Trachonitise nelivürsti Philippost ja Abilene nelivürsti Lysiast (Lk 3:1), kuningas Herodes Agrippa I (Ap 12:1-25) ja tema poega, kuningas Herodes Agrippa II (Ap 25:13-26:32).

c) Ap kujutab Jumala Sõna ja apostelliku tunnistuse kiiret levikut, mis lähtus väikesest jüngerite grupist, keda hakati kutsuma "koguduseks" (Ap 5:11, 8:1, 8:3, 9:31, 20:28) ning "kristlasteks" (Ap 11:26). Luukas püüab igal viisil näidata, et lisaks kindlale ajaloolisele paigutusele on Jeesus-sündmusel sessamas ajaloos ka erakordne tähtsus. Samas kristlus mitte ainult ei täida kogu maailmaajalugu, vaid on oma judaistlike juurte tõttu ka "õiguspärane usund" (*religio licita*³⁵) ja seega Rooma riigi seisukohalt legitiimne usuvorm. Jeesus-loo alguses pole see arusaam veel kuigi selge, ent samm-sammult see tugevneb ja leiab viimaks kinnitust Pontius Pilaatuse kolmekordses tunnistuses Jeesuse süüütusest (Lk 23:4, 23:14 ja 23:22). Sarnane skeem kordub Pauluse puhul, kusjuures viimase süütust kinnitatakse nii Rooma ametivõimude kui juutide suu läbi (Ap 16:37-39, 18:15-17, 23:29, 25:8, 25:25, 26:30-32, 28:21). Kaudselt koorub siit veel üks Luuka töö võimalikke eesmärke: kinnitada oma lugejate usaldust riigivõimude ja rooma seadusemõistmise vastu ning manitseda neid kuuletuma seaduspärastele ilmalikele valitsejatele.

³⁵ Võrdle Tertullianus, *Apol.* 21.1, kus ta nimetab judaismi kui *insignissima religio, certe licita. Religio licita* on pigem kirjanduslik kui juriidiline väljend. Tajra 1989, 15.

Lisaks näeme, kuidas Luukas on ikka ja jälle eriliselt rõhutanud sidemeid ja kontinuiteeti kristluse ja judaismi vahel, mis tuleb iseäranis selgelt esile tema viisis interpreteerida VT Jeesus-sündmuse ja järgneva kohta käivaid prohvetearinguid.³⁶ *"Kõik prohvetid Saamuelist peale ja hiljem, niipalju kui nad on rääkinud, on ka neid päevi ette kuulutanud"* (Ap 3:24), kirjutab ta. See tähendab, et piibellik ajalugu jätkub, ning kindlasti on see Luuka jaoks tõsiseltvõetav motiiv varase traditsiooni kogumiseks ja talletamiseks.

Luuka kompositsiooni eripäraks on teatav parallelism, mis torkab hästi silma näiteks Peetruse ja Pauluse misjonitöö kirjeldamisel (misjonireisid ja -jutlused, tervendamised ja imeteod, vahistamised ja kohtulikud süüdistused). Tulles aga konkreetsetelt mind köitva tekstiosa - Pauluse kohtuprotsessi - juurde, tahan eriliselt esile tuua mitmeid paralleele Jeesuse kohtuasjaga, mis, nagu vaevalt kahelda võib, lisaks oma teoloogilisele kavatsusele, praktilisele väljundile ning kirjanduslikule vormistusele pakuvad ka teatavat roomaõiguslikku huvi. Kolmandat paralleeli võimaldab Stephanose kohtuasi (Ap 6:8 - 7:60), ja ehkki see rooma kohtu ette ei jõudnud, annab eelnimetatutega analoogiline algus siiski täiendavat võrdlusmaterjali.

Jeesuse protsess ³⁷	Pauluse protsess	Stephanose protsess
Paigutub Lk lõpuossa	Paigutub Ap lõpuossa	-
Osalevad nii juudid kui paganad; prokuraatorid ja Heroodese perekonnaliikmed on tihedas koostöös, oletada võib ka isiklike sidemeid.		Kohtumõistmine toimub vaid Suurkohtus (st. ainult juudi õiguse järgi)
On ette kuulutatud VT prohvetite poolt ja Jeesuse enese ütlustega (Lk 9:22, 9:44, 18:32-33.) Jeesust ka hoiatatakse (Lk 13:31).	On ette kuulutatud Jeesuse poolt Pauluse pöördumisel Damaskuse teel (Ap 9:16), Pauluse enese ütlustega (Ap 20:22-25) ja Agabuse prohvetearguga (Ap 21:11)	-
Esmalt peavad vangid andma vastust ülempreestrite ees (Lk 22:54, 22:66-71, Ap 22:30-23:9)		

³⁶ Vt. ka Peetruse kõnes Suurkohtu ees Ap 4:11, koguduse palves Ap 4:25, Stephanose kõnes Ap 7:2-53 jne. jne.

³⁷ Jeesuse protsessi vanematest käsitlustest vt. näiteks Doerr 1920, uuematest Rosen 1991.

Juudid püüavad nii Pauluse (Ap 24:9 ja 25:7) kui Stephanose (Ap 6:13) vastu kasutada valetunnistajaid (Jeesuse puhul on valetunnistajaid mainitud Mt 26:59 ja Mk 14:55, kuid mitte Lk-s). ³⁸		
Jeesus tõepoolest antigi juutide poolt paganate kätte (Lk 23:1)	Roomlased pigem päätsid ta vihaste juutide omakohtust (Ap 21:31-33, nii esitab seda ka Tertullus Ap 24:6). Ap 21:11 ja 28:17 öeldakse, et Paulus anti roomlaste kätte kui vang Jeruusalemmast.	-
Juudid taotleavad vangi süüdimõistmist ning Rooma võimuesindajad, ehkki nad ei soovi saada juutide poolt ära kasutatud, soostuvad ometi nende huvisid kaitsma (Lk 23:4, 23:14-25, Ap 24:22-27, 25:9).		-
Juudid sepitsevad vandenõu (Lk 22:2, Ap 23:12-22)		-
Kõiki kolme süüdistatakse pühaduseteotuses (Jeesuse puhul enese Messiaks nimetamine Lk 22:66-71, Pauluse ja Stephanose puhul templi pühaduse ja julgeoleku kahjustamises (Ap 6:14, 21:28). Lisanduvad ka muud nüansid, kuid esialgsed süüdistused on ikkagi puhtreligioossed.		
Hiljem, rooma kohtus taanduvad religioossed süüdistused poliitiliste ees (Lk 23:5, Ap 24:5)		-

Näeme, et kohtuasjade sarnase kujutamise rōhutab Luukas kristluse kontinuiteeti juutlusega mitte ainult õpetuslikul tasandil, vaid ka suhetes riigivõimudega. Eeldades, et tegemist on taotlusliku parallelismiga, kerkib üles küsimus, kui palju on Luukas tema käsutuses olnud Paulus-materjali töödelnud (vt. viimane osa "Pauluse protsess: koht Uue Testamendi traditsioonis").

Niisiis mängib Luukas oma süžee välja küll ajaloolises võtmes, ent tema kirjatöö eesmärgid on eelkõige teoloogilised ja apologetilised. Kokkuvõtlikult:

- * demonstreerida Vana Testamendi prohveteringute täitumist Jeesuses ning temast lähtunud sündmustes;
- * näidata Jumala Sõna levimist Jeruusalemmast Rooma;

³⁸ Vt. ka Munck 1967, LXXVII-LXXIX

- * kirjeldada jüngerite kuulutustööd kogu tolleaegses oikumeenis;
- * osutada kristlusele kui *religio licita*'le;
- * kujutada kristliku kuulutuse õiget viisi.

1.3.ALLIKAD

Kõik evangelistid kinnitavad, et on oma teoste koostamisel toetunud mingisugusele varem olemas olnud materjalile. Kui Mk, Mt ja Jh viitavad juudi traditsioonile ja mitmesugustele VT raamatutele, siis Lk-Ap kaksikteose autor läheb siin teist teed: *Juba mitmed on võtnud kätte koostada jutustus neist asjust, mis meie seas on aset leidnud, nõnda nagu seda on meile edasi andnud need, kes ise algusest peale on seda oma silmaga näinud ja on saanud sõna sulasteks. Seepärast on mullegi tundunud õige, pärast kõigega algusest peale täpset tutvumist, kirjutada sinu jaoks, üliauline Teofilos, järgemööda kõik üles, et sa võiksid õppida tundma sulle õpetatud asjade usaldusväärust.* (Lk 1:1-4).

Üldjoontes on autor materjali eristanud järgmiselt:

- 1) tunnistajate ütlused;
- 2) varem koostatud tekstid;
- 3) autori enda uurimistöö, esitamaks kogu materjal ühtse tervikuna.³⁹

Näeme, et Luukas ei loe ennast nende hulka, *kes ise algusest peale on oma silmaga näinud* (Lk 1:2) *asju, mis meie seas on aset leidnud* (Lk 1:1). Sellest järeldub, et Luukas peab end kolmanda põlve kristlaseks,⁴⁰ kes on Kristus-traditsiooni pärinud oma eelkäijatelt. Samas ei tähenda see tingimata, et Luukas ei võinud olla mõnede Ap-s kirjeldatud sündmuste tunnistaja, ehkki on väga raske, kui mitte võimatu kindlaks määrata, mis sündmuste puhul ja millises ulatuses see nii võis olla.

Olgu veel nimetatud, et Ap allikate üle peetavas diskussioonis on otstarbekas vaadelda teose esimest (Ap 1:1-15:33) ja teist osa (Ap 15:35-28:31) eraldi, kuna kummalgi juhul on probleemidering üsna erinev. Käesoleva teema seisukohast võib esimese osa kõrvale jätta ning keskenduda vaid teisele.

³⁹ Riistan 1999, 46; Lohse 1994, 126. Luukas kahtlemata mõistab, et "koostatud jutustused" põhinevad pealtnägijate tunnistustel, kuid tsiteeritud kirjakohest ei saa otseselt järeldada, nagu oleks ta tunnistajaid isiklikult küsitlenud.

⁴⁰ Fitzmyer 1998, 80.

Kui Lk kirjutamisel oli autoril ilmselt kasutada küllalt suur hulk allikmaterjali (Mk, Q-allikas⁴¹ jne.), mis pealegi omasid juba teatud fikseeritud vormi, siis Ap puhul näib asi olevat vastupidine. Õigupoolest on Ap allikate kohta äärmiselt raske midagi vähegi kindlat öelda. Tsiteeritud kirjakoht lubaks esmapilgul küll eeldada, et pärimuslikku materjali töödeldes on autor teinud teadlikult vahet kanoonilisel ja apokrüüfidel: määratledes "ehtsa" (*nõnda nagu seda on meile edasi andnud need, kes ise algusest peale on seda oma silmaga näinud*), eeldab Luukas (ehkki seda mainimata) ka "ebaehsta" olemasolu. Ent siitmaalt algavad ka küsitavused.

Esimeseks raskuseks Ap allikate eritlemisel on teose keeleline ühtsus, mis ei luba rakendada kindlaid stiilikriitilisi argumente allikate eristamiseks. Luukas on kogu materjali läbi töötanud niisuguse kirjandusliku vabaduse ja põhjalikkusega, et allikate olemasolu võib küll oletada, kuid mitte vastuvõetava kindlusega tõendada. Kogu materjal on esitatud nii, nagu lugejad seda Luuka soovil mõistma pidid (vt. ptk. 1.2.). Seetõttu on uurijate üldine suhtumine allikate identifitseerimise võimalikkusesse skeptiline. Osutatakse Luuka suurele sõltumatusele oma allikatest - ta ei maini nende laadi ega mahtu, ei kritiseeri neid ega astu nendega poleemikasse.⁴² Näib, nagu võtnuks ta nende olemasolu lihtsalt teadmiseks. See on viinud uurijad arvamusele, et kasutada olnud pärimuste kogu, niivõrd kui see Luuka jaoks eksisteeris, pidi olema üsna piiratud ning ilma kindlaks kujunenud vormita (nt. tunnistajate poolt *resp.* suust üleskirjutatud üksikepisoodid, mõni muu juhuslik kirjapanek jms.). Kuid on ka arvatud, et autori vahetamine allikatega oli pelgalt konventsionaalne: allikatele viitamine oli tollases kreekakeelses kirjanduses traditsiooniline võte.⁴³

Siiski on vähemskeptilised uurijad püüdnud tuvastada mõningaid jälgi, mis viitavad Ap võimalikele allikatele. Sellised on näiteks kolmekordselt esitatud lugu Pauluse pöördumisest (Ap 9:1-22, 22:1-21 ja 26:1-29) või "meie"-lõigud. Iseäranis on just viimased (Ap 16:10-17, 20:5-15, 21:1-18, 27:1-28:16) Luuka võimaliku allikmaterjalina intrigeerivad. Kui üldse mõne Ap osa kohta võib oletada varasemat iseseisvat eksistentsi, siis on selleks kõige tõenäolisemalt just nn. 'meie'-allikas. Et aga Luuka kirjanduslik stiil neis lõikudes ei muutu, on mõned uurijad näinud mitmuse

⁴¹ Lohse 1994, 106-109.

⁴² Munck 1967, xv-xvi; Fitzmyer 1998, 80.

⁴³ Ülevaated mõlemast seisukohast: Fitzmyer 1998, 80; Munck 1967, xv-xvi; Ashton 2000, 171-172; Alexander 1998, 399.

esimese isiku kasutamises pelgalt autopsiat kui stiilivõtet, mis oli hellenistlikus kirjanduses laiemaltki kasutuses, andmaks oma tööle suuremat usutavust ja autoriteeti.⁴⁴

On oletatud, et 'meie'-allikas seostub (vähemalt osaliselt) nn. 'reisikirjaga'.⁴⁵ Selle all peetakse silmas veel üht Ap teise osa võimalikku allikat, nimelt Pauluse reisisihtkohtade loendit, mis võis olla kirja pandud mõne ta rännukaaslase poolt ning sisaldada ka lühikesi 'meie'-vormis kommentaare. Siiski jäävad ka siin mõned küsimused vastuseta. Me ei tea, kuidas näiteks seletada seda, et Ap-s esitatud reisimarsruudid ei ühti alati Pauluse autentsetest kirjadest teadaolevatega⁴⁶ või miks Luuka-sugune kogenud kirjanik jättis allikat oma stiililt ühtsesse töösse inkorporeerides 'meie'-vormi muutmata.

'Reisikiri' kattub, küll väikeste modifikatsioonidega, nn. pauliinliku allikaga. Nimetus "pauliinlik" ei tähenda tingimata, nagu oleks Luukas oma informatsiooni saanud otse Pauluselt endalt, vaid et tegemist oli allikaga, mis sisaldas informatsiooni Pauluse kohta. Benoit' on määratlenud kogu Paulus-traditsiooni ('meie'-allikas ja nn.'reisikiri' ehk pauliinlik allikas) asetuse alates Ap 9.⁴⁷ Et aga kogu pauliinliku allika paigutus Ap tekstis

⁴⁴ Ashton 2000, 172; Lohse 1994, 131; Fitzmyer 1998, 81.

⁴⁵ Fischer 1995, 34, 36-37; Lohse 1994, 131-132.

⁴⁶ Fitzmyer 1998, 84; täielik võrdlustabel reisimarsruutide kohta Ap-s ja Pauluse kirjades: Fitzmyer 1998, 134-135.

⁴⁷ Ap 9:1-19a pauliinlik allikas;

Ap 9:19b-25 pauliinlik allikas;

Ap 9:26-30 pauliinlik allikas koos Luuka-poolse kokkuvõttega (salm 31);

Ap 13:1-3 ja 13:4-12 pauliinlik allikas;

Ap 13:13-52 pauliinlik allikas, v.a. Pauluse kõne (salmid 16-41), mis on Luuka kompositsioon, ehkki põhineb osaliselt ka pauliinlikul traditsioonil;

Ap 14:1-7 pauliinlik allikas;

Ap 14:8-20 pauliinlik allikas, kuid Pauluse kõne (salmid 15-17) on Luuka kompositsioon;

Ap 14:21-28 pauliinlik allikas;

Ap 15:36-40 pauliinlik allikas;

Ap 15:41- 16:4 pauliinlik allikas koos Luuka-poolse kokkuvõttega (salm 5);

Ap 16:6-10a pauliinlik allikas;

Ap 16:10b-17 'meie'-allikas'

Ap 16:18-40 pauliinlik allikas;

Ap 17:1-15 ja 17:16-22a pauliinlik allikas;

Ap 17:22b-31 Pauluse kõne Areopaagil on Luuka kompositsioon, ehkki sisaldab detaile Paulus-traditsioonist;

Ap 17:32-34 pauliinlik allikas;

Ap 18:1-17 pauliinlik allikas, v.a. Gallio kõne (salmid 14-15), mis on Luuka kompositsioon;

Ap 18:18-22 ja 18:23-28 pauliinlik allikas;

Ap 19:1-7 ja 19:8-22 pauliinlik allikas;

Ap 19:23-41 pauliinlik allikas, v.a. linnaametniku kõne (salmid 35-40), mis on Luuka kompositsioon;

Ap 20:1-4 pauliinlik allikas;

Ap 20:5-12 kombinatsioon 'meie'-allikast (salmid 5-8) ja pauliinlikust allikast (salmid 9-12);

Ap 20:13-16 'meie'-allikas koos lisandusega pauliinlikust allikast (salm 16);

Ap 20:18b-35 Pauluse kõne Mileetoses on Luuka-poolne kompositsioon, kuid pauliinliku allika mõjudel;

Ap 21:1-18 'meie'-allikas;

Ap 21:19-20a pauliinlik allikas;

ei ole käesoleva töö jaoks oluline, toon selle salm-salmilt ära alates Pauluse vahistamisest Jeruusalemmas, andes eelneva osa joone all:⁴⁸

Ap 21:26-40 pauliinlik allikas - Pauluse vahistamine templis;

Ap 22:1-21 Pauluse kõne rahvahulga ees on Luuka-poolne kompositsioon, kuid sisaldab detaile Paulus-traditsioonist;

Ap 22:22-23:11 pauliinlik allikas - Pauluse ja ülempealiku kõnelus; Paulus Suurkohtu ees;

Ap 23:12-22 pauliinlik allikas - juutide vandenõu Pauluse vastu;

Ap 23:23-35 pauliinlik allikas - Pauluse viimine Caesareasse; Claudius Lysias kiri on Luuka kompositsioon;

Ap 24:1-2a ja 24:9-10a pauliinlik allikas - juutide saabumine Felixi kohtu ette ja sissejuhatus Pauluse kaitsekõnele;

Ap 24:2b-8 Tertulluse kõne on Luuka-poolne kompositsioon;

Ap 24:10b-21 Pauluse kõne Felixi ees on Luuka-poolne kompositsioon;

Ap 24:22-27 pauliinlik allikas, kuid salmid 24-26 (Pauluse eraviisilised vestlused Felixi ja Drusillaga) võivad pärineda Luukalt;

Ap 25:1-12 pauliinlik allikas - Paulus Festuse kohtu ees; Pauluse kõne (salmid 8 ja 10-11) on Luuka komponeeritud;

Ap 25:13-14a ja 25:22-23 pauliinlik allikas - Festuse kohtumine Agrippaga ja uue juurdluskogu kogunemine;

Ap 25:14b-21 ja 25:24-27 Festuse kõne on Luuka kompositsioon;

Ap 26:1-23 Pauluse jutlus on Luuka-poolne kompositsioon;

Ap 26:24-32 pauliinlik allikas - Pauluse vestlus Agrippaga; otsene kõne on Luuka kompositsioon;

Ap 27:1-28:16 'meie'-allikas - Pauluse teekond Rooma, laevahukk ja talvitumine Maltal; sisaldab kuut sissepõimitud episoodi (27:9-11, 27:21-26, 27:31, 27:33-36, 28:2b-6), mis pärinevad pauliinlikust allikast;

Ap 28:17-20 ja 28:25c-28 Pauluse kõne Roomas on Luuka kompositsioon, kuid põhineb siiski Paulus-traditsioonil;

Ap 28:21-25ab ja 28:30-31 Luuka järeldus ja kokkuvõte vastavalt Paulus-traditsioonile.

Muidugi ei ole Benoit' pakutu ainus selletaoline katse Luuka allikmaterjali eristamiseks, küll aga üks lihtsamaid ja usutavamaid neist. Pean Benoit' suureks

⁴⁸ Benoit' täieliku allikaeristuse (algelt Benoit, P., *La deuxième visite de Saint Paul à Jérusalem*. Bib 40 (1959): 778-792) toob ära Fitzmyer 1998, 85-88.

vooruseks seda, et ta lähtub maksimaalselt tekstist endast ning esitab oletusi vaid seal, kus see on mõistmislünkade täitmiseks möödapääsmatu. Nõustun täielikult Fitzmyeriga, kes nimetab eeltoodud nimestikku "lihtsaks, suhteliselt hõlpsasti käsitletavaks ja vägagi tõenäoliseks"⁴⁹ ning lähtun sellest ka Pauluse protsessi kriminaalõiguslikus analüüsis.

1.4. AP VÄÄRTUS AJALOOALLIKANANA

Nagu nägime eelmises peatükis, on üpris keeruline öelda midagi kindlat Ap allikate kohta - ja sellest tulenevalt jääb ka teose väärtus kiriku varase ajaloo allikana küsimärgi alla. Täpsemalt - kahtlust pole mitte selles, et Ap sisaldab ajalooliselt paikapidavaid tõsiasju, vaid probleeme tekitab ajaloolisuse määr ja laad.

Lk eessõnas kirjutab autor: *Seepärast on mullegi tundunud õige, pärast kõigega algusest peale täpset tutvumist, kirjutada sinu jaoks, üliauline Teofilos, järgemööda kõik üles ...* (Lk 1:3). Kahtlemata käsitab Luukas end siin uurijana, kuid oleks mõttetu läheneda talle või tema teosele moodsate kaanonite alusel. Küsides tänapäevasel moel 'kuidas kõik tegelikult toimus' on tulemuseks ilmselt vaid skeptitsism. Praktiline oleks aga (hoolimata allikate problemaatilisusest) otsida mingit mõõdukamat vaatenurka.

Üks mõeldav lähenemisviis - pärida Ap laadi või žanri järele - on õigupoolest kaudne. Kuna antiikajal oli olemas rikkalik *praxeis*-kirjandus, mis esitas silmapaistvate meeste (Aleksander Suur, Herakles, Augustus jne) tegude kirjeldusi romaanilaadsel kujul, siis võib Ap paigutada ühte ritta Thukydidesi *Historia* või Plutarchose *Vitae*'ga, ent sama edukalt võib seda võrrelda ka ajaviiteromaanidega nagu Longuse *Daphnis ja Chloe*.⁵⁰ Ap lehekülgedel rullub lahti köitev jutustus, mille stseenid toimuvad templites, õukondades, vanglas, kõnnumaal, laevas, merel, kindluses, teatris ja kohtutes ning mille tegelased elavad, rändavad ja töötavad Jeruusalemmas, Antiookias, Damaskuses, Philippis, Korintoses, Ateenas, Efesoses ja Roomas ligikaudu kolme aastakümne jooksul. Ilmselt ei saa me Ap ajaloolisuse küsimust lahendada žanrimääratluse kaudu, kuna võimalikke lugemisviise on palju ja need on niivõrd vastuolulised.

Võrreldes teiste kreeka proosakirjanikega, kes valdavas enamuses olid ratsionalistid, käitub Ap autor väga omapäraselt. Algusest lõpuni seisab ta ise oma jutustuse "sees", tegemata katsetki olla erapooletu, kuid "taotlede vaikimisi tõde".⁵¹ Ap

⁴⁹ Fitzmyer 1998, 85.

⁵⁰ Alexander 1998, 394; Lohse 1994, 132.

⁵¹ Ashton 2000, 172.

on narratiiv, mis eeldab ühist religioosset kogemust, vihjab sellele ning ühtlasi loob seda - eripära, mida on üliraske kohandada kreeka ajalookirjutuse standardse 'fakt *versus* fiktsioon' mudeliga.⁵² Niisiis oleks praktiline jätta žanriprobleem kõrvale ning uurida seeasemel, mida ütleb meile teos ise.

Kahtlemata on see maailm, kuhu Luukas oma tegevustiku asetab, talle tuttav ja omane. Iseäranis selles Ap osas, mis keskendub Pauluse reisidele Väike-Aasias ja Kreekas on ajalis-ruumiline raamistik ja olustikudetailid vägagi täpsed:

1) linnaelu (tänavad, turud, rahvakogud, võimukandjad jms) atmosfäär on sama mis Straboni ja Dio kirjeldustes, erinevus seisneb ehk vaid teatud juutlikus rõhuasetuses, kus situatsioonid pole nähtud mitte linnakodaniku, vaid sünagoogi juures peatuva võõramaalase pilgu läbi;

2) reisitingimused viitavad reisimise turvalisusele *Pax Augusta* lõpliku kehtestamise järel. Teadaolevalt ei langenud järgnevate sajandite jooksul ükski Pauluse poolt kasutatud sadam, maantee või meremarsruut kasutusest välja; nt. Puteolist ja Brundisiumist Rooma viivad teed on tuntud nii Cicero ja Horatiuse teostest kui ka tunduvalt hilisemalt Peutingeri kaardilt;

3) stseenid Jeruusalemma, Caesarea jt. kohtutes kujutavad jurisdiktsiooni Rooma provintsidest ning kuuluvad samasse ajaloolisse kogumisse koos teiste provintsi- ja keiserlike kohtute epigraafiliste ja kirjalike dokumentidega.

Kui kronoloogiline täpsus kõrvale jätta ning arvestada, et kreeka-roomalikud detailid on tihedalt põimunud jutustusega Pauluse missioonist, tuleb möönda, et kõik need andmed omavad vaieldamatut historiograafilist väärtust.⁵³

Teiseks - abi Ap allikaväärtuse tuvastamiseks võib olla ka Ap teoloogiliste eesmärkide meenutamisest (vt ptk. 1.2.). Tegemist on narratiiviga, kus Jeesuse ülestõusmisega alanud õndsuslugu ja kõik sellele järgnenud sündmused on asetatud kristliku koguduse ajaloo taustale. Niisugune kompositsioon erineb kõikidest teistest UT raamatutest. Selline asetus eeldab põhjalikku muutust kristlaste senises ajaloomõistmises: tegemist polnud enam lõpuaja kogudusega, nagu seda mõistis kristlaste esimene põlvkond ja nagu see ilmneb ka Pauluse kirjadest, vaid olevikku mõisteti kui misjonიაega, seega kui omaette epohhi. Kristuse taastulemine oli nihkunud teadmatusse tulevikku, seni aga tuli noorel kirikul tegeleda misjonitööga. Fischer leiab, et Luuka sissejuhatavas väites, nagu oleks ta talletanud kõik Jeesuse sõnad ja teod, on kristlik enesemõistmine

⁵² *Ibid.*

⁵³ Sherwin-White, ...

pärimusprotsessi selja taha jätnud; siitpeale on tegemist juba apostliku kiriku ajaloo, mis kulgeb Jumala plaani kohaselt.⁵⁴ Usutavasti võime Luukast võtta kui tõsise missioonitundega inimest, uurijat, kes sündmuste üleskirjutamisel taotles järjekindlalt tõepära. Iseküsimus on muidugi see, mida ta tõe all silmas pidas.

Kui võrrelda ajaloolise kontrollitavuse seisukohalt Ap-t evangeeliumidega, on mulje totaalselt erinev. Kolme sünoptilise evangeeliumi⁵⁵ narratiiv kulgeb maailmas, mis enne Jeesuse saabumist Jeruusalemma ei peegelda praktiliselt mingeid kreeka või rooma mõjusid, mistõttu on meie võimalused selle narratiivi ajaloolist tõepärasust kinnitada ka hoopis nõrgemad. Nii juhib Sherwin-White tähelepanu asjaolule, et Ap ja evangeeliumide ajaloolise tõepärasuse määr seostub (vähemalt osaliselt) nende regionaalse tausta erinevustega: niipea, kui Jeesus siseneb Jeruusalemmas hellenistlikku orbiiti, leiame tema tegevusele viiteid ka väljastpoolt evangeeliume. Ap puhul aga, nagu nägime, leidub niisuguseid ajaloolisuse garantiisid lausa ohtralt,⁵⁶ mis omakorda peaks tõstma meie usaldust selle kui ajalooallika vastu.

Kokkuvõtteks:

- 1) Ap on kahtlemata ajalooramat, kus käsitletavat aega nähakse omaette epohhina koguduse ja terve maailma ajaloos. Selles mõttes on tegemist põhiliselt usaldusväärse ja informatiivse teosega nii detailides kui tervikuna.
- 2) Ent ikkagi ei ole Ap kasutatav lõpuni usaldusväärse ajalooallikana. Ei tohi unustada, et oma eesmärgi ja autori kavatsuse poolest on see eelkõige apologetiline usudokument, mis arendab oma spetsiifilist teoloogilist kontseptsiooni. Niisiis tuleb mõõndustele vaatamata sedastada, et Ap ei esita sündmuste käigust ajalooliselt täpset pilti, vaid kujutab kristliku sõnumi levikut nii, nagu seda teose koostamise ajal ette kujutati.⁵⁷

Selle ettekujutuse hindamine nõuab teatud ettevaatust. Kahtlemata on Ap (nagu evangeeliumidki) propagandistlik narratiiv, mis oli määratud lugejat mõjutama autorile sobivas suunas, ning seetõttu aldis mitmesugustele vagadele mugandustele. Iseenesest pole midagi enneolematut selles, et poliitilisest, rahvuslikust vm. kaalutlustest kantud moonutused mõjutavad lugu, mis on kirjanduslikus vormis üles tähendatud mõnikümmend aastat pärast sündmuste toimumist. Kuid nagu Sherwin-White täheldab, on mõnede uurijate hinnangud didaktiliste müütide tekkimise kiiruse kohta mõnikord

⁵⁴ Fischer 1995, 34-35.

⁵⁵ Mõne autori arvates on teatav historiseeriv tendents märgatav ka Lk-s. Lohse 1994, 105, 107.

⁵⁶ Sherwin-White 2000, 120-122. Põhimõtteliselt toetab seda "regionaalsust" ka Fitzmyer, kui ta Lk puhul toonitab tegevuse koondumist Jeruusalemma ning Ap puhul selle lähtumist Jeruusalemmast (vt. ptk. 1.2.)

⁵⁷ Lohse 1994, 134-136.

liialdatud. See etteheide käib eelkõige äärmusliku agnostilise vormikriitika kohta, mille seisukohad oleksid usutavamad, kui Ap (ja evangeeliumide) koostamine olnuks ajaliselt palju hilisem ja sündmustest distantseeritum.⁵⁸

Kui Ap-t ei saa võtta sõnasõnalise ajalooramatuna, siis veelgi vähem saab seda lugeda kui kohtuprotokolli. Siin kerkib hoopis uuest vaatenurgast üles ka allikate probleem. Kui suulise pärimuse ja pealtnägijate tunnistuste puhul jääb nende laad ja varasem kirjalik fikseerimine lahtiseks, siis kohtuprotsessi puudutavate ametlike dokumentide puhul sellist küsimust ei teki. Kahtlemata olid sellised allikmaterjalid - kohtuprotokollid, lähetus- ja kaaskirjad, sõjaväeline ja tsiviilhalduslik korrespondents jms. - olemas ning kahtlemata olid need oma laadilt ja otstarbalt ametlik-juriidilised dokumendid. Ka Ap-s endas on neid mõnel juhul mainitud:

1) Ap 23:15 vandenõulased paluvad Suurkohtul anda ülempealikule "ametlik avaldus" (*postulatus* "kaebus, hagi"). Pole selge, kas see olnuks kirjalik. Ap 24:1-8 põhjal, kus "ametliku avalduse" esitamine läheb sujuvalt üle Tertulluse süüdistuskõneks, võiks arvata, et mitte tingimata. Ka Ap 25:2-3 järgi tundub, et avaldus tehti suuliselt. Nii jääb see küsimus lahtiseks. Samad küsitavused kerkivad ka maavalitseja loa suhtes kaebust menetlusse võtta (Ap 23:35). Suhteliselt kindlamalt võib aga oletada seda, et protsessi käigus pani kohtukirjutaja kohtuniku ja poolte küsimused-vastused siiski kirja (vt. ptk 3.1 kommentaarid Ap 24 juurde);

2) Ap 23:25-30 Claudius Lysiase kiri maavalitseja Felixile;

3) Ap 25:26-27 maavalitseja Festus peab Paulust keisri kohtu ette saates lisama nn. saatekirja (*littera apostoli*⁵⁹), kus ta kirjeldab juhtumi asjaolusid.

Muidugi võib hea tahtmise juures ka nende dokumentide olemasolus kahelda (nii nagu on Ap puhul võimalik kahelda peaaegu kõiges), ent sel juhul tuleb kahelda Pauluse protsessi toimumises üldse.

Iseküsimus on aga hoopis see, kuivõrd olid Pauluse protsessiga seotud materjalid Luukale kättesaadavad ning kuidas ta neid kasutas ja interpreteeris. Siin satume taas vanadele raskustele. Eespool toodud Benoit' allikateeristusest näeme, et enamik kõnesid (ja ka Claudius Lysiase kiri) on tõenäoliselt Luuka poolt vabalt koostatud, ja ehkki mõnel juhul pole ka traditsioonile ja/või allikmaterjalile toetumine välistatud, ei saa me öelda midagi kindlat ei juriidiliste dokumentide kasutamise poolt ega vastu. Maksimaalselt

⁵⁸ Sherwin-White 2000, 188-189.

⁵⁹ Bonfante 1930, 433.

saame möönda, et nende kasutamine oli võimalik, kuna dokumendid olid olemas ning ka autori eeldatav haridustase, kultuuritaust ning seisuslik kuuluvus, millega seonduvad tema ligipääs arhiividele ja oskus neid kasutada, kohtumenetluse üksikasjade tundmine jms., lubab eeldada tema huvi nendega tutvumise vastu.

Kõigist nimetatud selgusetustest hoolimata on olemasoleva materjaliga ettevaatlikult ümber käies siiski võimalik formuleerida teatud minimaalseid küsimusi, mille esitamine on igal juhul põhjendatud ning millele on mõistlik väljavaade ka vastused leida. Mõned neist nn. minimaalküsimustest, esialgselt grupeerituina, võiksid olla järgmised:

- 1) *potens* - Kuidas autor kirjeldab protsessi käiku ja osalisi? Millised on osaliste omavahelised suhted? Kuidas nad suhtuvad süüdistatavasse? Milline on autori suhtumine Paulusesse ja teistesse protsessiosalistesse?
- 2) *formalis* - Milles Paulust süüdistatakse? Milline on formaalne menetluskäik? Kas sellest peetakse kinni? Kas on vastuolusid vorminõuete järgimise ja inimliku erapoolikuse vahel? Millised on Pauluse kui Rooma kodaniku õigused? Millised on neist õigustest tulenevad järeldused ja tagajärjed?
- 3) *in spe* - Kuidas võiks protsess formaalselt lõppeda? Milline võiks olla kohtuotsus? Kuidas muudaks otsus Pauluse olukorda (vang, uurimisalune, süüdimõistetu, vaba)? Milline oleks süüdistajate reaktsioon? Milline oleks otsuse (olgu siis süüdi- või õigeksmõistva) mõju Pauluse sõpradele?

Esimesena toodud küsimustest teen lühiülevaate kolmanda osa ("Pauluse protsess: kriminaalõiguslik analüüs") alguses. Teises ja kolmandas punktis esitatud küsimustega tegelen - ja loodetavasti pakun ka mõningaid võimalikke vastuseid - käesoleva kirjatöö põhiosas, kus analüüsin Pauluse protsessi rooma õiguse seisukohast. Selle analüüsi tulemusena loodan saada selgust küsimuses, kas ja kuivõrd vastab Luuka kirjeldus kaasaegsetele teadmistele rooma kriminaalmenetlusest. Lõppjärelduste tegemiseks (t. ptk.4) naasen taas *potens*-küsimuste juurde.

2. PAULUSE PROTSESS: KRIMINAALÕIGUSLIK TAUST

Pauluse protsessi kriminaalõigusliku tausta kirjeldus annab ülevaate Rooma kodakondsuse printsiipidest ja kriminaalmenetluse arengust 1.sajandil. Tegemist on kompilatsiooniga, mis ei pretendeeri uudsusele, vaid kujutab endast ettevalmistust järgnevale, kolmandale osale ("Pauluse protsess: kriminaalõiguslik analüüs"). Kogu käesolev osa põhineb täielikult T.Mommseni klassikalisel teosel "Römische Strafrecht" (Zweites Buch. Neunter Abschnitt. Die Kaisergerichte des Principats. Leipzig, 1899, 260-279), millele ma tekstis enam ei viita. Kõik muud viited on antud vaid Mommseni teose täienduseks.

2.1. KODANIKU STAATUS JA ÕIGUSED. *IUS CIVILE* JA *IUS GENTIUM*.

Kogu Rooma impeeriumi elanikkond jagunes vabadeks ja orjadeks. Vabad jagunesid omakorda Rooma kodanikeks (*cives Romani*)⁶⁰ ning võõramaalasteks ehk peregriinideks.

Esialgu oli kodakondsus ainult Rooma põliselanike privileegiks, mida välismaalastele anti vaid erandjuhtudel. Impeeriumi laienemisega olukord muutus. Kasvas kaubavahetus ja raharinglus, ilmnes elanikkonna õigusliku nivelleerimise tendents, suurenesid sõjaväe vajadused. Laienev riik vajab ka laialdasemat toetuspinda suurema arvu kodanike näol. Võimalused kodanikuks saada olid järgmised:

1) kodanikuna sündimine - lapsed, kes sündisid Rooma kodanike abielust, said automaatselt ka ise kodanikeks (*ingenui* - "sugukonda kuuluvad"). Sellesse kategooriasse kuulub nt. Paulus (Ap 22:28);

2) orjusest vabanemine - orjad, kes vabastati Rooma kodaniku poolt ja hakkasid kandma oma endise isanda sugukonnanime (*libertini*). Mõni uurija on oletanud, et Luukas võis olla vabakslastute järeltulija;⁶¹

⁶⁰ Põhjalik käsitus Rooma kodakondsuse küsimuste kohta: A.N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*. Oxford, 1980.

3) adopteerimine - võõramaalased, kes adopteeriti Rooma kodaniku poolt (Ap-s sellist näidet ei kohta);

4) kodakondsuse ostmine või saamine annetuseks - isikud või kogukonnad võisid kodakondsuse saada keiserliku annetuseks mingite teenete eest (nt. abivägede sõdurid (*auxiliarius*'ed) pärast oma teenistuse lõppu Rooma armee), kaubanduse edendamiseks vms. ning sellega kaasnesid mitmesugused privileegid ja karjäärivõimalused.⁶² Ka Rooma kolooniate rajamine laiendas kodanike ringi, kuna kohalikud elanikud ja hiljem kolooniasse elamaasunud said tavaliselt teatava aja möödudes ka Rooma kodanikuõigused. Kuid need võidi ka osta keisrilt või (provintsis) asevalitsejalt.⁶³ Sellesse kategooriasse kuulub Jeruusalemma ülempealik (Ap 22:28).

Igal Rooma kodanikul oli *diploma civitatis Romanae*, mis tõendas ta kodakondsust ning isikut. See kujutas endast väikest pronksdiptühhonit, mida võis vajaduse korral kaasas kanda. Erruläinud ja kodakondsuse saanud sõjaväelaste kohta on teada, et nad olid kantud vastavasse nimekirja, mida hoiti Roomas Kapitooliumil.⁶⁴ Sarnaste "isikutunnistuste" andmist tsiviilisikutele mainib nt. Suetonius oma Nero eluloos⁶⁵ ning kodanike perre sündinud laste registreerimisest jutustab nt. Apuleius.⁶⁶ Tõenäoliselt hoiti *diploma*'t harilikult perekonnaarhiivis ning võeti kaasa vaid pikematele reisele.⁶⁷ Rooma kodakondsuse võltsimine oli raske kriminaalkuritegu.⁶⁸

Iga õigussubjekt (*persona*) omas teatavat õigusvõimet (*caput*), mis sõltus isiku seisundist (*status*). Täieliku õigusvõime jaoks pidi kodanikul olema kolmetine *status*:

1) *status libertatis* - isik on vaba (mitteori). Selle *status*'e kaotamisel (võis juhtuda näiteks sõjavangi langemisel) kaotas isik oma õigusvõime täielikult (*capitis deminutio maxima*). Siia kuulub ka inimese surmamõistmine, millega ta kaotab kõik *status*'ed;

2) *status civitatis* - isiku Rooma kodakondsus. Selle *status*'e kaotamisel (näiteks pagendusse saatmise korral) kadus õigusvõime osaliselt (*capitis deminutio media*) - isik oli küll jätkuvalt vaba, kuid mitte enam Rooma kodanik ega saanud kasutada *ius civile*'t (vt. allpool). Selline isik muutus peregriiniks ja tema kohta kehtis *ius gentium* (vt.allpool);

⁶¹ Albright 1967, 264-265.

⁶² Tajra, 1989, 76.

⁶³ Tajra 1989, 82; Pereterski 1946, 49; Ilus 2000, 75; vt. ka Suetonius, *Iul.* 28.

⁶⁴ Tajra 1989, 83 (viitega Cadbury 1955, 83: varaseimad säilinud sissekanded dateeritakse just Ap sündmuste toimumise aega).

⁶⁵ Suetonius, *Nero* 12.

⁶⁶ Apuleius, *Apologia* 89, 2-3: *Pater eius natam sibi filiam more ceterorum professus est. Tabulae eius partim tabulario publico partim domo adseruantur.*

⁶⁷ Sherwin-White 1980, 149 (erandiks kaupmehed, sõdurid jt. mobiilsed grupid).

⁶⁸ Suetonius, *Claud.* 25: Claudius lasi isehakanud "kodanikud" Esquilinuse väljal hukata.

3) *status familiae* - isiku perekondlik seisund: isikud, kes ei ole teise isiku perekondliku võimu all (*personae sui iuris*, eelkõige *patres/matres familias*) ja isikud, kes seda on (*personae alieni iuris*, eelkõige *fili/filiae familias*). Selle staatuse muutumine (*capitis deminutio minima*) ei puudutanud isiku poliitilisi õigusi.⁶⁹

Niisiis võisid täieõiguslikeks õigussubjektideks olla vaid *cives Romani*, kelle *status civitatis* koosnes hääleõigusest, õigusest pidada ameteid, sõlmida õigustehinguid ja abielu (vastavalt *ius suffragii*, *ius honorum*, *ius commercii* ja *ius connubii*). Nende omavahelisi suhteid reguleeris *ius civile*, mis oli rangelt seotud Rooma kodakondsusega ega laienenud mittekodanikele.

Enamik impeeriumi (ja ühtlasi ka Juudamaa) vabadest elanikest aga polnud Rooma kodanikud, vaid kuulusid peregriinide hulka. Liidetud provintside asukadena käsitati neid kui "alistunuid" (*dediticii*), kes ei omanud ei Rooma kodanikuõigusi ega latiinode õigusi. Peregriinid elasid omaenda kogukonnas, kus nende vahetõrge kaasmaalastega oli reguleeritud nende oma õiguse alusel. Privileeg oma õigust rakendada baseerus vormiliselt *leges provinciae*’l, mis korraldasid üksikute provintside õiguslikku seisundit.⁷⁰

Peregriinide ja Rooma kodanike vahelised eraõiguslikud suhted olid korraldatud *ius gentium*’iga ("rahvaste õigus"). Tähtsusest hoolimata ei kujutanud see endast mingit rahvusvahelist õigust, vaid pigem rooma õiguse omaette haru, mille eesmärgiks oli Rooma kodanike kaitse nende eraõiguslikes suhetes mittekodanikega. *Ius gentium*’i formuleeriti, muudeti ja tühistati Rooma riigivõimude poolt ja see kehtis vaid Rooma riigi territooriumil. Teatud määral oli *ius gentium* küll mõjutatud kreeka õigusest, kuid mingil juhul ei väljendunud selles üksikute õigussüsteemide spetsiifilised jooned, mis oleksid teistele rahvastele tundunud võõrad ja arusaamatud. Samuti tasandusid *ius gentium*’is rooma õiguse need instituudid, mis olid muutunud arhailiseks ja ebarahuldavaks. Tekkinud eelkõige kaubanduse vajadustest, paistis *ius gentium* silma formaalsuste vähesuse ning protseduuri kiiruse ja lihtsusega - omadused, mis kandsid tolles ajas progressiivset tähendust.⁷¹

Ius civile ja *ius gentium*’i olemasolu põhjustas Roomas teatava eraõigusliku dualismi, kuid samas polnud need kaks eraõiguse haru üksteisest rangelt lahutatud. Ühelt poolt sisaldas *ius gentium* rea tsiviilõiguslikke institute, teisalt nõudis ka Rooma

⁶⁹ Pereterski 1946, 49, 131; Ilus 2000, 73-74.

⁷⁰ Pereterski 1946, 54.

⁷¹ Pereterski 1946, 127-129.

kodanikevahelise kauplemise laienemine senisest paindlikumat reguleerimist ning mitmeid *ius gentium*'i osas tunnustust leidnud printsiipe võeti üle ka *ius civile* poolt.⁷²

2.2. PAULUS KUI ROOMA ÕIGUSE SUBJEKT

Kuidas paigutub eelnevalt kirjeldatud taustale käsitletava kohtuasja keskne figuur Paulus? Milline oli tema õigusvõime? Selle kindlaksmääramisel saame toetuda üksnes Ap-s ja Pauluse kirjades leiduvatele informatsioonikildudele.

Ap 22:27 nimetab Paulus (ladinapäraselt Paullus) end sünnijärgseks Rooma kodanikuks. Niisiis pidi kodakondsus olema juba tema isal, kuid samahästi võidi see saada ka üks-kaks põlvkonda varem. Mis asjaoludel see toimus, pole teada, ehkki selle kohta on püütud teha mõningaid kaudseid järeldusi nende elukutse põhjal. Bruce oletab, et Pauluse esivanemad võisid kodanikuõigused saada mõnelt Rooma väejuhilt 1.sajandil eKr, mil Rooma armee alistas Väike-Aasia ja Lähis-Ida alad. Telgitegijatena (või muu palgalise tööjõuna) võisid nad selle pälvida näiteks vastutasuks armee varustamise eest, millest võime eeldada Pauluse perekonna tuntavat jõukust ja Rooma-sõbralikkust.⁷³ Kui me teaksime Pauluse ees- ja perekonnanime (*praenomen* ja *nomen*), mida ta kui Rooma kodanik kindlasti kandma pidi (ja mida kindlasti kasutati ametlikes kohtudokumentides), võiksime nende põhjal teha teatud järeldusi situatsiooni kohta, milles ta esivanemad kodakondsuse said, kuna sageli võeti üle kodakondsuse annetaja perekonnanimi. See tähendab, et juhul, kui Pauluse eellased said kodanikuõigused näiteks Antoniuselt, võinuks Pauluse täisnimi olla Marcus Antonius Paullus;⁷⁴ kui aga Pompeiuselt, siis Gnaeus Pompeius Paullus. Kahjuks aga on Paulus vaid lisanimi - *cognomen*. Ja ehkki me tunneme lisaks veel tema juudipärase nime Saul ning teame ka, et ta pärines Benjamini suguharust (Rm 11:1 ja Fl 3:5), ei luba needki faktid ta teiste ladina nimede kohta midagi täiendavat väita.

Nii on eeltoodud spekulatsioonid küll huvitavad ja mitte päris võimatud, kuid kahjuks ei saa neid millegagi tõendada. Enam-vähem kindlad võime olla vaid selles, et Paulusel olid olemas kaks tähtsat *status*'t - *status libertatis* ja *status civitatis*, st. ta oli vaba inimene ja Rooma kodanik.

⁷² Pereterski 1946, 129-130. Juba Cicerol oli põhjust sedastada, et *mida sisaldab ius gentium, peab olema ka ius civile's*. Cic. *De Off.* 3.7.

⁷³ Tajra 1989, 82-83 (viitega Ramsay 1920, 30-31).

⁷⁴ Bruce 2000, 270.

Milline oli Pauluse *status familiae*, pole päris selge, ent käesoleva kirjutise seisukohalt pole sel ka määravat tähtsust. Ise näib ta viitavat endale kui abielutule inimesele (1Kr 7:7-8). Seda võib mõista nii, et ta polnudki kunagi abiellunud või oli ta oma misjonitegevuse ajaks juba lesestunud. Kahtlemata oli Paulusel sugulasi, nii näiteks mängib Ap 23:16jj olulist rolli ta õepoeg ja Rm 16:21 mainib ta tervitajate seas oma sugulasi Luciust, Iasonit ja Sosipatrost, kuid miski ei viita, nagu oleks ta kandnud *paterfamilias*'e vastutust.

Peale Rooma kodakondsuse omas Paulus ka kohalikku ehk Tarsose linna kodakondsust (Ap 21:39, kaudselt ka Ap 23:34). Üksikud juudi päritolu perekonnad võisid selle staatuse saada nii kohalikelt kui ka Rooma võimudelt, kuid üldiseks praktikaks see siiski ei kujunenud.⁷⁵

2.3. KRIMINAALMENETLUS - *COGNITIO EXTRAORDINARIA*

Tundub mõneti hämmastav, et eraõiguse pideva täiendamise ja viimistlemise kõrval pöörasid Rooma juristid kriminaalõigusele üsna vähe tähelepanu. Kuritegude ja karistuste analüüsimise ja süstematiseerimisega tegeldi vaid juhuslikult ja põgusalt ning mingit "kriminaalkodeksit" ei koostatud kunagi. Õigupoolest valitses selles vallas eraõigusega võrreldes lausa korralagedus, nii et isegi rooma kriminaalõiguse täpsem iseloomustamine on kohati raskendatud. Ent alustagem algusest.

Rooma õigus eristas kaht õigusrikkumiste kategooriat - kõigepealt *delicta privata*, mis riivasid vaid üksikute eraisikute huvisid ning mida käsitlevad eespool juba nimetatatud *ius civile* ja *ius gentium*. Teiseks kategooriaks oli *delictae publicae* ehk *crimina*, st kuriteod, mis kahjustasid kodanikkonna kui terviku huvisid, mida jälitati ja karistati riigiorganite poolt ning arutati ainult kriminaalkohtus. Piir nende kahe kategooria vahel ei olnud jäik; mitmed varasemad *delicta privata*'d muutusid aja jooksul *delicta publica*'teks. Rooma ekspansiooniga kaasnenud sisepoliitilise olukorra ja sotsiaalsete suhete teravnemine, eriti aga orjade ülestõusud ja kodusõda tingisid alates 1.sajandist eKr riigi kontrolliva ja karistava rolli suurenemise, mille käigus laienes oluliselt ka avaliku süüteo mõiste. Lisaks otseselt riigivastastele süütegudele tõsteti *crimina* seisundisse kõik süüteod, mis olid suunatud ühiskondliku korra vastu (teotamine, võltsimine, altkäemaks, abielurikkumine jms.) ja mille lahendamisse polnud riik siiani sekkunud. Nende üleandmisega kriminaalkohtutele (*quaestiones perpetuae*) tekkis ühtlasi ka nende

⁷⁵ Tajra 1989, 78.

karistatavus. See ei tähenda, nagu oleks alles vastavate seaduste andmisega omistatud nendele tegudele kuritegelik iseloom, sest *imperium*'i alusel oli magistraatidel niikuinii õigus määrata karistusi ka ilma konkreetse seaduseta (*ius coercitionis*). Kuid seadused kinnitasid vastavate asjade üleandmist kriminaalkohtutele, suurendasid karistatavust ega võimaldanud karistamata jätmist. Rea niisuguseid kriminaalseadusi andsid 1.sajandil eKr välja Sulla (*leges Corneliae*), Caesar ja Augustus (*leges Juliae*).⁷⁶

Edaspidi laienes riigi karistav sekkumine imperaatorite korralduste baasil.⁷⁷ Seda uut kriminaalasjade läbivaatamise korda nimetati erakorraliseks (*cognitio extraordinaria*) ning sisuliselt kujutas see endast riikliku administratsiooni sissetungi kohtumõistmisse. Esialgu rakendati erakorralist menetlust vaid nende tegude uurimisel, mis olid keisri poolt otsesõnu kuriteolisteks kuulutatud (*crimina extraordinaria*). Avalik karistusõigus hakkas laienema ka neile kohtuasjadele, mis varem allusid korralisele menetlusele (nt. eetilised väärted), tungides sel viisil osaliselt *delictae privatae* valdkonda (etteruttavalt: just seetõttu said juudid Paulust maavalitseja ees süüdistada kriminaalkuriteos; mõnikümme aastat varem oleks nende kaebust arutatud vaid eradeliktina *actio* korras). Ka juhul, kui *crimina extraordinaria* olid suunatud eraisiku vastu, jäi selle menetluskord ja mõistetud karistus puhtalt avalikõiguslikuks. Nii esindas ekstraordinaalne menetlus sisulist ja vormilist vastandit korralisele protsessile.⁷⁸

Kohtuvõimu põhiorganiks muutus nüüd keiser, kes oli peale seadusandja ka nõ. õigusemõistmise allikas. Enamasti delegeeris ta kriminaalasjade läbivaatamise oma kõrgetele ametnikele, kes mõistsidki kohut ainult ekstraordinaalselt, sest tegelikku jurisdiktsiooni polnud neile üle kantud. Oma *imperium*'i tõttu võis keiser alati isiklikult sekkuda, olemata ise seotud kehtivate seadustega. Nii kadus ajapikku vajadus spetsiaalsete kriminaalkohtute järele ning kohtumenetlus lülitus üldiste administratiivfunktsioonide hulka. Provintsis oli kohtumõistmine asevalitseja ülesandeks, kuna kodakondsuse laienemisega (munitsiipiumid, kolooniad) muutus ebapraktiliseks saata kõik kodanikke puudutavad kriminaalasjad menetlemiseks Rooma.⁷⁹

Cognitio extraordinaria kui täielikult riikliku protsessi puhul tegeles magistraat (provintsis asevalitseja) asjaga isiklikult algusest lõpuni. Ei eksisteerinud mingit

⁷⁶ Jolowich 1932, 407; Pereterski 1946, 176-177, 184-185.

⁷⁷ Kahjuks on olemasolevad tõendid esimeste keisrikohtute asjus enam kui napid. Mõned näited Suetoniuselt ja Cassius Dio'lt näivad olevat pigem anekdootdilaadsed; vt Suetonius, *Augustus*, 33.1-2; 51.2; Cassius Dio 55.7.2; 56.24.7; Jones 1972, 92-93.

⁷⁸ Bonfante 1930, 369; Sootak 1998, 69; Pereterski 1946, 185-186.

⁷⁹ Jolowich 1932, 408; Pereterski 1946, 101-102; Jones 1972, 99.

kindlaksmääratud protsessuaalkorda. Vastava kompetentsiga ametnik, kes ühendas endas uurija, süüdistaja ja kohtuniku funktsioonid, võis asja alustada ükskõik missugusest allikast pärineva teate alusel, olles seejuures menetluse kõikides staadiumides silmatorkavalt vaba süüteo, süüdistajate, süüdlaste, kahjusaajate ja tõendite hindamisel. Uus menetlus polnud ajaliselt piiratud, kuid siiski tavalisest kiirem, ja aegumatu. Protsessis võis ühendada mitu süütegu ning karistusi võis vabalt gradueerida.⁸⁰ Kõik see annab küllalt suure tõlgendusvabaduse ka Pauluse-vastase protsessi, selle menetluskäigu ja osapoolte käitumise analüüsimisel.

Ka karistuse määramine sõltus paljuski ametniku suvast. Fikseeritud karistusõigust ei tuntud; tegelikult puudusid real juhtumel isegi kindlaskujunenud reeglid selle kohta, milline karistus järgneb ühele või teisele kuriteole. Isegi kui teatud tegude puhul oli nende kuriteoline iseloom fikseeritud, jäi konkreetse karistuse määramine kohtunikule, kusjuures oma rolli mängisid ka varasemad pretsedendid, kujunenud tavad ja parajasti valitsevad vaated. Juba esimeste keisrite ajal muutus ka karistuste määramine administratiivtegevuseks: neid võis määrata keisri või kõrgemate ametnike vahetute korraldustega. Näib siiski, et vähemalt Rooma kodanikele langetatud surmaotsused (ka need, mis langetati provintssides) pidid enne täideviimist saada keisri kinnituse; teatud mõttes asendas see kodanike varasemat saatmist Rooma.⁸¹

Pauluse juhtumi seisukohalt on äärmiselt tähtis veel üks asjaolu: just uues ekstraordinaarses protsessis leidis erilist kasutamist apellatsioonivõimalus, mis areneski peamiselt kriminaalalal. See tähendas, et alama autoriteedi administratiivne akt võidi tühistada või muuta kõrgema autoriteedi poolt. Esimeseks apellatsiooniasmeks olid prefektid ja provintsiavalitsejad, viimaseks keiser.⁸² Siin tuleb märkida teatavat terminoloogilist ebaselgust. Nimelt oli *appellatio* alates Augustuse aegadest kasutusel vaid tsiviilasjades, kriminaalasjus vastas sellele *provocatio ad populum*. Kooskõlas ekstraordinaarse menetluse võidukäiguga alates 1.sajandist hakkas apellatsioon (nüüd vormis *appellatio ad Caesarem*) ka kriminaalasjus asendama varasemat *provocatio*'t, kuni need kaks terminit muutusid praktiliselt sünonüümideks. Nii võib ka Pauluse apellatsioonist kõneldes kasutada samaväärsena terminit *provocatio*.⁸³

⁸⁰ Bonfante 1930, 376; Pereterski 1946, 102.

⁸¹ Suetonius, *Nero* 10.2; *Tiberius* 75; Jones 1972, 95 ja 102.

⁸² Tajra 1989, 150-151; Bonfante 1930, 369, 376, 377, 434; Pereterski 1946, 102.

⁸³ Jones 1972, 93, 101 ja 103.

2.4. JUDAISM 1.SAJANDIL⁸⁴

Esimeste printsepsite ajal kadus Itaalia ja provintside esialgne terav eristus ning provintsid muutusid riigi orgaanilisteks, ühtlase korraldusega osadeks. Kogukonnad võisid siseasjus küll säilitada mõningase iseseisvuse ning provintsielanike omavahelistes suhtlemises kehtis teatava määrami kohalik õigus, kuid provintsiaalasutuste kompetents oli piiratud ning kaotas pidevalt oma tähtsust. Samal ajal paigutati provintssidesse Rooma garnisone, rakendati Rooma maksusüsteemi ning Rooma ametnike tähtsus aina kasvas. Kuna viimased teostasid ka kohtuvõimu, aitas seegi kaasa kohaliku õiguse väljatõrjumisele rooma õiguse poolt.

Augustuse ajal sisseviidud halduskorralduse kohta kirjutab Strabon järgmist: ... *ta jagas kogu impeeriumi kaheks osaks. Ta määras ühe osa enda omaks, teise osa Rahva omaks; tema oma oli mistahes piirkond, mis vajab sõjalist garnisoni, st. barbaarsed alad ja need, mis asuvad vallutamata hõimude naabruses, ja need, mida on vilets või raske harida, nii et seal on puudus kõigest peale kindlustuste, ning nad muutuvad mässuliseks ja sõnakuulmatuks; Rahvale kuulus ülejäänud impeerium, mis oli rahulik ja kerge valitseda ilma relvadeta. Ta jagas kummagi osa paljudeks provintsideks, tema osa kutsusti tseesarlikuks ja teist osa Rahva omaks. Keiserlike provintside jaoks saatis ta ise maavalitsejad ja administraatorid, jagades maad kord ühel, kord teisel viisil ja valitsedes neid vastavalt aja tarvidustele.*⁸⁵

Niisiis võttis keiser need provintsid, mis olid alles hiljuti alistatud (nt. Süüria, Gallia) ning veel lõplikult keskvoimule allutamata, kus valitses pidev oht rahutusteks ja ülestõusudeks, oma otsesesse alluvusse. Selliste provintside asevalitsejad (*legati Augusti pro praetore*) koondasid enda kätte kogu tsiviil- ja sõjaväelise võimu ning neid määras ametisse keiser isiklikult. Maavalitsejat abistas *legatus*, kes juhtis vägesid, ning *procurator Caesaris*, kes tegeles maksude ja muude finantsküsimustega. Vajadusel (nt. suurenenud mässuohu tõttu) korraldati territooriume ümber, sidudes neid mõne teise provintsi, kus oli rohkem sõjaväeüksusi. Sel viisil kuulus Juudamaa Süüria provintsi juurde.

Rahulikumat provintsid allusid formaalselt küll senatile, kuid faktiliselt kontrollis keiser oma *imperium*'i tõttu ka neid.

Rooma üldine religioonipoliitika sallis riigiusundi kõrval üsna hästi ka teisi usundeid. Mingil juhul ei olnud juudiusu praktiseerimine võimude silmis kuritegu. Üldine

⁸⁴ Väga detailne ja asjalik käsitus selle teema kohta on Guterman 1971.

⁸⁵ Strabon 17.3.25

suhtumine oli varase printsipaadi ajal liberaalne ja salliv; see kindlustas juutidele religioosse autonoomia, ent eeldas ühtlasi poliitilist allumist.

Juutide mitmesugused privileegid said alguse Julius Caesari valitsusajal. Oma "Juudi muististe" 14. raamatus, mis on, tõsi küll, kantud apologetilisest vaimust, loetleb Josephus Flavius vastavaid seadusi ja kõnesid õige üksikasjalikult.⁸⁶ Need pidid kinnitama privileege ja lepinguid, mida omasid nii Juudamaa kui diasporaa juudid, ning ühtlasi formaalselt tunnustama Jeruusalemma ülempreestri autoriteeti usuasjades. Nende meetmetega oli impeeriumi seisukohalt määratletud nn. ametlik judaism, mis tähendas õigust vabalt praktiseerida oma usukombeid, moodustada sünagoogide baasil usulisi ühendusi (teatavat laadi *collegia*'tena) ning tegeleda usuajades ka kohtumõistmisega. Nii Augustus kui Tiberius jätkasid üldjoontes seda tolerantset poliitikat.⁸⁷

Juutidel oli õigus oma kogukondi ise administreerida, st. kõik kogukonna liikmed (ka need, kes omasid Rooma kodakondsust) allusid esmajärjekorras oma kohaliku juhi distsiplinaarvõimule. Sünagoogikogudused kui eriotstarbelised organisatsioonid olid tavalisemad impeeriumi lääneosas, kuna Ida juudid koondusid enam *politeuma*'desse.⁸⁸ Need olid teatavad kodakondsuse asendajad.

Üks tähtsamaid õigusi oli õigus koguda iga-aastast spetsiaalset templimaksu (*didrachma*, 2Ms 30:13-14, Mt 17:24-27), mille tasumine oli konkreetne märk isiku ametlikust kuulumisest juudi kogukonda. Ühtlasi oli maksu näol tegemist vägagi tõhusa panusega Jeruusalemma templi varasalve. Paganlikes linnavõimudes tekitas templimaksu kogumine ja Jeruusalemma toimetamine omajagu paksu verd ning, nagu ilmneb Flaccuse juhtumist, tuli vahel ette ka kuritahtlikku sekkumist.⁸⁹

Suuremalt jaolt olid juudid vabastatud regulaarsest armeeteenistusest ega pidanud vannet andes pöörduma paganlike jumalate poole.⁹⁰ Sellel religioosel vastutulekul oli ka oma poliitiline varjukülg, nimelt oli mingi linna kaitsejumaluste kummardamisest keeldujatel keeruline saada kohalikku kodakondsust. Viimasest olid aga juudid huvitatud nii majanduslikel põhjustel kui muude hüvede ja soodustuste tõttu, mis kodanikustaatusega kaasas käisid.⁹¹ Aleksandrias puhkesid sel põhjusel koguni rahutused juudi ja kreeka kogukondade vahel.⁹² Kuna kreeklased tajusid juute kui vihatud roomlaste

⁸⁶ Jos. Ant. 14.10.7 (nt. Caesari kõne Senatis, kus ta tõstab esile juutide riigitruudust).

⁸⁷ Tajra 1989, 15-17.

⁸⁸ Teatud polises alaliselt elav juudi kogukond, kes ei olnud kodanikud. Tajra 1989, 77-78.

⁸⁹ Jos. Ant. 16.6.1; Cic. *Pro Flacco* 28.66-69; Tajra 1989, 15-16.

⁹⁰ Jos. Ant. 14.10.6-17.

⁹¹ Juutide suhtumise kohta Rooma riigivõimudesse vt. De Lange 1978, 255-281.

⁹² Jos. Ant. 19.5.2.

erilisi armualuseid, oli nende antisemitism, millega Claudius pidi tegelema kohe oma valitsusaja alguses, suurelt osalt poliitilise frustatsiooni tulemus.⁹³ Keiser kirjutab: *Ma palun teid tõsiselt, et aleksandrialased käituksid leebemalt ja lahkemalt juutidega, kes on samas linnas kaua aega elanud, ja et nad ei häbistaks kedagi nende jumalateenimise viisi pärast, vaid laseksid neil järgida oma tavaid /---/ Teisest küljest - mis puudutab juute, siis käsin ma, et nad ei taotleks enamat, kui neil juba on /---/ et nad ei kipuks mängudele, mida korraldavad gümnasiaarhid või kosmetai ...*⁹⁴

Nagu teisteski provintides kehtisid ka Juudamaal kohalikud õigusnormid kõrvuti Rooma õigusega (vt. ptk. 2.3.). Muude juutidele antud privileegide seas kuulus usuküsimuste üle otsustamine Suurkohtu pädevusse ning seega oli tema kohtuõigus üheaegselt nii tavaõigus kui ka seaduslikult fikseeritud (ehkki roomlaste poolt oluliselt kitsendatud) formaalõigus.⁹⁵ Tuleb märkida üht juudi ja rooma õiguse olulist erinevust, mis mängib oma rolli ka Pauluse protsessi puhul: rooma õigus oli formaalne, juudi õigus aga, vastupidi, sisuline. See tähendas, et kui õiguspärased kohtunikud olid kellegi surma mõistnud, siis pidi too ka surema. Mil viisil see täpselt täide viidi - sanktsioneeritud hukkamiskomando abil või salamõrtsuka käe läbi - oli sellega võrreldes kõrvaline küsimus. Nii kavandasid juudid ka Pauluse puhul vandenõu ja valmistasid ette varitsust, et Paulus teel tappa (Ap 23:12jj ja 25:3). Juutidele oli oluline, et Suurkohtu langetatud surmaotsus kindlasti täide viidud saaks, samas aga polnud nad kindlad Pauluse süüdiäärmises rooma kohtu ees.

Siinkohal pole ehk liiast veelkord rõhutada, et kõik need privileegid ja soodustused ei tähendanud mingil juhul, nagu omanuks Suurkohus piiramatut juriidilist ja poliitilist võimu. Kõigest hoolimata jäid Rooma maavalitsejad kõrgeimateks autoriteetideks ka provintides, sest vaid nemad omasid *imperium*'i. Samuti oli Rooma võimude sõna maksev Templi varade käsutamisel ning ülempreestrite ametissenimetamisel või ametist tagandamisel.⁹⁶

Vaatamata keisrite üldisele vastutulelikkusele, rakendati aeg-ajalt turvalisuse huvides ka teatud juudivastaseid meetmeid. Nii pagendas Tiberius aastal 19 Roomast nii juudid kui ka mitmesuguste Egiptuse päritolu riituste harrastajad, kuna kõrgest soost

⁹³ Tajra 1989, 18. Nagu Rajak märgib, olid iseäranis Ida linnade juudid täielikult sõltuvad Rooma võimude toetusest. Rajak 1984, 121.

⁹⁴ *Acta Isidori* = Sherk 1994, 83-86.

⁹⁵ www.christiananswers.net/dictionary/sanhedrin.html

⁹⁶ Tajra 1989, 99.

proselüütide arv oli pealinnas järsult suurenenud.⁹⁷ Lisaks kehtestati ranged piirid kõikidele religioossetele praktikatele, mis leiti ohustavat riigi üldist julgeolekut. Ka keiser Claudius oli sunnitud andma juudivastase edikti ja nad Roomast välja saatma ⁹⁸ (Ap 18:2). Kriitilisem situatsioon tekkis Caligula valitsemisajal, kui keiser käskis Jeruusalemma templisse oma kuju seada.⁹⁹

Kindlasti ei ole õige väita, nagu oleksid 1.sajandil juutide suhted oma paganatest kaaskodanikega olnud valdavalt konfliktsed. Kahtlemata tuli ette erimeelsusi nii usulisel kui sotsiaalpoliitilisel pinnal, kuid ilmselt niisama palju esines ka rahulikku integratsiooni ja koostööd. Probleem võib olla pigem selles, et meie käsutuses olevad kirjalikud allikad on rohkem tähelepanu pööranud konfliktsetele vahejuhtumitele, kallutades kaalukaasi tugevasti nende kasuks.¹⁰⁰

2.5. PAULUSE PROTSESSI OSALISED

1) Süüdistajateks on ülempreester HANANIAS (ANANIAS) koos juudi preestrite ja vanematega. Nebedaiose poeg Hananias nimetati ülempreestriks Herodes Agrippa II poolt aastal 47 või 48. 52.aastal saatis Süüria asevalitseja Ummidius Quadratus ta juutide ja samaarlaste vahel puhkenud tüli asjus Rooma keiser Claudiusse ette, kus ta noore Herodes Agrippa II (vt.allpool) eestkostel oma kohtuasja võitis. Pauluse vastandamisel Suurkohtule oli ta viimase eesistujaks (Ap 23:2) ja ilmus süüdistajana prokuraator Felixi ette (Ap 24:1). Aastal 59/60 andis ta ülempreestri ameti järglasele üle ja elas suures rikkuses ning lugupidamises. Just tema suur ja mitte päris ausal teel saavutatud jõukus ning samuti ta hea läbisaamine prokuraatoritega tõmbasid talle sikariootide viha ning ta tapeti juutide suure ülestõusu puhkedes aastal 66.¹⁰¹

2) Süüdistuskõneleja TERTULLUS figureerib vaid Ap 24:1-2;¹⁰² teda ei mainita üheski muus alliktekstis ega ka kättesaadavates teatmeteostes (oma oletused Tertulluse ameti ja ülesande kohta esitan kolmandas osas Ap 24:1-2 kommentaarides).

3) Süüdistatav on PAULUS.¹⁰³ Tema elukäigu kronoloogia on toodud lisas (vt. Lisa 1.1 ja 1.2.).

⁹⁷ Dio Cassius, 57.18.5; Suetonius, *Tib.* 36.

⁹⁸ Suetonius *Claudius* 25.4: *Judaeas impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.*

⁹⁹ Goodman 2001, 753.

¹⁰⁰ Rajak 1984, 122; juudivaenulikkusest 1.-2.sajandil põhjalikult Gager 1983, 117-133 ja 160-175; judaismi suhete kohta riigivõimuga järgnevatel sajanditel vt. Linder 1987.

¹⁰¹ RE I 1894, "Ananias" 2056; www.christiananswers.net/dictionary/ananias.html

¹⁰² www.christiananswers.net/dictionary/tertullus.html

4) Alama astme magistraadiks ja hilisemas, maavalitseja ees peetud kohtuprotsessil tõenäoliselt ka kaitse tunnistajaks on CLAUDIUS LYSIAS, Jeruusalemma sõjatribuun ja kohaliku Rooma garnisoni ülem. Ta päästis Pauluse juutide omakohtust ning saatis ta sõjaväelise valve all Caesareasse.¹⁰⁴

5) Kohtunikeks on kaks järjestikust Juuda maavalitsejat koos oma nõuandjatega. Suetoniuse järgi oli Antonius FELIX keiser Claudius vabakslastu, kuid kuna ta kandis Antonius, mitte Claudius nime, on tõenäolisem, et ta vabastati hoopis keisri ema Antonia poolt. Prokuraator Ventidius Cumanuse valitsusajal (48-52) pidas Felix mitmeid kõrgeid ameteid Samaarias, Galileas ja Pereas, surudes edukalt maha kohalikke ülestõuse ja ohjeldades röövlilõuke. Aastal 52 (arvatavasti oma venna Pallase eestkostel, kel oli õukonnas kõrge positsioon) nimetas keiser Claudius Felixi Juudamaa prokuraatoriks. Selles ametis oli Felix suhteliselt iseseisev, kuna kohalike mässukollete mahasurumise tõttu polnud Juudamaa allutamine Süüria legaadile otseselt vajalik. 60. või 61. aastal süüdistasid Caesarea juudid teda oma õiguste ahistamises ning esitasid keisrile vastava kaebuse. Felixi oli sunnitud Rooma tagasi pöörduma, ehkki ta venna eestkostel karistusest pääses. Felixi abikaasaks oli juudi printsess Drusilla, Herodes Agrippa II ja Berenike (vt.allpool) noorem õde. Esmalt oli Drusilla abielus olnud Emesa kuninga Azizusega, kuid Felixi pealekäimisel oma mehe maha jätnud.¹⁰⁵

Aastail 60-62 järgnes Felixile maavalitsejana Porcius FESTUS. Kuna Juudamaa poliitiline olukord oli vahepeal taas kriitilisemaks muutunud (rahutused jms.), võis ta prokuraatorina alluda Süüria asevalitsejale. Festus võttis oma eelkäijalt üle ka Pauluse kohtuasja arutamise. Kui Paulus oli keisrile apelleerinud, saatis Festus ta Rooma.¹⁰⁶

6) Festuse kutsel osales juurdlusel ka HERODES AGRIPPA II, Juudamaa vasallkuninga Herodes Agrippa I (valitses 41-44) poeg. Pärast oma isa surma 44.aastal ei pärinud ta tema kuningriiki, vaid asus keiser Claudius soovil valitsema Chalkise väikeriiki. Aastal 60 viibis Herodes Agrippa II koos õe Berenikega Caesareas, kus prokuraator Festust külastades osales Pauluse kohtuistungil. Juutide suure ülestõusu puhkedes aastal 66 püüdis ta rahvast rahustada ja vägivalda takistada, kuid oli sunnitud

¹⁰³ Tema elukäigu kohta tervikuna: vt. eriti Becker 1989; ka Weiser 1985 ja Roloff 1988; Pauluse teoloogia ja õpetuse kohta vt. Grant 1962 (ptk. "Paul the Pharisee", lk. 132-147).

¹⁰⁴ RE 1899, "Claudius Lysias" 2730; www.christiananswers.net/dictionary/lysiasclaudius.html

¹⁰⁵ Suet. *Claudius* 28; Tacitus, *Ann.* 12.54; Jos. *Ant.* 20.137, 20.161 ja 20.182; *Bell.Jud.* 2.12; RE "(M.) Antonius Felix" 1894, 2616-2618; NP 1996, 814; Hazel 2001, 108;

www.christiananswers.net/dictionary/felix.html;

Drusilla kohta: RE 1905, "Drusilla" 1741; www.christiananswers.net/dictionary/drusilla.html

¹⁰⁶ NP 2001, 163; Hazel 2001, 108; www.christiananswers.net/dictionary/festus.html

Jeruusalemmast põgenema.¹⁰⁷ Herodes Agrippa II õde BERENIKE oli abielus olnud oma onu, Chalkise kuninga Herodesega, kuid pärast mehe surma elas venna juures ning saatis teda avalikkuse ees.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Hazel 2001, 5; www.christiananswers.net/dictionary/agrippa2.html

¹⁰⁸ RE 1897, "Berenike" 287-289; Hazel 2001, 37; www.christiananswers.net/dictionary/bernice.html

3. PAULUSE KOHTUASI: KRIMINAALÕIGUSLIK ANALÜÜS

3.1. KIRJELDUSVIIS

Enne õigusliku analüüsi juurde asumist tuleks teha mõned eelmärkused vaadeldava teksti üldmulje kohta ning püüda põgusa vaatluse põhjal vastata *potens-*küsimustele, mida esitasin I osa ("Allikas ja selle kriitika") lõpus.

Ilmselgesti on kogu Luuka kirjeldus erapoolik, mõjutatud tugevasti usust Pauluse süütusesse. Autor laseb Paulusel korduvalt kinnitada, et ta pole teotanud templit ega õhutanud rahutusi, vaid tunnistab kõhklematult isade usku ja juudi Pühakirja¹⁰⁹ (vt. ka lisa 2.3.). Selline kindel veendumus seab ettearvatavalt halba valgusesse tema vastased - juudi ülempreestrid ja vanemad, keda kujutatakse põikpäiste ja kompromissitute süüdistajatena (vt. ka lisa 2.1.). Oma eesmärgi saavutamiseks ei kohku nad tagasi ka ebaseaduslike abinõude ees (vandenõu) ning on valmis petma isegi Rooma võimuesindajaid (osaliselt fabritseeritud süüdistused, valetunnistuste esitamine). Rooma ametnikud on aga vankumatud õiguskorra kaitsjad, kelle sekkumine päästab Pauluse mitmel puhul juutide omakohtu käest. Paulusele kui Rooma kodanikule tagatakse ta õigused (piitsutamisest hoidumine, apellatsioon keisrile), temasse suhtutakse hästi (lubatakse läbi käia sõpradega) ning tema soove arvestatakse. Üks instants teise järel leiavad Pauluse süütu olevat (vt. ka lisa 2.2.). Paulus omakorda ilmutab autori tahtel suurt usaldust nii rooma üldise õigussüsteemi kui tema juhtumiga tegelevate konkreetsete ametiisikute suhtes, ehkki tal alati selleks põhjust pole (Felixi väljapressimiskatse, kohtuasja sihilik viivitamine). Oma süüdistajate suhtes ei näita Paulus üles mingeid vaenulikke tundeid, pigem näib ta taotlevat dialoogi ja lepitust. Roomlaste suhtumine juudi ülematesse on ambivalentne: nad küll mõistavad juutide pretensioonide ülepaisutatust, ent peavad arvestama nende usulise ja mingil määral ka poliitilise autoriteediga.

¹⁰⁹ Munck 1967, LXXVII.

3.2. PAULUSE PROTSESS: ROOMAÕIGUSLIK ANALÜÜS¹¹⁰

Vasakus veerus on esitatud Ap tekst alates Pauluse vahistamisest Jeruusalemma templis (21:27). Tekstiosad, mis ei paku huvi õiguslikust vaatepunktist (nt. Issanda ilmumine Paulusele või jutustus pöördumisest Damaskuse teel), on ära jäetud, kuid narratiivi pidevuse huvides asendatud lühikese märksõnalise kokkuvõttega vahepealsete sündmuste käigust. Pauliinlikul allikal (vt. ptk. 1.3.) põhinevad tekstiosad on esile tõstetud poolpaksus kirjas. 'Meie'-allikas ja Luuka koostatud kokkuvõttev lõpuosa, mis oletatavasti sisaldab Paulus-traditsiooni elemente, on antud poolpaksus kursiivkirjas. Paremas veerus on antud Ap teksti jooksvad kommentaarid, mis on eelkõige roomaõiguslikud või sellised, mis selgitavad Rooma ametnike ja sõjaväelaste tegutsemist konkreetsetes situatsioonides. Kommentaarides on toodud mitmed võtmemõisted nii originaal- kui ka (iseäranis õigusterminite puhul) ladina keeles.

Märgin veel, et erinevates tõlgetes kasutatakse ühe ja sama mõtte edasiandmiseks sõnaliike üsna vabalt. Näiteks Ap 24:1 on eestikeelne "ametlik avaldus" (omadussõna + nimisõna) originaaltekstis edastatud tegusõnaga (*kategoreo*) ning ladinakeelses tõlkes liitverbina (*coepit accusare*).

Sündmused hakkavad Jeruusalemmas hargnema nelipühade paiku (Ap 20:16b).

21:27 Aga kui need seitse päeva hakkasid lõpule jõudma, nägid Aasiast tulnud juudid Paulust pühakojas. Need ajasid möllama kogu rahva ja pistsid oma käed tema külge,	Erinevalt varasemast (Ap 4:3 ja 5:18) on siin süüdistajateks anonüümsed "Aasia juudid", kes väidavad, et Paulus
21:28 hüüdes: "Iisraeli mehed, tulge appi! See ongi see inimene, kes kõigis paigus õpetab meie rahva ja Seaduse ja selle paiga vastu. Ja nüüd on	1) õpetab Seaduse vastu; 2) rüvetab pühakoda. Esimene neist lähtub peaasjalikult Pauluse misjonitegevusest paganate seas, millest oli Jeruusalemma ulatunud rohkesti kuulujutte. Just selle kahtlase ususttaganeja maine pärast, mis Paulus juutide seas oli omandanud, soovitasid kohaliku kristliku koguduse vanemad tal templis teatavaid rituaale täita, et seeläbi oma

¹¹⁰ Valik olulisemat kirjandust selle teema kohta: Culman 1957, Sherwin-White 2000, Tajra 1989, Jones 1972.

ta veel kreeklasigi toonud pühakotta ja selle püha paiga rüvetanud!" 21:29 Sest nad olid enne linnas näinud temaga koos efeslast Trofimost ning arvasid temast, et Paulus oli ta toonud pühakotta.	"õigsust" avalikult demonstreerida (Ap 21:21-24). Teise süüdistuse kohta annab seletuse Ap 21:29. Pauluse kaaslast Trophimost mainitakse ka Ap 20:4. Rangelt võttes oli Templi rüvetamises süüdi just tema. Ilmselt on tegemist puhtreligioossete süüdistustega, mille lahendamine kuulus Suurkohtu kompetentsi. See oli juutide kõrgeim juriidiline ja administratiivne nõukogu, pärimuse järgi kokku kutsutud juba Moosese poolt (4Ms 11:16-17). Templi rüvetamine oli tõsine süüdistus: selle läbi peeti tervet usulist kogukonda rüvetatuks.¹¹¹ Huvitav on võrrelda juutide esialgset süüdistust sellega, mis esitatakse hiljem rooma kohtu ees (Ap 24:5-6): seal lisandub poliitiline moment, mis pealegi seatakse esikohale. Siiski ei viita sündmuste selles punktis veel miski roomlaste õigusliku sekkumise vajalikkusele.
21:30 Siis tõusis kogu linn liikvele ning rahvast jooksis kokku. Ja nad haarasid Paulusest kinni ning vedasid ta pühakojast välja, ja otsekohe lukustati uksed. 21:31 Ja kui nad püüdsid teda tappa, läks sõnum sealse väeosa ülempealikule, et kogu Jeruusalemm on möllamas. 21:32 See võttis otsekohe sõdureid ja pealikuid kaasa ja tuli jooksujalu nende juurde. Kui rahvas nägi ülempealikut	Järgnevad stseenid leiavad tõenäoliselt aset nn. paganate õuel, kuhu tohtisid siseneda ka mittejuudid. Ilmselt läks teade Pauluse vahistamisest kiiresti liikvele ning põhjustas templi juures suurema rahvakogunemise. Jeruusalemmas valitses (eriti pühade puhul, kui linn täitus palveränduritega) pidev oht rahutusteks, mille ärahoidmine oli Rooma garnisoni ülesandeks. Ülempealik (kr. <i>chiliarchos</i>, lad. <i>tribunus cohortis</i>¹¹²) oli kohapeal Rooma võimu kõrgeim esindaja, kes omakorda allus Juuda maavalitsejale Caesareas. Pole teada, kuidas täpselt ülempealikku informeeriti, kuid kahtlemata tehti seda väga kiiresti. Rooma väesalk paiknes Antonia kindluses (kr. <i>parembole</i>, lad. <i>castra</i>), mis asus otse templi välisõue kõrval;¹¹³ teekonna lühidusele viitab ka treppide (kr. <i>epi</i>

¹¹¹ Tajra 1989, 65.

¹¹² RE 1899, "Claudius Lysias" 2730.

¹¹³ Kroll 2002, 123.

ja sõdureid, lõpetasid nad Pauluse peksmise.	<i>tous anabathous</i> , lad. <i>ad gradus</i>) mainimine (Ap 21:35 ja 21:40) ¹¹⁴ ning asjaolu, et sõdurid ja pealikud (kr. <i>stratiotas kai hekatonarchas</i> , lad. <i>militibus et centurionibus</i>) saabusid kohale "jooksujalu" (kr. <i>katedramen</i> , lad. <i>decucurrit</i>), st. mitte ratsa.
21:33 Siis ülempalik astus ligi, võttis Pauluse oma hoole alla, käskis ta kahe ketiga aheldada ning küsis, kes ta on ja mis ta on teinud.	Oma kohust täites päästab ülempalik Pauluse lintšimisest, sest rooma õiguse järgi ei tohi seisusest olenemata mitte kedagi surmata ilma õiguspärase kohtu otsuseta. Edasiste sündmuste valguses on oluline, et Pauluse arreteerimine leidis aset just Rooma võimude, mitte kohaliku templipolitsei poolt. ¹¹⁵
21:34 Aga rahvahulgast karjusid ühed ühte, teised teist. Kuna ülempalik ei suutnud lärmi pärast midagi selgalt teada saada, siis laskis ta Pauluse viia kindlusse.	Korraldus Paulus kindlusesse toimetada oli vajalik nii tema elu kaitseks kui ka rahvahulga vaigistamiseks ja rahutuste põhjuste väljaselgitamiseks. Võib oletada, et sõdurid piirasid Pauluse sisse, kaitstes teda oma kehade ja kilpidega. Kuna Paulus oli aheldatud, võis tal olla raske rüsinas jalule jääda ning seetõttu pidid sõdurid teda kandma või vähemalt toetama.
21:35 Aga kui ta treppide juurde jõudis, tuli sõduritel rahva vägivaldatsemise pärast Paulust kanda,	Taas mainitakse treppe, mis viivad templi välisõuest kõrvalasuvasse Antonia kindlusesse.
21:36 sest suur rahvahulk järgnes neile, hüüdes: "Hukka ta ära!" 21:37 Kui Paulust oldi juba kindlusse viimas, lausus ta ülempalikule: "Kas ma tohin sulle midagi öelda?" Aga tema	(vt. ka Lisa 2.1) Kahjuks ei saa sellest kirjakohest päris kindlalt järeldada, mis keeles Paulus ülempaliku poole pöördus - situatsioonist lähtuvalt on nii aramea, ladina kui kreeka keel on ühtviisi võimalikud. ¹¹⁶ Ülempaliku küsimus Pauluse kreeka keele oskuse kohta võib (ehkki ei pruugi) olla kaudne lisatõend tema

¹¹⁴ Bruce 2000, 400.

¹¹⁵ Tajra 1989, 68.

¹¹⁶ Võimalik, et kodakondsuse saamise/omamise juures mängis ka ladus ladina keele oskus teatavat rolli. Dio Cassius kirjeldab episoodi, kus keiser Claudius võttis ühelt lüükiialaselt kodanikuõigused ära põhjendusel, et pole sobilik omada Rooma kodakondsust, kui ei osata "roomlaste keelt". Dio 60.17.4.

ütles: "Kas sa oskad kreeka keelt?"	enda kreeka päritolu kasuks (Ap 23:26).
21:38 Kas sa ei olegi see egiptlane, kes mõni aeg tagasi ässitas ja viis kõrbe neli tuhat sikariooti?"	Juudid olid - ja seda iseäranis Jeruusalemmas - altid igasuguste karismaatiliste vabadusvõitlejate ja imetegijate ässitustele. ¹¹⁷
21:39 Paulus ütles:" Mina olen juut Tarsosest, kuulsa Kiliikia linna kodanik. Ma palun sind väga, luba mul rahvale kõnelda!" 21:40 Kui ta lubas, astus Paulus trepiastmeile ning viipas rahvale käega. Kui kõik jäid wait, hakkas ta heebrea keeles kõnet pidama ja ütles:	Võimalik, et Pauluse palve on mõneti tavatu. Kuid selleks hetkeks on ta juba treppidel, st. rahvahulgast kõrgemal, pealegi neist sõdurite kaitsva ahelikuga eraldatud. Tema elu on väljaspool otsest ohtu ning ilmselt pole ülempaalikul põhjust Pauluse palvest keelduda. Pauluse viide oma Tarsose kodakondsusele näib olevat piisav, et ülempaalik teda enam otseses mässukavatsuses ei kahtlustaks. ¹¹⁸
/ --- / Pauluse kõneleb Jeruusalemma rahvahulga ees oma pöördumisest.	
22:21 Ja tema ütles mulle: "Mine, sest ma läkitan su kaugele paganate sekka!" 22:22 Kuni selle sõnani nad kuulasid teda, siis aga tõtsid oma häält:"Hukka niisugune ära maa pealt! Ta ei tohi ellu jääda!" 22:23 Ja kui nad karjusid ja rõivaid seljast kiskusid ning tolmu vastu taevast loopisid,	Kõneldes nimetab Paulus siin esmakordselt paganaid - ja näib, et just selle peale rahva kannatus katkeb (meenutagem, et kõik paganamisjonisse puutuv oli juutide silmis tema suurim süü). ¹¹⁹ Rahva raev väljendub žestides, millel võis olla teatav rituaalne taust (needmine, kurja väljaajamine vms.).
22:24 käskis ülempaalik Pauluse viia kindlusesse ning ütles, et teda tuleb piitsa varal	Tajra järgi alustab ülempaalik siin juurdlust suulise kaebuse (<i>oral denunciatio</i>) alusel. ¹²⁰ Kahtlen siiski, kas olukorra selline tõlgendamine on tingimata õigustatud.

¹¹⁷ Rohkesti näiteid Jos. 1971, 27-66.

¹¹⁸ Tajra 1989, 71.

¹¹⁹ Tajra 1989, 73.

¹²⁰ Tajra 1989, 69.

üle kuulata; sest ta tahtis teada, mispärast nad tema peale nõnda karjusid. 22:25 Aga kui nad olid tema rihmutamiseks kinni sidunud, ütles Paulus pealikule, kes seal juures seisis: "Kas teie tohite Rooma kodanikku piitsuga peksta ja pealegi ilma kohtuotsuseta?" 22:26 Kui pealik seda kuulis, läks ta ja teatas ülempealikule: "Vaata ette, mida sa teed! See inimene on ju Rooma kodanik." 22:27 Siis tuli ülempealik Pauluse juurde ning küsis: "Ütle mulle, kas sa oled Rooma kodanik?" Tema ütles: "Olen küll." 22:28 Ülempealik vastas: "Mina olen endale Rooma kodakondsuse hankinud suure raha eest." Paulus aga	Sündmuste käigu sel momendil on ülempealikule selge vaid see, et juutide vaenu on esile kutsunud mingi religioosne väärtegu. Paulus oli vahistatud kohtuvälise tapmise ärahoidmiseks (vt. Ap 23:27) ning arvatavasti ka tema isiku kindlakstegemiseks, ent kui ülempealik otsustab, et vajalik on ülekuulamine koos piitsutamisega, tuleb oletada, et asevalitseja esindajana olid tal Jeruusalemmas olemas kohtunikuvolitused.¹²¹ Vastasel juhul poleks tema käitumine adekvaatne. Vaba inimese piitsutamine (kr. <i>mastixin anetazesthai</i>, lad. <i>flagellis caedi et torqueri</i>) oli seadusega piiratud (lubatud alamate inimeste (<i>humiliores</i>) puhul uurimise teostamiseks) ning selle võis määrata vaid kohtunik. Piinamise viis läbi kohtuteener ning see ei olnud avalik.¹²² Vastavat käsku andes teab ülempealik vaid seda, et Paulus on vaba inimene, Tarsose linna kodanik (Ap 21:39). Olukord muutub, kui ta saab vangi staatuse kohta lisainformatsiooni, mida ta peab nii tähtsaks, et küsitleb Paulust täiendavalt. Tekib huvitav mõttevahetus kodakondsuse omandamise teemal, mille käigus selgub, nagu oleks Paulus "kodanikum" kui ülempealik ise (kodanikuõiguste omandamise võimaluste kohta vt. ptk. 2.1.). Kohtunikuvolitustega isikuna võib ülempealik Paulust küll üle kuulata, kuid tema kui Rooma kodaniku
--	---

¹²¹ Siinkohal oleks huvitav tähele panna ka sõjaväelist hierarhiat. Ülempealik on originaaltekstis tuhandeülem ehk *chiliarchos*, mille ladina vaste on *tribunus cohortis*. Tavaliselt oli tribuun ratsanikuseisusest. Kohort oli leegioni allüksus, kuhu kuulus ca 500 jalaväelast ja teist samapalju ratsanikke (*ala*). Ülempealikule alluv pealik ehk tsentuurio (*centurio*) oli saja- kuni kaheajamehelise allüksuse ülem, kes valiti kogenud sõdurite seast. Tänapäeval vastaks tema auaste ligikaudu kapteni omale, kuid tollases ühiskonnas asetses ta sõduritega samal tasemel. Augustuse ajal jagunes kohort viieks tsentuuriaks (AL 1985, 260, 309, 446, 579).

Ülempealiku võimalikud kohtunikuvolitused lubavad oletada, et ta oli Jeruusalemmas kõrgeima auastmega sõjaväelane. Kui tema käsutuses oli tavapäraselt üks kohort, pidi Jeruusalemma garnisoni suurus olema umbkaudu tuhatkond meest.

¹²² Tajra 1996, 2; Bonfante 1930, 374; AL 1985, 429; www.christiananswers.net/dictionary/citizenship.html

¹²³ Lisaks ülempealiku kartusele võimalike ülemusepoolsete sanktsioonide ees ilmestab rooma võimude tõsist suhtumist kodanikuõiguste rikkumisse ka tsitaat Cicerolt: "On koletu panna ahelaisse Rooma kodanik, kuritegu on teda piitsutada, peaaegu vanematemõrv teda tappa ..." (Cic. *Contra Verrem*, 5.66.170)

¹²⁴ Tajra 1989, 85.

ütles: "Ent mina olen sellesse sündinud." 22:29 Siis jätsid ülekuulajad ta kohe rahule. Ülempealik lõi aga kartma, kui ta sai teada, et Paulus on Rooma kodanik ja et ta oli tema ahelaisse pannud.	piitsutamiseks puudub tal alus.¹²³ Kindlasti pidi Paulus oma kodakondsust ka tõendama (vt.ptk. 2.2.). Ringirändava inimesena kandis ta arvatavasti oma <i>diploma</i> koopiat endaga kaasas ning esitas selle ülempealikule oma väidete kinnituseks.¹²⁴ Ülempealiku "kartmalöömisele" leidub paralleel Ap varasemas osas, kus teadasaamine Pauluse ja ta kaaslaste Rooma kodakondsusest kohutas ka Philippi linnavõime (Ap 16:38).
22:30 Aga teisel päeval, soovides selgemalt teada saada, milles juudid Paulust süüdistavad, päästis ülempealik ta ahelatest valla ja käskis ülempreestreid ja kogu Suurkohtu kokku tulla ning viis Pauluse nende ette.	Tekib küsimus, kuidas tõlgendada ülempealiku "käsku" (kr. <i>ekeleusen</i>, lad. <i>iussit</i>) Suurkohtu kogunemiseks. Vaevalt, et Rooma ohvitseril oli voli juutide esinduskogu kokkukutsumiseks. Pigem on siiski tegu mõlema poole huvide kattumise ja sellest sündinud valmisolekuga kiiresti kohtupidamisega algust teha. Ehkki antud hetkel pole Pauluse suhtes rooma kohtule esitatud mingit avaldust, kannab ülempealiku kui kõrget militaar- ja administratiivvõimu omava ametiisiku kohalolek siiski teatavat formaaljuriidilist tähendust.
23:1 Paulus vaatas aga ainiti Suurkohtu poole ja ütles: "Mehed-vennad, mina olen Jumala ees elanud tänini igati puhta südametunnistusega." 23:2 Aga ülempreester Hananias käskis lähedalseisjaid lüüa talle vastu suud. 23:3 Siis Paulus ütles temale: "Küll Jumal lööb ka sind, sa	Tavaliselt kogunes Suurkohus templi maa-alal olevas Gazith'i saalis,¹²⁵ kuid mõnikord ka ülempreestri majas (vt. nt. Mt 26:3). Antud juhul pole kogunemispaika võimalik üheselt määrata. Hananias oli ülempreestriks (kr. <i>archiereus</i>, lad. <i>sacerdos</i>) aastatel 47-59.¹²⁶ Tajra järgi ei ole Suurkohus sündmuste selles järgus kogunenud mitte Paulusele süüdistuse esitamiseks ega temavastase kohtuasja ettevalmistamiseks. Kogu ettevõtmine toimub ülempealiku initsiatiivil, kes soovib

¹²⁵ www.christiananswers.net/dictionary/sanhedrin.html

¹²⁶ RE 1894, "(M.) Antonius Felix" 2056.

lubjatud sein! Sina istud siin, et mõista minu üle kohut Seaduse järgi, ise aga käsid vastu Seadust mind lüüa? 23:4 Lähedalseisjad aga ütlesid: "Kas sa häbistad Jumala ülempreestrit?" 23:5 Siis lausus Paulus: "Ma ei teadnud, vennad, et ta on ülempreester; on ju kirjutatud: "Sa ei tohi oma rahva ülemast rääkida halvasti."" 23:6 Kuna Paulus teadis, et osa neist oli sadusere ja teine osa varisere, siis ta hüüdis Suurkohtus: "Mehed-vennad, mina olen variser, variseri poeg. Minu üle mõistetakse kohut lootuse ja surnute ülestõusmise pärast!" 23:7 Aga niipea, kui ta seda oli öelnud, tõusis variseride ja saduseride vahel tüli ja koosolek jagunes kaheks. 23:8 Sest saduserid ütlevad, et ülestõusmist ja ingleid ja	saada selgust edasise toimimise osas. Suurkohtul on Tajra arvates siin vaid nõuandev funktsioon.¹²⁷ Kahtlen väga, kas nende väidetega saab nõustuda. Esiteks pöördub Paulus ise Suurkohtu poole viisil, mis ei jäta kahtlust, et tema üle "mõisteti kohut Seaduse järgi" (Ap 23:3 ja 23:6). Teiseks - kuna ülempealikule pidi süüdistuse sisu või vähemalt selle religioosne olemus teada olema, siis oligi tema ülesandeks täita seadust ja võimaldada Suurkohtul Pauluse üle kohut mõista. Kolmandaks pidid "Aasia juudid" oma kaebusega pöörduma Suurkohtu poole, mis omakorda pidi asjast teavitama ülempealikku, kelle kaitse all Paulus viibis. Igal juhul oli Suurkohus huvitatud sellest, et Paulus nende jurisdiktsioonile allutataks, ja ma ei näe põhjust, miks pidanuks ülempealik sellest keelduma. Mõistagi tuli tal kohal viibida ja vangi julgeolek tagada. Ilmselt oleks raske analüüsida juudiõigusliku protsessi käiku Suurkohtu ees, kui see tõepoolest aset oleks leidnud.¹²⁸ Kogu kavatsus nurjub aga täielikult. Esiteks võtab Paulus Suurkohtu ees sõna, mis juudi kohtus oli süüdistatavale keelatud, ning kinnitab valjusti oma süütust. Sellise jultunud omavoli eest laseb ülempreester teda näkku lüüa. Vihjamisi heidab Paulus ülempreestri ette silmakirjalikkust või vähemalt kahtleb ta tema õigluses. Siiski ei vastanda Paulus end Suurkohtule. Järgnevalt kasutab Paulus osavalt ära erinevate juudi usuvoolude omavahelisi vastuolusid.¹²⁹ Suurem osa
--	---

¹²⁷ Tajra 1989, 90. Hoopis ebatõepärasena tundub tema arvamus, et esialgu vaid nõuandmiseks kogunenud Suurkohtu funktsioon muutub alles koosoleku käigus formaalseks kohtuistungiks. Tajra 1989, 94.

¹²⁸ Järgneva teabe eest olen tänu võlgu professor Kalle Kasemaale: Jeruusalemma Talmudit, mille traktaat "Sanhedrin" on Suurkohtu õigusliku pädevuse asjus kõige informatiivsem, pole seni tõlgitud ühessegi Euroopa keelde

¹²⁹ Tajra 1989, 95.

¹³⁰ Suurkohtu koosseisu kohta täpsemalt: Tajra 1989, 96.

¹³¹ Tajra rõhutab variseride suurt omavahelist solidaarsust. tajra 1989, 96.

¹³² Tajra 1989, 103.

vaim ei olevatki, variserid tunnistavad aga neid kõiki. 23:9 Siis tekkis suur lärm, ja mõned kirjatundjad variseride poolelt tõusid ja vaidlesid ägedalt ning ütlesid: "Meie ei leia midagi paha selles inimeses. Võib-olla ongi vaim või ingel temaga rääkinud." 23:10 Aga kui tüli läks suureks, kartis ülempalik, et nad Pauluse lõhki rebivad, ja käskis sõjaväel alla minna, et Paulus nende keskelt ära võtta ja kindlusse viia.	Suurkohtu 71 liikmest olid saduserid (preestrid), väiksem osa variserid (kirjatundjad),¹³⁰ kelle vahel valitsesid teatavad dogmaatilised eriarvamused (põgus viide neile Ap 23:8). Tunnistades end variseriks, tõmbab Paulus Süneedrioni variserid enda poolele¹³¹ ja sisuliselt pöördub algne õiguslik vastasseis teoloogiliseks dispuudiks. Tõuseb sõnavahetus ning kogu kohtupidamine on sisuliselt läbi kukkunud: variserid (või tuntav osa neist) tunnistavad Pauluse süütaks enne, kui tema asja üldse arutada jõutakse. Edasisest juurdlust ei tule enam midagi välja. Ilmselt kasvab sõnelus üle käsikähmluseks ning ähvardab kontrolli alt väljuda. Kuna rahutuste puhkemise oht on endiselt olemas, laseb ülempalik Pauluse tagasi kindlusse viia, päästes ta teistkordselt juutide omakohtu eest Tajra arvamuse kohaselt kavatses ülempalik, kes oli läbi viinud juurdlust ja saanud kindlat infot kaaskirja koostamiseks, nüüd Pauluse Caesareasse maavalitseja ette saata.¹³² Kahtlen tõsiselt, kas selline järeldus on ainumõeldav. Oma kirjas (Ap 23:30) põhjendab ülempalik Pauluse Caesareasse üleviimist juutide vandenõuga, millest peaks selgesti ilmnema, et varem tal sellist kavatsust ei olnud. Ülempaliku jaoks oli tegemist ülimalt komplitseeritud probleemiga: 1) väheusutav, et Suurkohus kogunes vaid ülempaliku nõustamiseks; 2) igatahes polnud ülempalik neilt mingit sisulist nõu saanud; 3) ülempaliku kui Rooma võimukandja ees polnud keegi Paulust süüdistanud; 4) samas näis Paulus ainuüksi oma olemasoluga juute ärritavat; 5) ülempalik pidi kaitsma Pauluse kui rooma kodaniku
---	--

	õigusi; 6) samas tuli tal austada ka Suurkohtu pädevust ja õigusi. Võib spekuloida selle üle, mis oluks nüüd ülempealiku järgmine samm. Suurkohus oli demonstreerinud oma suutmatust, samas kui rooma kohtu jaoks polnud mingit kohtuasja veel olemas. Sellises sundolukorras võis ülempealik kõige tõenäolisemalt esialgu oodata olukorra rahunemist ning arvestada siis Suurkohtu uue kogunemisega.
/ --- / Issand ilmub unes Paulusele.	
23:12 Kui nüüd valgeks läks, heitsid juudid salanõusse ja vandusid vastastikku, et nad ei söö ega joo, enne kui nad Pauluse on tapnud. 23:13 Neid, kes selle vandeseltsi olid loonud, oli rohkem kui nelikümmend meest. 23:14 Need läksid ülempreestrite ja vanemate juurde ja ütlesid: "Me oleme needes vandunud, et me ei söö, enne kui me Pauluse oleme tapnud. 23:15 Andke teie siis koos Suurkohtuga ülempealikule ametlik avaldus, et ta tooks Pauluse teie ette, nagu tahaksite tema kohta täpsemalt teada saada. Meie aga oleme valmis teda hukkama, enne kui ta teieni jõuab."	Vandenõulaste puhul võis tegemist olla juudi äärmuslastega - selootide või sikariootidega, kelle praktikas olid salamõrvad üpris tavaliseks nähtuseks. Tuleb tähele panna, et iseenesest ei lähtunud see salaplaan juudi ülemate ringkondadest, kuid vandenõulastel ei tekkinud mingit tõrget, et abi saamiseks nende poole pöörduda. Niisiis olid nad kindlad, et nende vannet aktsepteeritakse. Iseküsimus on muidugi see, kas just kogu Suurkohus vandenõust teadlik oli. Oleks praktiline arvata, et mitte - kasvõi juba seepärast, et kohtu liikmed polnud Pauluse osas ühel meelel: olid ju variserid ta süütuks tunnistanud. Niisiis jäävad potentsiaalsete vandenõuliitlastena sõelale eelkõige saduserid või vähemalt osa neist. Vandenõulased teevad ettepaneku korraldada näiliselt uus juudiõiguslik kohus - variant, millega ülempealik võiski arvestada (vt. kommentaari Ap 23:10 juurde). Tekst ei luba oletada, kas "ametlik avaldus" (kr. <i>kategoria</i>, lad. <i>accusare</i>) oluks suuline või kirjalik.

23:16 Pauluse õepoeg sai varitsemisnõust kuulda, läks alla ja tuli kindlusse ning teatas seda Paulusele. 23:17 Paulus kutsus siis ühe pealiku enese juurde ja ütles: "Vii see nooruk ülempealiku ette, sest tal on midagi temale teatada!" 23:18 See võttis siis noormehe, viis ülempealiku ette ja ütles: "Vang Paulus kutsus mu enese juurde ja palus tuua selle poisi sinu ette, sest tal on midagi sulle rääkida." 23:19 Ülempealik aga võttis noormehe käest kinni, viis ta kõrvale ja küsis temalt nelja silma all: "Mis sul on mulle teatada?" 23:20 Tema ütles: "Juudid on leppinud kokku sind paluda, et sa homme tooksid Pauluse Suurkohtu ette, nagu tahaks see tema kohta midagi täpsemalt järele pärida.	Eelnevast nähtub, et vandenõusse oli kaasatud aukartustäratav hulk inimesi (nelikümmend¹³³ + mitmed Suurkohtu liikmed). Nii pole sugugi üllatav, et sellest üpris kiiresti "kuulda saadi". Tekib rida küsimusi Pauluse õepoja positsiooni kohta. Oli ta rabi? Kuulus Suurkohtusse? Oli vandenõu sepitsemise juures? Kas vandenõulased ei teadnud, et ta on Pauluse sugulane? Oli tal Suurkohtu liikmete (variseride?) seas mõni sõber, kes teda hoiatas? jne. Kuna rooma õiguse seisukohalt polnud Paulus veel süüdistatav, vaid kõigest kinnipeetav, siis ei hoitud teda ranges vangistuses. Tal lubati omastega kohtuda (võrdle Ap 24:23 ja 27:3) ning tal oli õigus ja võimalus valvuri poole pöörduda ning temalt abi paluda. Ootuspäraselt on ülempealik huvitatud täiendavast informatsioonist ning arvestab, et see võib olla konfidentsiaalne. Samuti mõistab ta, et Pauluse turvalisuse huvides peab tema informeerimine jääma juutide ees saladuseks. Kindlasti mõistab seda ka Pauluse õepoeg. Saadud informatsioon lõpetab ülempealiku võimalikud kõhklused erinevate toimimisviiside vahel. On ilmne, et Pauluse teistkordne viimine Suurkohtu ette ei tule enam kõne alla. Pauluse elu oleneb nüüd ülempealiku edasisest tegutsemisest. Vangi julgeolek (ja arvatavasti ka avalik kord linnas) nõuab tema ärasaatmist. Nõustun Tajraga, et nii tegutsedes oli ülempealiku eesmärgiks eelkõige just Pauluse turvalisuse tagamine, kuid tahan

¹³³ Professor Kasemaa on juhtinud mu tähelepanu arvude sümbolväärtusele. Arvu 40 kohtab sagedasti kogu Piiblis (nt. iisraeli rahva 40-aastane kõrberännak 4Ms 14:33; Jeosuse 40-päevane kiusamine kõrbes Mt 4:2, Mk 1:13, Lk 4:2) ja olenevalt kontekstist võib see mõnikord tähendada lihtsalt "palju" või "kaua".

23:21 Aga sina ära usu neid, sest teda varitsevad nende seast enam kui nelikümmend meest, kes on vastastikku vandunud, et nad ei söö ega joo, enne kui nad on tema hukanud. Nad on juba valmis, oodates vaid sinu nõusolekut." 23:22 Siis laskis ülempealik poisi minema, keelates teda: "Ära räägi kellelegi, et sa seda mulle teada andsid."	rõhutada, et see vajadus ei saanud muutuda akuutseks mitte pärast Suurkohtu istungit, nagu väidab Tajra,¹³⁴ vaid alles pärast vandenõust teadasaamist. Igatahes on Paulusel õepoja näol olemas tähtis tunnistaja (<i>testimonia</i>) juutide vastu, kuigi ta seda võimalust (võib-olla soovist säästa õepoega nende kättemaksust) hiljem rooma kohtus ei kasuta.
23:23 Ja ta kutsus enese juurde kaks pealikut ning ütles: "Pange valmis kakssada sõdurit, seitsekümmend ratsanikku ja kakssada piigimeest Kaisareasse minekuks kolmandal öötunnil. 23:24 Ja varuge ratsaloomi, et ühe selga panna Paulus ja ta tervelt maavalitseja Feeliksi ette viia."	Esmapilgul tundub see olevat väga suur väesalk üheainsa vangi transportimiseks, kuid ka potentsiaalseid vastaseid oli nelikümmend (võib-olla lisaks ka palgatud löömamehi). "Kolmas öötund" vastab ligikaudu kella üheksale öhtul.¹³⁵ Vang paigutati väesalga keskele, kus ta oli võimaliku rünnaku eest maksimaalselt kaitstud. Antonius Felix oli Juudamaa valitseja aastatel 52-60.¹³⁶
23:25 Ta kirjutas ka sellise sisuga kirja: 23:26 "Klaudius Lüüsiast tervitab üliaulist maavalitsejat Feeliksit! 23:27 Selle mehe olid juudid kinni võtnud ja teda oldi	Kiri koosneb kahest osast. Esmalt antakse ülevaade juurdluse senisest käigust, teiseks põhjendatakse vajadust saata vang kõrgema kohtu ette.¹³⁷ Ap 23:29 leidub esimene selge viide selle kohta, et rooma kriminaalõiguse seisukohast on Paulus süütu (vt. Lisa 2.2.) Esmakordselt mainitakse siin ülempealiku nime, mis

¹³⁴ Tajra 1989, 105.

¹³⁵ Piibel 1999, kommentaarid Mt 20:3 ja Ap 23:23 juurde.

¹³⁶ RE 1894, "(M.) Antonius Felix" 2618.

¹³⁷ Tajra 1989, 106.

hukkamas, kui ma tulin väesalgaga vahele ja kiskusin ta nende käest ära, olles teada saanud, et ta on Rooma kodanik. 23:28 Tahtes aru saada, mis põhjusel nad tema peale kaebavad, viisin ma ta Suurkohtu ette. 23:29 Siis ma leidsin, et tema peale kaevatakse nende Seaduse vaidlusküsimustes, aga ei olnud mingit kaebust, mis oleks väärinud surma või vangistust. 23:30 Et aga mulle kanti ette salasepitsusest selle mehe vastu, siis ma saadan ta otsekohe sinu juurde ning käsin ka süüdistajatel sinu ees öelda, mis neil on tema vastu."	pakub teatud pidepunkte tema päritolu hindamiseks. Et Lysias on kreeka nimi, on oletatud, et tegemist oli kreeklasega, kes pärast Rooma kodakondsuse ostmist (Ap 22:28) võttis endale lisanimeks Claudius. Siit võimalus, et ta ostis kodakondsuse keiser Claudius valitsusajal (41-54).¹³⁸ Rooma õiguses kehtis põhimõte 'pole kaebust (kr. <i>eklema</i>, lad. <i>accusatio</i>) - pole delikti'. Ehkki ülempealiku meelest ei leidu Pauluse süüdistamiseks piisavat alust, ei saa ta ametiisikuna tema heaks suurt midagi ette võtta. Ühelt poolt polnud ametlikku süüdistust veel esitatud, samas aga polnud juutide salasepitsuste (kr. <i>epibule</i>, lad. <i>insidiae</i>) tõttu Pauluse turvalisus Jeruusalemmas enam tagatud. Niisiis tuli Paulus olukorra selgitamiseks - seda enam, et süüdistuse esitamises polnud ilmselt enam kahtlust - üle viia sinna, kus seda oli võimalik teha, antud juhul siis Caesareasse. Ka Claudius Lysias näol on tegemist potentsiaalse tunnistajaga Pauluse kasuks. Felix oli huvitatud tema ärakuulamisest (Ap 22:24) ning kuigi Luukas seda ei maini, tuleb pidada tõenäoliseks, et ta mingil ajal maavalitseja ees oma tunnistuse ka andis. See kiri (<i>tabula</i>) saab hiljem rooma kohtus oluliseks tõendusmaterjaliks, ehkki kirjalikke akte ei peetud nii kaalukateks kui tunnistajate ütlusi.¹³⁹ Kuivõrd saab seda võtta kui näidet Rooma sõjaväelisest ja õiguslikust korrespondentsist, jääb lahtiseks. Hoolimata selles, et Claudius Lysias kiri on koostatud Ap autori poolt, võib minu arvates siiski oletada, et Luukas oli sarnase ametliku korrespondentiga mingil määral kokku puutunud, olemaks suuteline lugejaid rahuldavaks kompositsiooniks.
--	---

¹³⁸ www.christiananswers.net/dictionary/lysiasclaudius.html; RE 1899, "Claudius Lysias" 2730; www.christiananswers.net/dictionary/claudius.html.

¹³⁹ Bonfante 1930, 421.

	Kirja lõpp pakub huvitavat lisateavet. Nimelt on Claudius Lysias informeerinud Suurkohut vangi saatmisest Caesareasse ning soovitanud ka võimalikel süüdistajatel oma kaebuse esitamiseks sinna minna. Arvatavasti polnud tal süüdistuse esitamises enam kahtlust.
23:31 Selle käsu kohaselt võtsid siis sõdurid Pauluse ja viisid ta öö varjul Antipatrisesse. 23:32 Järgmisel päeval pöördusid nad tagasi kindlusse, lastes ratsanikel temaga edasi minna 23:33 Need tulid Kaisareasse, andsid kirja maavalitseja kätte ja viisid ka Pauluse tema ette. 23:34 Kui siis maavalitseja oli kirja läbi lugenud ja pärinud, mis maakonnast ta on, ning saanud teada, et Kiliikiast, 23:35 ütles ta: "Ma kuulan su üle, kui ka sinu süüdistajad päralt jõuavad." Ja ta käskis teda valvata Heroodesse peavahis.	Antipatris asus umbes poolel teel Jeruusalemmast Caesareasse, ligikaudu ühe öö ratsateekonna kaugusel. See pidi olema piisav, et vandenõulased Paulust enam kätte ei saaks. Osa väesalgast pöördus nüüd tagasi Jeruusalemma ning Pauluse teekond Caesareasse jätkus seitsmekümne ratsaniku saatel. Kriminaalsüüdistuse (<i>postulatio</i>) esitamiseks tuli magistraadilt vastav luba nõutada. Enne süüdistuse võimaldamist pidi õigusemõistja teostama kaasuse sisulise kontrolli, vaatlema detailselt poolte vahekorda ning kaaluma, kas antud süüdistuse menetlussevõtmine on sobilik.¹⁴⁰ Võimalik, et just see põhjendab, miks maavalitseja huvitus Pauluse päritolukohast. Põhimõtteliselt ei mõistatud kohut mitte süüaluse sünnikoha järgi, vaid seal, kus kuritegu oli toime pandud.¹⁴¹ Võib-olla arvestas Felix täiendavate andmete hankimise vajadusega (nt. Pauluse kodakondsuse kontrollimine ja seeläbi tema isiku kindlakstegemine) või ehk isegi apellatsiooniga, ja kui nii, siis pidi saadud vastus teda arvatavasti rahuldama. Nii Juudamaal kui Ida-Kiliikial (kus asus Pauluse sünnilinn Tarsos) oli teatav alluvusvahekord Süüria provintsi ja ning ka kohtumõistmise puhul järgnenuks Juuda maavalitsejale ilmselt Süüria legaati (<i>legatus Augusti pro praetore</i>) kui kõrgema astme kohtunik.¹⁴² Magistraat võis süüdistuse menetlusse võtta või

¹⁴⁰ Bonfante 1930, 415.

¹⁴¹ Tajra 1989, 116, nentides ühtlasi, et Pauluse vastusest ei näi Felix mingeid järeldusi tegevat.

¹⁴² Bruce 2000, 281; AL 1985, 309.

	tagasi lükata vastavalt sellele, kas süüdistav isik oli võimeline oma süüdistust põhjendama või mitte. Siiski ei toonud keeldumine süüdistajale kaasa mingeid lõplikke tagajärgi, sest tema õigus süüdistada ei kadunud ning ta võis oma pretensioonid uuesti esitada uue magistraadi (antud juhul siis maavalitseja) ees, kui see eelmisele järgnes.¹⁴³
24:1 Aga viie päeva pärast tuli alla ülempreester Hananias koos mõne vanema ja kõnemees Tertullusega. Need esitasid maavalitsejale Pauluse vastu ametliku avalduse. 24:2 Kui Paulus oli ette kutsutud, alustas Tertullus oma süüdistuskõnet: "Me oleme sinu kaudu, üliauline Feeliks, saanud suure rahu ja sinu hoolekande tõttu on sellele rahvale osaks saanud paranemine. 24:3 Ja selle me võtame igati ja kõikjal vastu suure tänuga. 24:4 Et ma sind aga kauem ei tüütaks, siis palun sind, et sa oma lahkuses meie asja lühidalt ära kuulad.	Süüdistuse aktsepteerimise korral määras magistraat aja, mille jooksul süüdistaja pidi oma asja kohtule esitama (<i>inscriptio</i>). Siin näib see olevat "viis päeva". Kui süüdistajaid oli mitu, määras magistraat neist ühe (lähtudes vanusest, staatusest, iseloomust, huvidest jms.) eestkõnelejaks. <i>Inscriptio</i>'ga kohustus süüdistaja kuni otsuse langetamiseni oma süüdistusele kindlaks jääma.¹⁴⁴ Pauluse süüdistajad ei ole enam anonüümsed "Aasia juudid," vaid Suurkohtu ladvik - seega juudi kõrgeimad autoriteedid. See asjaolu kriipsutab alla Pauluse olukorra tõsidust,¹⁴⁵ ning õigustab kõiki Claudius Lysias poolt rakendatud ettevaatusabinõusid. Tertullus oli palgatud kohtukõneleja (nimetatud ka ülempreestri "asjaajajaks"¹⁴⁶), keda tema ladina nime järgi tohiks ehk roomlaseks pidada. Klassikalise protsessiõiguse kohaselt abistasid juristiharidusega kõnemehed oma kliente kohtumenetluse ettevalmistamisel ja ka kohtus. Abiksolek sõna ja õigustundmisega koondus ühte isikusse (<i>orator</i> on sama mis <i>advocatus</i> - "abiks kutsutu"). Eraviisil töötavad juristid andsid avalikku õigusabi (<i>responsa</i>) nii eraisikutele kui ametnikele ning said selle eest kindlaksmääratud tasu.¹⁴⁷ Kuivõrd kehtis see ka kriminaalprotsessi puhul, pole

¹⁴³ Bonfante 1930, 373, 415.

¹⁴⁴ Jones 1972, 117.

¹⁴⁵ Tajra 1989, 118.

¹⁴⁶ Tajra 1989, 119; Santala 2001, 97.

¹⁴⁷ Bonfante 1930, 413; AL 1985, 14 ja 622.

	muudest allikatest üheselt selge, ent siinkohal kirjeldatud olukord (eeldades, et Ap autor taotles oma kirjelduse tõelevastavust) sunnib arvama, et avalik õigusabi laienes ka kriminaalmenetlusele. Menetlus <i>extra ordinem</i> algas <i>litis denuntiatio</i> esitamisega. See oli kirjalik dokument, mis esitati tunnistajate juuresolekul (Ap 24:1 "ametlik avaldus", kr. <i>kategoreo</i>, lad. <i>coepit accusare</i>). Järgnes asja ja vastavate põhjenduste esitamine süüdistaja ja süüdistatava poolt kas kõne (<i>peroratio</i>) või vaidluse (<i>altercationes</i>) vormis.¹⁴⁸ Igatahes alustab Tertullus maavalitseja meelitamise ja riigivõimu kiitmisega, mis oli kohtukõnede puhul tavapärane algus. "Hoolekande" all peetakse silmas seda, et Felix oli suutnud mõnevõrra ohjeldada maal tegutsevaid röövlijuke.¹⁴⁹ Kõne algus rõhutab rahu, mille garandiks on Rooma võim; järgnevalt paigutub sellele taustale Pauluse süüdistamine rahutuste õhutamises <i>resp.</i> riigivastases tegevuses.
24:5 Sest me oleme leidnud, et see mees on nagu katk ja õhutab mässu kõigi juutide seas kogu riigis, olles ise naatsaretlaste lahkusu peamees. 24:6 Ta on üritanud isegi pühakoda rüvetada, mispuhul me ta kinni võtsimegi [ja tahtsime tema üle kohut mõista oma Seadust mööda. 24:7 Ülempealik Lüüsiast tuli	Juutide süüdistus rooma kohtu ees (võrdle Ap 21:28): 1) kihutab juute mässule (kr. <i>stasis/epistasis</i>, lad. <i>sedition</i>; poliitiline süüdistus) - süüdistus riigivastasuses ehk <i>crimen maiestatis</i> (ühtlasi antakse sellega mõista, et juudi võimukandjad on samavõrd huvitatud rahutuste ärahoidmisest kui roomlasedki);¹⁵⁰ 2) lahkusuliste (kr. <i>hairesis</i>, lad. <i>secta</i>) juht (religioosse alatooniga poliitiline süüdistus) - lisaks avalikule rahule häirivad sektandid ka juutide usuprivileege, mille on garanteerinud Rooma võim, järelikult on nende tegevus riigivastane; võimalik, et kristlikke jumalateenistusi püütakse esitada keelatud kogunemistena, mis käisid

¹⁴⁸ Bonfante 1930, 414, 420.

¹⁴⁹ RE 1894, "(M.) Antonius Felix" 2617; www.christiananswers.net/dictionary/felix.html

¹⁵⁰ Tajra 1989, 121.

aga vahele ja kiskus ta meie käest ja viis ära, käskides süüdistajaid tulla sinu juurde.] 24:8 Sa võid ise teda üle kuulates teada saada kõigest sellest, milles me teda süüdistame." 24:9 Ja juudid toetasid teda, tõendades, et see on nõnda.	kriminaalkaristuse alla; võimalik ka, et püütakse mõista anda, nagu taotleksid naatsaretlased uue jumala austamise juurutamist, mille võimud on samuti keelanud; ilmselgesti ei tunnista süüdistajad mingit seost kristluse ja juudiusu vahel¹⁵¹; 3) rüvetab pühakoda (religioosne süüdistus) - selle süüteo karistamise õigus oli juutidel endil.¹⁵² Väärrib märkimist, et Tertulluse esitatud versioonis võttis Pauluse kinni templipolitsei, kelle tegevusele Claudus Lysias seejärel ebasobivalt vahele segas. Sisuliselt eeldatakse maavalitsejalt selle "vea" parandamist, st. et Paulus taas Suurkohtu jurisdiktsioonile allutataks. Süüdistuse esitamisele järgnes tõendite (<i>probationes</i>) esitamine, sest süüdistaja oli kohustatud oma süüdistust tõendama (<i>actori incumbit onus probandi</i>). Siin selgub, et süüdistajal on olemas tunnistajad (kr. <i>paristemi</i>, lad. <i>testimoniae</i> Ap 24:9). Tunnistajaid võisid vabalt küsitleda nii magistraat kui pooled ja nende ütlusi peeti kaalukamateks kui näiteks kirjalikke tõendeid.¹⁵³
24:10 Kui maavalitseja Paulusele märku andis rääkida, siis vastas ta: "Teades, et sa palju aastaid selle rahva kohtumõistja oled olnud, kaitsen ma end julge meelega. 24:11 Sa võid ju teada saada, et sellest ei ole rohkem kui kaksteist päeva möödas, mil ma läksin üles Jeruusalemma Jumalat kummardama. 24:12 Nad ei ole leidnud mind	Paulus ei kasuta palgatud juristi abi, vaid kaitseb end ise. Arvatavasti oleksid sõbrad ja poolehoidjad suutnud vastava soovi korral talle kaitsja palgata; kui seda ei tehtud, tuleb arvata, et see oli Pauluse sihiteadlik eelistus. Pauluse kaitsekõne kujutab endast õiguslikku vastukaalu Tertulluse süüdistusele. Ka tema alustab oma kaitsekõnet (<i>peroratio</i>) komplimendiga maavalitseja aadressil. Seejärel ta * eitab poliitilisi süüdistusi (kihutuskõnede pidamine, rahutuste õhutamise jms) Ap 24: 12; * kahtleb süüdistuse tunnistajates Ap 24:13;

¹⁵¹ Tajra 1989, 121-123.

¹⁵² www.christiananswers.net/dictionary/tertullus.html

¹⁵³ Bonfante 1930, 420-421.

kellegagi arutlemas ega väitlemas või tekitamas rahvamässu templis, mõnes sünagoogis või linnas. 24:13 Nad ei suuda ka tõestada seda, milles nad mind nüüd süüdistavad. 24:14 Ma tunnistan sulle aga seda, et ma usuteed mööda, mida nemad nimetavad lahkuseks, teenin oma isade Jumalat, uskudes kõike, mis Seadusesse ja prohvetite raamatutesse on kirjutatud, 24:15 ja mul on lootus Jumala peale, et tuleb õigete ja ülekohtuste ülestõusmine, mida nemad ka ise ootavad. 24:16 Just selle pärast püüan ma alati hoida puhast südametunnistust Jumala ja inimeste ees. 24:17 Nüüd ma olen aga pärast mitmeid aastaid tulnud tooma annetusi oma rahvale ja ohverdama 24:18 Seda tegemast - mitte rahvahulga ega märuli keskelt - leidsid mind mõned Aasia juudid, kui ma end pühakojas	* eitab ka religioosseid süüdistusi (valeõpetuse levitamine, templi rüvetamine) Ap 24: 14-16; * kahtleb süüdistajate pädevuses (viide nurjunud kohtumõistmisele Jeruusalemmas) Ap 24:19-21. Niisiis toob Paulus koos oma motiivide kirjeldamisega esile ka süüdistuse nõrkused. Enda väitel pole ta Jeruusalemmas viibides midagi valesti teinud. Põhjused tema süüdistamiseks peituvad tema misjonitöös teistes linnades, mille kohta pole süüdistajatel mingeid tunnistajaid ette tuua. siinkohal kerkib muidugi küsimus, miks ei viibinud kohal "Aasia juudid" kui kogu Pauluse-vastase kampaania algatajad. Tekstist ei selgu, et Paulus oleks kutsunud tunnistajaid oma sõnu kinnitama. Samas ei võinud see etapp menetluses puududa, sest nii nagu süüdistaja pidi tõendama oma süüdistust, nii oli ka süüdistatav kohustatud mingite tõendite abil kinnitama oma vastuväited (<i>in exceptione reus actor fit</i>).¹⁵⁴ Vaevalt oleks Paulusel tekkinud raskusi oma kasuks tunnistajate leidmisel, kasvõi näiteks nende inimeste seast, kes teda vanglas külastasid. Kindlasti aga saab täiendava tõendina käsitleda Claudius Lysiase kirja, mis tervikuna tugevasti Pauluse kasuks räägib. Samuti ei ilmne tekstist, et Paulus püüaks enda huvides ära kasutada oma õepoega kui tähtsat tunnistajat juutide vastu. Muidugi ei saa sellepärast veel välistada, et ta seda tõepoolest ei teinud; õigus <i>mutuae petitiones</i>'eks ehk omapoolseks vastusüüdistuseks oli tal igal juhul olemas.¹⁵⁵ Maavalitseja, kes Claudius Lysiase kirja kaudu vandenõust teadlik oli, poleks tõenäoliselt saanud keelduda Pauluse <i>petitiones</i>'t menetlusse võtmast.
---	---

¹⁵⁴ Bonfante 1930, 421.

¹⁵⁵ Bonfante 1930, 433.

¹⁵⁶ Bonfante 1930, 420.

puhastasin. 24:19 Need peaksid sinu ees olema ja mind süüdistama, kui neil on midagi minu vastu. 24:20 Või ütelgu nad siin ise, mis kuriteo nad minust leidsid, kui ma seisin Suurkohtu ees. 24:21 Kas siis selle ainsa sõna pärast, mis ma hüüdsin nende seas seiste: "Te mõistate täna mu üle kohut surnute ülestõusmise pärast!"?"	Pärast mõlema poole ülekuulamist järgnenuks lõppseisukohtade formuleerimine.¹⁵⁶ Siinne tekst ei esita seda osa menetlusest, kuid võib oletada, et poolte seisukohad, mis olid eelnevalt juba üheselt väljendatud, hilisema vaidluse käigus enam ei muutunud.
24:22 Feeliks aga, teades täpselt kõike usuteega seotut, lükkas nende kohtuasja edasi, öeldes: "Kui ülempealik Lüüσίας tuleb, siis ma otsustan teie asja ära." 24:23 Ta käskis pealikut hoida Paulust vangis, kuid kerge vahi all, nii et kedagi omastest ei takistataks teda teenimast.	Nagu Claudius Lysiaski, jätab Felix otsuse tegemata, teatades, et asi pole talle selge (<i>sibi non liquere</i>). Ekstraordinaarses protsessis ei tähenda see asja üleminekut teise kohtuniku kätte, vaid täiendavat uurimist (<i>ampliatio</i>),¹⁵⁷ näiteks uute tõendite leidmist või lisatunnistaja (siin siis Claudius Lysiase) ärakuulamist.¹⁵⁸ Selles, et tema tunnistus Paulusele soodne oleks, pole ta <i>tabula</i> järgi otsustades põhjust kahelda. Igatahes blokeerib Felix Pauluse protsessi täielikult - Paulust ei anta küll juudi kohtu kätte ega süüdistata teda ka rooma seaduste kohaselt, kuid samas ei lasta teda ka vabaks. Kuigi Paulus on nüüd süüdistatav, ei ole ta oma vangistuses sõpradest isoleeritud. Pauluse vangistuse ranguse kohta vt. ka Ap 23:16-17 koos kommentaariga ning lisaks ka Ap 27:3.
24:24 Mõne päeva pärast saabus Feeliks koos oma naise	Drusilla ja Felixi abielu oli juudi seaduste kohaselt kehtetu ning kahjustas juutide silmis mõlema mainet.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Bonfante 1930, 374.

¹⁵⁸ Tajra 1989, 129.

¹⁵⁹ RE 1894, "(M.) Antonius Felix" 2618; www.christiananswers.net/dictionary/drusilla.html; www.christiananswers.net/dictionary/felix.html

Drusillaga, kes oli juut, ja laskis saata mehed Pauluse järele ning kuulas ta kõnet usust Kristusesse Jeesusesse. 24:25 Aga kui Paulus kõneles õiglusest ja kasinusest ja tulevasest kohtust, lõi Felix kartma ja vastas: "Mine seekord ära, kui mul on rohkem aega, siis ma lasen su jälle kutsuda." 24:26 Pealegi ta lootis, et Paulus annab talle raha; seepärast laskiski ta teda üsna sageli enda juurde saata ja vestles temaga. 24:27 Ent kui kaks aastat täis sai, tuli Felixi järglaseks Porkius Festus. Felix aga, soovides olla juutidele meelepärane, jättis Pauluse ahelaisse.	Siin võib peituda põhjus, miks Felix "lõi kartma" (kr. <i>emphobos genomenos</i>, lad. <i>timefactum</i>), kui Paulus kõneles kasinusest ning tulevasest karistusest. Antud olukorras (ja iseäranis pärast Claudius Lysiase tunnistuse saamist) polnud Felixil mingit õiguslikku alust Pauluse kinnipidamiseks. Et ta altkäemaksu saamise lootuses tema vabastamisega viivitas, tuleb selles näha ametiisiku katset väljapressimiseks, mis omakorda käis kriminaalkaristuse alla.¹⁶⁰ Siingi on Paulusel seaduslik õigus omapoolseks süüdistuseks. Samas tuli Felixil kohtnikuna arvestada ka avalikku arvamust (<i>rumores</i>) ning poolte auväärsust.¹⁶¹ Esimene oli kindlalt Pauluse vastu, ning ka teise puhul tuli Felixil karta juudi ülempreestrite mõjuvõimu nii oma rahva seas kui ka õukonna juures, samas kui Paulus, ehkki Rooma õiguse ees süütu ning võib-olla maavalitsejale isegi sümpaatne, oli vaid suhteliselt ohutu rändjuttlustaja, kel polnud kuigi laialdast populaarsust ega kõrgelseisvaid toetajaid. Niisiis võib Felixi olukorda hinnata üpris keeruliseks ja ebameeldivaks. "Kaks aastat" ei pruukinud tingimata tähendada Pauluse vangistuse kestust, vaid Felixi ametisoleku aega, millest võis mingi osa olla möödunud juba enne Pauluse kohtuasja esilekerkimist.¹⁶²
25:1 Kui nüüd Festus oli asunud maavalitsejaametisse, läks ta kolme päeva pärast Kaisareast Jeruusalemma. 25:2 Ülempreestrid ja juutide peamehed esitasid talle	Porcius Festus valitses 59-62.¹⁶³ On arvatud, et kuna Festusel puudusid Pauluse asja lahendamiseks igasugused kogemused ning Paulus võis õigustatult karta, et ta tema ignorantsuse tõttu taas oma vastaste meelevalda satub.¹⁶⁴ Samas aga kujutab Luukas uut maavalitsejat (vähemalt esialgu) õiglasema ja kompetentsemana kui Felixit. tema

¹⁶⁰ Sootak, 68.

¹⁶¹ Bonfante 1930, 420.

¹⁶² Tajra 1989, 132.

¹⁶³ Santala 2001, 98

¹⁶⁴ Bruce, 401-402.

ametliku avalduse Pauluse vastu ja palusid temalt 25:3 seda vastutulekut, et ta laseks Pauluse saata Jeruusalemma, korraldades ise varitsust tema hukkamiseks teel. 25:4 Aga Festus vastas, et Paulust peetakse vangis Kaisareas, ning temagi läheb varsti sinna. 25:5 "Kes nüüd teie seast on mõjukad," ütles ta, "need tulgu koos minuga alla, et teda süüdistada, kui selles mehes on midagi lubamatut." 25:6 Kui siis Festus kõige rohkem kaheksa või kümme päeva nende juures oli viibinud, läks ta Kaisareasse. Teisel päeval istus ta kohtujärjele ning käskis Pauluse ette tuua.	kiire reis Jeruusalemma võis olla ajendatud poliitilistest põhjustest, st. soovist teha kohalikele autoriteetidele n-ö viisakusvisiit ja nendega head suhted sisse seada.¹⁶⁵ Vahepeal möödunud kahe aasta jooksul polnud juudid loobunud ei oma süüdistustest ega ka vandenõuplaanidest. Võimalik, et just Felixi viivitamine oli neilt võtnud viimsegi lootuse Rooma kohtu abil oma eesmärk - Pauluse surmamõistmine - saavutada. Uue maavalitseja ametisseastumisel ei raiska juudid aega ning kasutavad õigust oma süüdistuse taasesitamiseks uue võimukandja ees. Esitatakse uus <i>litis denuntiatio</i> protsessi läbiviimiseks Jeruusalemmas. Tekstist ei selgu, kas juudid taotleavad siin vaid protsessi läbiviimise koha muutmist või Pauluse kohtuasja üleminekut maavalitseja jurisdiktsiooni alt Suurkohtu kätte. Tekib küsimus, kuidas Luukas teab, et juudid taas varitsust plaanivad? Kas keegi informeeris teda (nagu Pauluse õepoeg eelmise vandenõu puhul Ap 23:16)? Või on tegemist autori järelausega Festuse hilisemast soovist (Ap 25:9), et Paulus laseks enda üle kohut mõista Jeruusalemmas? See aga peaks viitama, et Festus oli varitsusest teadlik (vt. Ap 25:9 ja kommentaari, samuti Ap 25:20 ja kommentaari).¹⁶⁶ Esmalt aga kaitseb Festus Paulust igasuguse juutide poolt ähvardada võiva ohu eest. Ta ei näe põhjust kohtupidamise paika muuta, andes selgituse Ap 25:16 - süüdistataval peab olema võimalus end kaitsta. Niisiis hoiab ta rangelt kinni rooma menetluskorrast. Tajra peab koguni võimalikuks, et Festus oli juudi ülemate vägivaldsetest nõudmistest šokeeritud.¹⁶⁷ Võimalik, et süüdistajad reisisidki koos Festusega või
--	--

¹⁶⁵ Tajra 1989, 135.

¹⁶⁶ Põhimõtteliselt samalarvamusel on ka Tajra 1989, 137.

¹⁶⁷ Tajra 1989, 137.

	olid äärmisel juhul temast päevateekonna võrra maas.
25:7 Kui nüüd Paulus kohale jõudis, asusid tema ümber Jeruusalemmast tulnud juudid ja tõstsid ta peale raskeid kaebusi, mida nad ei suutnud tõestada, 25:8 sest Paulus kaitses ennast: "Ma ei ole patustanud ei juutide Seaduse ega pühakojaga ega keisri vastu." 25:9 Festus aga, soovides olla juutidele meelepärane, vastas Paulusele: "Kas sa ei tahaks minna üles Jeruusalemma ja lasta mul seal sinu üle kohut mõista neis asjus?" 25:10 Paulus ütles: "Mina seisan keisri kohtujärje ees, kus mu üle peab kohut mõistatama. Juutidele ei ole ma teinud mingit ülekohut, nagu sa ka ise hästi tead. 25:11 Kui mul ei ole õigus ja ma olen teinud midagi surma väärivat, siis ma ei tõrgu suremast. Kui aga selle taga, milles need mind süüdistavad, ei ole midagi, siis ei või mind keegi nende kätte anda. Mina nõuan keisri kohut!"	Olukord pole kahe aasta jooksul muutunud: * juudid on Pauluse suhtes endiselt leppimatud (Ap 25:2-3); * süüdistused on samad (see ilmneb Pauluse vastusest Ap 25:8); * neid ei suudeta endiselt piisavalt tõendada; ilmselt on see ajalise distantse tõttu nüüd raskemgi, vt. ka Ap 25:18; * Paulus eitab endiselt kõiki religiooseid ja poliitilisi süüdistusi (Ap 25:8). Nähtavasti on süüdistused nii nõrkadel alustel, et juudid võivad oma eesmärgi saavutada vaid juhul, kui Paulus end vabatahtlikult süüdi tunnistaks (<i>confessio</i>).¹⁶⁸ Nagu varem Felix, on ka Festus dilemma ees: ühest küljest tuleb garanteerida aus kohtupidamine ning Pauluse kui Rooma kodaniku õigused, teisalt poleks ka juudi võimukandjate pahandamine kuigi tark tegu. Olles äsja keeldunud juutide soovist kohtupidamine Jeruusalemma üle viia, teeb Festus nüüd ise Paulusele samasuguse ettepaneku. Selline meelemuutus väärrib tõsist tähelepanu. Ap 25:9 järgi näib, et Festus peab silmas vaid kohtupidamise paiga muutmist, jurisdiktsioon jääks ikkagi tema kui Rooma võimukandja kätte. Ilmselt on ta vahepeal Pauluse asjaga tutvunud ning sarnaselt Felixiga mõistnud olukorra keerukust ja mitmemõttelisust. Nagu Tajra on märkinud, leidub vähemalt kaks kirjakohta, mis sunnivad Festuse ausameelsuses kahtlema ja arvama, et pigem võis ta olla huvitatud Pauluse üleandmisest Suurkohtule: 1) Festuse soov olla juutidele meelepärane (Ap 25:9); 2) Pauluse terav vastus, mis rõhutab enda kui Rooma kodaniku õigusi (Ap 25:10).¹⁶⁹

¹⁶⁸ Bonfante 1930, 420.

¹⁶⁹ Tajra 1989, 142.

25:12 Siis Festus, rääkinud läbi oma nõunikega, vastas: "Keisri kohut oled sa nõudnud, keisri ette sa lähed!"	Selles valguses on Festuse ettepanek silmakirjalik: esiteks pole tal Rooma võimukandjana mingit õigust anda Paulus vaenuliku kohtu kätte ning seada nii ohtu tema turvalisus (see ilmneb ka Pauluse vastusest Ap 25:10-11); teiseks sunnib see arvama, et Festuse vastutulek juutidele võis ulatuda veelgi kaugemale: nimelt võis ta tõsimeeli arvestada Pauluse tapmisega teekonnal, vabanemaks sel viisil tülikast juhtumist (vt.ka Ap 25:20 ja kommentaari). Kahtlemata mõistis Paulus olukorra ohtlikkust ning oli sunnitud otsustavalt tegutsema. Toetudes oma kodanikuõigustele, nõuab ta keisri kohut. Apellatsiooni kõrgemale administratiivsele võimule sai teha, lausudes kohapeal "<i>appello</i>"(kr. <i>Kaisara epikaloumai</i>, lad. <i>Caesarem appello</i>). Apellatsioon oli võimalik mitmes hierarhilises astmes, kuid Paulus jätab muud vahele ning apelleerib otse keisrile. See oli apellatsiooni erivorm <i>per rescriptum principis</i>, mis hiljem vormistati kirjaliku avaldusena (<i>libelli apellationis</i>). Apellatsioon seiskas madalama astme kohtus kogu menetluse, lükates edasi ka otsuse täideviimise, ning oli tagasivõetamatu¹⁷⁰ (vt. Ap 26:32). Siin ilmneb üks huvitav ebakõla: teadaolevalt oli apellatsioon võimalik vaid pärast süüdimõistva otsuse langetamist magistraadi poolt,¹⁷¹ ent hetkel, mil Paulus oma <i>apello</i> esitab, pole ta suhtes veel mingit otsust tehtud. Teksti põhjal ei ole võimalik järeldada, kas Luukas siin lihtsalt eksib või oli Pauluse apellatsioon tõepoolest erandlik. Kindlasti oli magistraadil õigus vastu seista põhjendamatule või muul viisil ebasobivale apellatsioonile.
--	--

¹⁷⁰ Tajra 1989, 113 ja 146; Bonfante 1930, 377, 435.

¹⁷¹ Jones 1972, 102.

¹⁷² Tajra 1989, 143. Mommseni arvates pidi apellatsiooni esitamise ja selle aktsepteerimise või tagasilükkamise vahele jääma vähemalt kolm päeva. Mommsen 1899, 287.

¹⁷³ Jones 1972, 98-99.

¹⁷⁴ Jones 1972, 113; põhimõtteliselt samal arvamusel on ka Tajra 1989, 148-149..

	Festus aga aktsepteerib koheselt Pauluse soovi. Iseküsimus on see, kas Festuse aktsept Pauluse nõudmisele oli ajaliselt nii kiire nagu Ap tekst sellel paista laseb. Tunduks tõenäolisem, et Festus jättis endale piisavalt aega nõuandjatega konsulteerimiseks (Ap 25:12) ja apellatsiooni põhjendatuse kindlakstegemiseks.¹⁷² Üks väheseid teadaolevaid analooge provintsivalitseja <i>consilium</i>'ile ("nõunikud" Ap 25:12) pärineb Augustuse-aegsest Sitsiiliast, kus see koosnes Rooma kodanikest, kes pidid olema üle 25 aasta vanad ja vastama teatavale varanduslikule tsensusele.¹⁷³ Aastal 69 kuulusid Sitsiilia maavalitseja Helvius Arippa <i>consilium</i>'i legaati, kvestori, veel kuus kõrgemat ametnikku (täpsemalt kahjuks ei nimetata) ja ilmselt ka mõned kohapeal elavad lugupeetud Rooma kodanikud.¹⁷⁴
25:13 Aga mõni päev hiljem saabusid Kaisareasse kuningas Agrippa ja Berenike Festust tervitama. 25:14 Kui nad olid juba mitu päeva seal viibinud, jutustas Festus kuningale Pauluse lugu: "Feeliks on jätnud vangi ühe mehe, 25:15 kelle vastu mu Jeruusalemmas oleku ajal juudi ülempreestrid ja vanemad esitasid ametliku avalduse ja palusid tema surmamõistmist. 25:16 Ma vastasin neile, et roomlastel ei ole kombeks	Herodes Agrippa II oli Chalkise väikeriigi valitseja ning Jeruusalemma templi ülevaataja,¹⁷⁵ seetõttu pole üllatav, et Festus nõu saamiseks just tema poole pöördus. Ilmselt olid Agrippa ja Berenike Caesareaga tihedalt seotud ka seepärast, et nende õde Drusilla oli eelmise maavalitseja Felixi naine. Herodes Agrippa II-ga kõneldes kordab Festus kõiki Pauluse asjaga seotud põhilisi vastuolusid: * juudid nõuavad Pauluse surmamõistmist; * kuid ei suuda oma süüdistusi piisavalt tõendada; * süüdistuste tuumaks on usulised vaidlused, mida rooma õigus surmaga ei karista. Ühtlasi on ta Claudius Lysias järel teine kõrge Rooma ametiisik, kes väljendab sõnaselgelt oma arvamust, et Paulus on süütu (Ap 25:18; Felix ei tule siin täielikult arvesse oma venitamistaktika tõttu).

¹⁷⁵ Tajra 1989, 153-154; Grant 1984, 239; www.christiananswers.net/dictionary/agrippa2.html; www.christiananswers.net/dictionary/bernice.html.

ühitegi inimest anda hukkamiseks, enne kui süüdistatav saab võimaluse seista silm silma vastu süüdistajatega ja kosta enda eest kaebuse vastu. 25:17 Kui nad siis siia tulid, istusin ma viivitamata järgmisel päeval kohtujärjele ning käskisin mehe ette tuua. 25:18 Aga süüdistajad, kes seisid ta ümber, ei suutnud tema vastu esitada ühtki süüdistust niisugustes kuritegudes, nagu mina oletasin, 25:19 vaid neil oli temaga mõningaid vaidlusküsimusi nende oma usuviisi suhtes ja kellegi surnud Jeesuse suhtes, kelle Paulus väitis elavat. 25:20 Olles aga nõutuses nende vaidluste asjus, küsisin ma, kas ta ei tahaks minna Jeruusalemma ja seal lasta kohut mõista enda üle neis asjus. 25:21 Aga kui Paulus nõudis, et teda kinni peetaks Tema Majesteedile otsustamise jätmiseks, siis ma käskisingi teda kinni pidada, kuni ma	Pauluse apellatsiooninõue oli Festusele kahtlemata kergenduseks: pääses ta ju seeläbi ebamugavast kohtuasjast, lükates otsustamise ja vastutuse enda õlgadelt kõrgemale võimukandjale. Teisest küljest pidi apellatsiooni põhjendatus talle siiski teatavat muret tegema, sest Rooma seaduste järgi pidanuks Paulus ammu vaba mees olema ja kogu protsess oli jätkunud vaid süüdistajate tungival pealekäimisel. On huvitav tähele panna, et Ap 25:20 põhjendab Festus Paulusele tehtud ettepanekut oma "nõutusega" (kr. <i>aporeumenos</i>, lad. <i>haesito</i>), vaikides täielikult maha soovi juutidele vastu tulla (koos kõigi sellest lähtuvate järeldustega) ning jättes sel moel endast tahtlikult või tahtmata üpris naiivse mulje. Samas on selge, et tema ettepaneku siirus tuleks kõne alla vaid juhul, kui ta poleks üldse vaevunud Pauluse kohtuasjaga tutvuma - hooletus, mida ühe probleemse provintsi asevalitseja vaevalt endale lubada võinuks. Igatahes kasutab Festus juhust, et teda külastab Herodes Agrippa II, kes oma juudi päritolu tõttu on usuküsimustega kahtlemata peensusteni kursis (seda arvamust väljendab ka Paulus, vt Ap 26:3 ja 26:26) ja samas tänu hellenistlikule haridusele ilmselgelt pädev ka õiguslast nõu andma.¹⁷⁶ Pauluse kohtuasja keerukus tekitabki Agrippas huvi ja ta on valmis probleemi süvenema.
---	--

¹⁷⁶ Tajra 1989, 163.

võin ta saata keisri juurde." 25:22 Siis ütles Agrippa Festusele: "Minagi tahaksin seda inimest kuulda." Festus lausus: "Sa saad teda kuulda juba homme."	
25:23 Järgmisel päeval tulid Agrippa ja Berenike suure toredusega ja astusid kohtusaali koos ülempealikute ja linna tähtsate meestega. Siis toodi Festuse käsul Paulus 25:24 ja Festus lausus: "Kuningas Agrippa ja kõik mehed, kes te meiega siin olete! Te näete siin seda, kelle pärast terve juutide kogukond on mulle peale käinud Jeruusalemmas ja siin, karjades, et ta ei tohi enam ellu jääda. 25:25 Mina aga leidsin, et ta pole teinud midagi surma väärivat. Et ta aga ise nõudis Tema Majesteedi kohut, siis ma otsustasin ta sinna saata. 25:26 Kuna mul ei ole midagi kindlat tema kohta isandale kirjutada, seepärast ma olen ta toonud teie ette ja eriti sinu	Põhimõtteliselt protsess jätkub, ehkki ilma süüdistajateta. Viimaste kohalolu polnud õigupoolest enam vajalikki, sest Pauluse apellatsioon oli kõik kohtutoimingud peatanud.¹⁷⁷ Küll aga pidi maavalitseja juhtumit apellatsioonikohtunikule (keisrile) üle andes lisama omapoolse saatekirja (<i>littera apostoli</i>),¹⁷⁸ milles kirjeldas delikti sisu ning tegi kokkuvõtte protsessi senisest käigust (Ap 25:26-27). Selle kirja koostamine teebki Festusele muret, kuna tal pole Paulust milleski süüdistada (Ap 25:25 ja 25:27). Kuid kohtunikuna on tal kahtlemata õigus korraldada täiendavaid ülekuulamisi ning küsida autoriteetsete isikute arvamust.¹⁷⁹ Niisiis pole siin tegemist n-ö. seltskondliku jutuaamisega (midagi analoogilist Felixi ja Pauluse korduvate vestlustega Ap 24:26), vaid täiendava juurdlusega (kr. <i>anakrisis</i>, lad. <i>interrogatio</i>, Ap 25:26), mida toetab ka tõsiasi, et selle läbiviimiseks kasutati "kohtusaali" (kr. <i>akroaterion</i>, lad. <i>auditorium</i> (Ap 25:23) mis asus ilmselt Herodese poolt ehitatud palees).¹⁸⁰ Arvestades juurdluskogu hilisemat üksmeelset seisukohta Pauluse süütuses (Ap 26:31), peab oletama, et mainitud ülempealike ja linna tähtsate meeste (kr. <i>syn te chiliarchois kai andrasin tois kat exochen</i>, lad. <i>cum tribunis et principalibus civitatis</i>) seas ei leidunud juute.¹⁸¹

¹⁷⁷ Tajra 1989, 146.

¹⁷⁸ Bonfante 1930, 433.

¹⁷⁹ Tajra 1989, 163.

¹⁸⁰ Tajra 1989, 160.

¹⁸¹ Tajra 1989, 161.

ette, kuningas Agrippa, et mul pärast juurdlust oleks midagi kirjutada. 25:27 Sest mulle näib mõttetuna lähetada vangi ilma tema kohta käivaid süüdistusi osutamata."	Kui varasemas eraviisilises jutuajamises Herodes Agrippaga nimetab Festus Pauluse süüdistajatena "juudi ülempreestreid ja vanemaid" (Ap 25:15), siis juurdluskogu ees ütleb ta, et Pauluse vastu on terve juutide kogukond (Ap 25:24). Sarnaselt Jeruusalemma rahvahulgale peetud kõnega keskendub Paulus ka oma seekordses kaitsekõnes rohkem usulistele argumentidele. Võib oletada, et ühest küljest on need mõeldud Agrippale mulje avaldamiseks, teisalt pisendama süüdistuste kaalukust mittejuutidest koosneva juurdluskogu silmis.
/---/ Pauluse kõne juurdluskogu ees, kus ta taaskord esitab oma pöördumise loo.	
26:30 Kuningas ja maavalitseja ja Berenike ja need, kes nendega istusid, tõusid siis püsti 26:31 ja kõrvale astudes rääkisid omavahel: "See inimene ei tee küll midagi, mis vääriks surma või ahelaid." 26:32 Aga Agrippa lausus Festusele: "Selle inimese oleks võinud vabaks lasta, kui ta ei oleks nõudnud keisri kohut."	Juurdluskogu, olles Pauluse asja ära kuulanud ning omavahel nõu pidanud, ei leia tal Rooma seaduste järgi mingit süüd olevat. Nende arvates on tegemist teoloogilise dispuudiga Pauluse ja Suurkohtu vahel, mis, nagu ka Pauluse misjonitegevus ei kujuta endast mingit ohtu avalikule heaolule ega Rooma poliitilisele ülemvõimule. Samal seisukohal on kuningas Agrippa. Nüüd on Festusel olemas autoriteetsed arvamused, mida <i>littera apostoli</i>'ga keisrile edastada. Kuna aga apellatsioonivormel on siduv, pole Festusel võimalik Paulust tema süütusele vaatamata vabaks lasta. Igatahes oli tal nüüd kaaskirja jaoks piisavalt materjali, ning võib oletada, et selle sisu ja toon olid Pauluse jaoks

¹⁸² Tajra 1989, 171.

	küllalt soodsad. ¹⁸²
27:1 <i>Kui oli otsustatud, et me purjetame Itaaliasse, anti Paulus ja mõned teised vangid üle keiserliku väesalga pealikule nimega Julius.</i>	Arvatavasti olid pealik Juliuse käes nii eelmainitud littera apostoli, kui ka muud Paulust ja ta kaasvange puudutavad dokumendid.¹⁸³ Ainuüksi "meie"-vormi kasutamine (vt.ptk.1.3.) tõendab, et Paulus ei asunud sellele teekonnale ilma sõpradeta. Võimalik, et saatjaskonna võimaldamise puhul oli tegemist maavalitseja vastutulekuga.¹⁸⁴
/---/ Meresõidu algus.	
27:3 <i>Ja teisel päeval me randusime Siidonis. Julius kohtles Paulust lahkesti ning andis talle loa minna oma sõprade juurde, et need saaksid tema eest hoolitseda.</i>	Veelkord rõhutab Luukas Rooma ametikandjate pooldavat suhtumist Paulusesse ja tema suurt liikumisvabadust isegi süüdistatavana.
/---/ Merereis, laevahukk ja talvitumine Maltal. Edasisõit Itaaliasse ja reis Puteolist Rooma.	
28:15 <i>Ja kui sealsed vennad said meist kuulda, tulid nad meile vastu Appiuse Foorumini ja Tres Tabernani. Neid nähes tänas Paulus Jumalat ja sai uut julgust.</i>	Appiuse turg asus Roomas ca 60 km lõuna pool. Vastutulnud vendade (kr. <i>hoi adelphoi</i>, lad. <i>fratres</i>) all tuleb ilmselt mõista kohalikke kristlasi, kellele Paulus oli adresseerinud oma Rooma-kirja. Arvatavasti oli see neile tugevat muljet avaldanud.
28:16 <i>Kui me olime Rooma saabunud, lubati Paulusel jääda omaette elama koos sõduriga, kes teda valvas.</i>	Ap 28:16 ilmneb, et Pauluse vangistus on jätkuvalt suhteliselt formaalne. Õigupoolest näib see olevat kergemgi kui provintsis, sest ta asub elama üürikorterisse (Ap 28:30), kohtub vabalt inimestega (Ap 28:17 ja 28:30-31) ning järelikult liigub valvesõduri saatel takistamatult ringi. Võib oletada, et sellisest eskordist oli talle pigem kasu, kuna see tagas talle isikliku turvalisuse. Ühtlasi tunnistab see, et võimud ei näinud Pauluses ohtu avalikule korrale.¹⁸⁵
28:17 <i>Kolme päeva pärast sündis, et Paulus kutsus kokku juutide peamehed. Kui need olid kogunenud, ütles Paulus neile: "Mehed-vennad, mina ei</i>	Nagu oma varsemateski misjonikeskustes, on ka

¹⁸³ Tajra 1989, 173.

¹⁸⁴ Tajra 1989, 172-173.

¹⁸⁵ Tajra 1989, 179.

<i>ole teinud midagi meie rahva ja esiisade kommete vastu, ja siiski olen Jeruusalemmas antud vangina üle roomlaste kätte.</i> <i>28:18 Kui need olid mind üle kuulanud, tahtsid nad mu vabaks lasta, sest mul ei olnud ühtki surmasüüd.</i> <i>28:19 Aga kui juudid sellele vastu rääkisid, siis ma olin sunnitud nõudma keisri kohut - mitte sellepärast, et mul oleks milleski süüdistada oma rahvast.</i> <i>28:20 Sel põhjusel ma nüüd kutsusin teid, et teid näha ja teiega rääkida. Sest Iisraeli lootuse pärast kannan ma seda ahelat.</i> <i>28:21 Aga nemad ütlesid talle: "Meie ei ole saanud Juudamaalt ühtegi kirja sinu kohta ega ole tulnud siia ühtegi venda, kes sinust oleks midagi paha teatanud või rääkinud.</i>	Roomas Pauluse esimeseks mureks kindlustada oma suhteid kohalike juutidega. Mõistagi soovis ta oma misjonitöös nende toetust ja heakskiitu, kuid ühtlasi tuli arvestada ka rooma juutide teatavat võimalikku mõju pealinna võimukandjatele, kelle ette Paulus varem või hiljem astuma pidi.¹⁸⁶ Selleks kutsub ta nad kokku ja annab selge ülevaate tema vastu tõstatatud süüdistusest ning põhjustest, miks ta praegu uurimisalusena Roomas viibib, kinnitades seejuures kindlalt oma süütust. Näib, et poliitilised süüdistused sel kohtumisel kõneks ei tulnud; võib-olla sellepärast, et kuulajaskond koosnes vaid juutidest. Kahtlemata oli Paulusele tähtis, et tema läbisaamine kohaliku juudi kogukonnaga oleks võimalikult hea, kuna sellest olenes tema edasise kuulutustöö tulemuslikkus. Näib, et Jeruusalemmast ei ole Rooma jõudnud mingit suulist ega kirjalikku teadet Pauluse vastu sihitud süüdistuste asjus. Võib ette kujutada, et Paulusele on see suureks kergenduseks ja julgustuseks. On väga raske oletada, mis põhjusel juudi ülempreestrid, kelle usuküsimustes langetatud otsused olid kohustuslikuks täitmiseks ja teadmiseks kõikidele impeeriumi juutidele, jättis Rooma läkitamata teate Paulusest kui isade usu reetjast, kellele juutide poolt oli langetatud surmaotsus.
/ --- / Pauluse misjonijutlus Rooma juutide ees.	
<i>28:30 Aga Paulus jäi kaheks täisaastaks oma üürielamusse ja võttis vastu kõiki, kes tema juurde tulid,</i>	Ei ole päris võimatu, et "kaks täisaastat" kannavad siinkohal juriidilist tähendust. Üksikud ebakindlad viited näivad osutavat sellele, et just nii pika ajavahemiku jooksul tuli süüdistajatel ilmuda kõrgeima kohtu ette ja oma kaebus

¹⁸⁶ Tajra 1989, 186-187.

28:31 kuulutades Jumala riiki ja õpetades tõde Issandast Jeesusest Kristusest täiesti avalikult ja takistamata.	uuesti esitada. ¹⁸⁷ Pauluse misjonitöö ega õigus avalikult kõnelda polnud võimude poolt takistatud, millega Luukas veelkord kriipsutab alla tema süütust Rooma seaduste silmis. ¹⁸⁸ Sellega Ap jutustus lõpeb. Pauluse edasise elukäigu (kavatsetud reis Hispaaniasse, oletatav reis Itta, naasmine Rooma, uus süüdistus ja hukkamine) kohta on meie käsutuses vaid napp varakristlik pärimus. Pauluse protsessi kohta aga puuduvad igasugused edasised andmed.
--	---

3.3. PAULUSE PROTSESSI VÕIMALIK KÄIK ROOMAS

Tavaliselt käsitletakse Pauluse Rooma kodakondsust ja apellatsiooni keisrile ta protsessi otsustavate aspektide ja pöördepunktidenä. Tuleb aga nentida, et kumbki neist polnud päriselt probleemivaba ega saanud talle *a priori* kindlustada ei õiglast kohtupidamist ega väärikat kohtlemist. Nagu eespool (vt. ptk.2.3.) mainitud, oli maavalitsejal õigus apellatsiooni hinnata ja ebapiisava põhjendatuse puhul (näiteks kahtluse korral, et apellatsioon esitatakse ainult aja võitmiseks ja kohtuasja sihilikuks venitamiseks) see tagasi lükata. Isegi põhjendatud nõude puhul oluks prokuraatoril oma *imperium*'i tõttu võimalik Paulus süüdi mõista ja hukata.¹⁸⁹ Teame näidet, kus Hispaania asevalitseja Galba (hilisem keiser) lasi kõiki seadusi eirates Rooma kodaniku risti lüüa, andmata talle võimalust apellatsiooniks.¹⁹⁰ Ekstraordinaarse menetluse puhul sõltus väga palju magistraadi meelevallast ja nii võib Pauluse olukorda, kus Festus tema nõuet isegi erakorralisena (st. esitatuna enne formaalset otsuselangetamist) aktsepteerib, hinnata üpris õnnelikuks.

Eeldades, et sündmuste käigus mingeid ootamatuid pöörded ette ei tulnud, võime ekstraordinaalse menetluse korrale toetudes järgnevate sündmuste osas veidi spekuloida.

Jõudnud Rooma, tulnuks Paulusel oodata kutset keisri kohtu ette. Vahepeal oleks keiser oma ametnike kaudu vaadanud läbi Festuse poolt saadetud *littera apostoli* ning

¹⁸⁷ Tajra 1989, 193-196.

¹⁸⁸ Tajra 1989, 193.

¹⁸⁹ Rida näiteid Tajra 1989, 114-115; ka Jones 1972, 105.

¹⁹⁰ Suetonius, *Galba* 9.1; näide ka: Plinius, *Epistulae* 10.58.

vajadusel teinud täiendavaid järelepärimisi. Seejärel alanuks protsess *per rescriptum principis* - ekstraordinaarse protsessi erivorm keisri ees, mis oli alanud Pauluse *apello*'ga.

Nii protseduuri *per rescriptum* kui ka *cognitio extra ordinem* rakendati just kriminaalasjades, eriti kui tegemist oli keerulise ning tavapäratu juhtumiga. Selles mõttes võiks öelda, et Pauluse šansid keisri ette pääseda olid arvestatavad. Teisest küljest tuleb siiski märkida, et *per rescriptum principis* jäi 1. sajandil veel pigem erandlikuks ja esimesed keisrid (eriti Juliused-Claudiused), soovides näiliselt püsida vabariiklike põhimõtete raamides, üldiselt hoidusid eraisikute protsessidest. Nii võib olla üsna tõenäoline, et Pauluse juhtum võis jõuda küll keisri kohtu, kuid vaevalt et keisri enda ette. Ka juhul, kui keiser isiklikult protsessimaterjalid läbi vaatas (*iudicium recipere*), võis ta otsustada pigem delegaadi (*iudex*) kaudu, kelleks Pauluse puhul oli ilmselt ikkagi Juudamaa asevalitseja.¹⁹¹

Minu meelest tulevad Pauluse protsessi lõppvaatusena arvesse kolm põhimõttelist võimalust:

1) Paulus juhtumit arutati keiserlikus kohtus ja ta mõisteti süüdi. Selle variandi puhul on eelduseks süüdistajate kohaletulek. Isegi kui kõrgeim kohus leidnuks Pauluse rooma õiguse seisukohast süütu olevat, jäid ikkagi religioosed süüdistused, mis kuulusid Suurkohtu kompetentsi ja mida ka keiserlik kohus võis aktsepteerida. Selle variandi puhul tundub üsna tõenäoline, et juhtum delegeeriti koos keiserliku kohtu hinnanguga uuesti provintsiavalitseja kätte ja sel juhul olnuks Pauluse süüdimõistmine ilmselt vaid vormistamise küsimus. Kõige usutavam karistus olnuks sel juhul surmamõistmine, vastavalt juudi tavadele arvatavasti kividega surnuksviskamine (võrdle Stefanose hukkamisega Ap 7:58-60). Luuka kirjatöö jaoks olnuks selline lõpplahendus muidugi ülimalt ebasobiv, sest teatud mõttes oleks Pauluse süüdimõistmise näol antud riiklik hinnang kogu ristiusule. Missuguseks kujunenuks sellisel juhul Ap väärtus ja positsioon kristliku kirjavara hulgas, on raske isegi ette kujutada.

2) Pauluse juhtumit arutati keiserlikus kohtus ja ta mõisteti õigeks (ka sel juhul oleks eelduseks süüdistajate kohalolek). Kindlasti poleks õigeksmõistva otsuse tähtsust ja tähendust kristlikule eneseteadvusele võimalik üle hinnata, ning kahtlemata oleks see ülioluline detail kajastunud ka varases Paulus-traditsioonis. Ilmselt olnuks Pauluse süütukstunnistamine ja vabastamine ka Luuka kui apologetilise kirjaniku seisukohalt

¹⁹¹ Bonfante 1930, 434. Claudiusse valitsusajast on teda üks näide keiserliku *consilium*'i kohta: Aleksandria Isidorse juhtumi arutamisel viibis 16 konsulit ja 20 senaatorit; vt. *Acta Isidori*, dokument A; teoses: Sherk 1994, 87.

kõige sobivamaks lõplahenduseks. Seda enam jääks Ap ootamatu ja justkui poolik lõpuosa arusaamatuks. Kui pidada tõenäoliseks, et Luukas toetus Ap lõpuosas olemasoleva Paulus-traditsiooni elementidele, olen sunnitud järeldama, et õigeksmõistev otsus oli traditsiooni jaoks tundmatu.

3) Keiserlikku kohut ei toimunud, kuna kogu toiming tühistati (*abolitio*). Niisugune sündmustekäik oli võimalik, kui süüdistajad ei ilmunud kohale. Iseenesest ei katkenud protsess süüdistaja puudumise tõttu automaatselt. Süüdistaja võidi vastava korraldusega kohale kutsuda ja vaid siis, kui ta kutsele reageerimata jättis, võidi kohtuasi lõpetada ja kohtualune kõigist süüdistustest vabastada. Protsess katkes ka juhul, kui süüdistaja suri; kuid kui süüdistajaid oli mitu (nagu Pauluse juhtumi puhul), võis mõni neist ikkagi protsessi jätkata.¹⁹² Oma süüdistuste nõrkusest rooma kohtu ees oli Suurkohus teadlik juba varemgi, kuid Juudamaal kohut käies võidi siiski loota, et kohalikke tingimusi (pidev rahutuste oht, Suurkohtu autoriteet juutide seas jms) ning miks mitte ka tutvusi ära kasutades saavutatakse lõpuks siiski Pauluse süüdimõistmine. Rooma kõrgeima kohtu ees oli see lootus aga kaduvväike, ning ilmselt polnud ka salamõrva organiseerimine nii kaugelt distantsilt kuigi lihtne.¹⁹³ Lisaks pidi süüdistajate indu jahutama ka teadmine, et kohalik kõrgeim Rooma autoriteet oli Pauluse süütaks tunnistanud ning oma seisukohta tõenäoliselt ka keiserlikule kohtule läkitatud kaaskirjas väljendanud.¹⁹⁴

Tõsiasi on see, et Pauluse saatusest pärast kaht Roomas veedetud aastat ei kõnele ei Ap ega Pauluse kirjad. Nii jäävad ka eeltoodud mõttekäigud vaid oletusteks, mida miski ei kinnita ega lükka ka ümber. Siiski tundub mulle, et hilisema kirikliku traditsiooniga sobituks kõige paremini just *abolitio*: Paulus vabanes, kuna juudid loobusid temavastastest süüdistustest; võib-olla reisis ta seejärel Hispaaniasse, nagu oli kavatsenud (Rm 15:24) ja mida arvatakse kinnitavat väljend "kaugeimal Läänes" ("minnes päikeseloojangu piirideni/õhtumaa lõpuni" - *epi to terma tes dyseos elthon*) esimese Clemensi kirjas (1Cl 5:7).¹⁹⁵ Ehk naasis ta mingil ajal Rooma, kus tema vastu võidi algselt algatada mõni uus süüdistus, ja seekord mitte enam juutide, vaid juudakristlaste poolt.¹⁹⁶ On ka pakutud, et juhul, kui Paulus tõesti uuesti vangistati (nt. aastal 64, nagu pärimus

¹⁹² Tajra 1989, 108, 128 ja 187. Jones 1972, 118.

¹⁹³ Bonfante 1930, 374.

¹⁹⁴ Tajra 1989, 171.

¹⁹⁵ www.earlychristianwritings.com/1clement.html; Pauluse viimase protsessi kohta Roomas, mis päädis tema märtrisurmaga vt. Tajra 1996, 11-32.

¹⁹⁶ Grant 1984, 279; kahjuks ei põhjenda Grant oma arvamust pikemalt.

väidab), pidi süüdistus olema hoopis tõsisem - keisrikumardamisest keeldumine,¹⁹⁷ mis oli surmaga karistatav *crimen maiestatis*. Sellise süüdistuse puhul oluks hukkamisviisiks (Pauluse kui kodaniku puhul) kõige tõenäolisemalt pea maharaiumine; pärimusejärgne kiskjate ette heitmine polnud rooma kriminaalpraktikas küll tundmatu, kuid seda kohaldati harva.¹⁹⁸

4. PAULUSE PROTSESS: KOHT UUE TESTAMENDI TRADITSIOONIS

¹⁹⁷ Santala 2001, 109-110, sel juhul saanuks süüdistajad vaevalt olla juudikristlased; ka Tajra 1996, 10 rõhutab aktiivsest keisrikultusest osavõtu tähtsust (ehkki samahästi võib selles pärimuses kajastuda ka mõnevõrra hilisem tegelikkus (vt. ptk. 4.2.)).

¹⁹⁸ Sootak 1998, 76-77.

Tegemaks järeldusi Pauluse protsessi otstarbe ja tähtsuse kohta Uue Testamendi traditsioonis tahan pöörduda tagasi Ap võimalike allikate ja selle kirjutamise eesmärgi juurde. Siin köidavad mu tähelepanu mõned vormiloolised vaated, mida paralleelselt oma järgneva arutlusega lühidalt tutvustama pean. Suures osas esitan oma järeldused ja kokkuvõtted küsimustena, kuna paljud järgnevalt osutatud võimalused ongi vaid võimalused, millest ühegi poolt ega vastu ei leidu ümberlökkamatuid argumente. Ent ka pelgalt võimalustena, mis siiski on tekkinud üldise diskussiooni taustal, on nad minu arvates osutamist ja esiletoomist (ja loodetavasti ka edasist diskussiooni) väärt.

Vormiloo¹⁹⁹ (ehk vormikriitika ehk vormianalüüsi) objektiks ei ole mitte tekst iseenesest, vaid teksti taustaks olevate indiviidiüleste protsesside arenemisproblematika. "Kriitika" tähendab siinkohal eelkõige vaadeldava tekstiüksuse ajaloo analüüsi, eesmärgiga minna teksti "sisse" või "taha" ja mõista selle aluseks olevat ajalugu. Vormilugu taotleb kahekordset eesmärki:

- 1) jõuda tagasi kõige algsema kihistuseni ja seega avastada autentset, hilisematest lisandustest puutumata materjali. Selleks vaatlen veelkord Pauluse protsessi allikaid, täpsemalt vaid ametlikke kohtudokumente kui üht spetsiifilist osa allikatest;
- 2) mõista traditsiooni edastanud kogukonna ajalugu selle traditsiooni kaudu. Siin tahan pärida Pauluse protsessi traditsiooni säilimise, varase kasutuse ning üleskirjutamise otstarbe järele

4.1. LUUKA ALLIKAD

Esmalt kordan üht fundamentaalset eeldust: Pauluse protsessi käigus produtseeriti ametivõimude poolt teatav hulk formaaljuriidilisi dokumente, mida asjaomaste instantside poolt välja saadeti, vastu võeti ja säilitati vastavalt kohtuliku korrespondentsi väljakujunenud korrale. Dokumentide arhiveerimise tingimused (koht, kestus, ligipääs, vastutav ametnik jms) ei ole selle kirjatöö teemaks; kõik, mis ma soovin siinkohal väita, on see, et niisugused dokumendid olid olemas ning huvitatud isikutele (ilmselt mingite tingimuste täitmise korral) kättesaadavad.

Usun, et ka Luukast võib nimetada "huvitatud isikuks". Olles pühendanud suure osa oma teosest Pauluse elukäigule, pidanuks Luukas protsessi lõpplahendusest ja

¹⁹⁹ Kõik vormiloo printsiipidesse puutuv siin ja edaspidi põhineb A. Riistani sisukal teosel "Uue Testamendi sisejuhatusteaduse ja hermeneutika küsimusi." Tartu, 1999.

edasisest saatusest, millest otseselt sõltus Pauluse edasine misjonitöö, olema vähemalt niisama huvitatud kui iga tänapäevane lugeja, kelles Ap ootamatu ja napp finaali õigustatud küsimusi tekitab. Kahtlemata sõltub nende laad küsija vaatenurgast ja erihuvist. Nii näiteks võib mõni lugeja meelsasti rahulduda väitega, et Pauluse juhtumiga oli kristlik kuulutustöö vastavalt Issanda kavatsusele jõudnud maailma keskpunkti, ning mis selle kuulutuse kandjaga isiklikult juhtus, on oikumeenilise misjoni seisukohalt tähtsusetu. Paraku - tunnistan ausalt - ei suuda ma ette kujutada, et Luukas, haritud ja maailma asjade vastu huvi tundev mees sellise vaatekohaga piirdunuks. Õigupoolest olen ma valmis uskuma, et Ap lõpp talle endale niisama palju meelegärmi ja peamurdmist valmistas kui tänastele lugejatele.

Põhjus selleks võis olla vägagi proosaline - allikmaterjal sai lihtsalt otsa. Järgides salm-salmilt Benoit' allikaeristust (vt. ptk.1.3.), näeme, et andmed Pauluse kohtuprotsessi kohta pärinevad peaaegu ainult nn. pauliinlikust allikast, mida vähesel määral täiendab 'meie'-allikas. Kui need katkevad, katkeb tegelikult ka Luuka jutustus (Ap 28:16). Kahtlemata on ta täitnud oma lubaduse "algusest peale kõigega täpselt tutvuda ja üles kirjutada" (Lk 1:3). Ent mis saab edasi? Stiilitundliku kirjanikuna püüab ta seda äkilist lõppu omapoolse kokkuvõttega "ümardada", kasutades seejuures juba olemasoleva Paulus-traditsiooni elemente. Ilmselt oli see teatav suuliselt ringlev ja Luuka kui uurija seisukohast kontrollimatu pärimus, millest ta oma senise töö taustal üht-teist järeldada võib. Nii komponeerib ta Pauluse kõne Rooma juutidele, milles too sisuliselt teeb vaid järjekordse kokkuvõtte oma kohtuasjast ning kordab varasemaid kinnitusi oma süüütuse kohta (Ap 28:17-20); seejärel koostab ta Pauluse misjonijutluse Rooma sünagoogis, mis lõpeb otsusega pöörduda paganate poole (Ap 28:21-28). Neis kompositsioonides pole midagi uut - tegemist oli nõ. tavalisituatsioonidega, mida Luukas oli pauliinliku allika abiga juba korduvalt kirjeldanud, ning tundub üsna loogiline, et ta konkreetsete andmete puudusel, ent situatsiooni sarnasust adudes või eeldades Paulusel sama mudeli kohaselt toimida laseb.

Ent kaugemale Luukas oma modelleerimisega minna ei saanud. Kui ta ei suuda leida mingeid täiendavaid usaldusväärseid andmeid (ning Ap lõpp näitab, et see tal ei õnnestunud), on tal suur risk libiseda katteta spekulatsioonide valda ja seada seeläbi ohtu oma töö usaldusväärsus üleüldse. Muidugi ei tähenda see veel, et tal ei võinud olla oma arvamust või muljet sündmuste edasisest käigust. Kuid omamata nende kohta piisavat

kinnitust ei saa ta riskida sellega, et keegi, kes fakte teab, võib teda ühel päeval vassimises süüdistada.

Eelneva põhjal teen ma suhtelise kindlusega oma esimese järelduse: kui on tõenäoline, et Ap "lõpetamatus" on tingitud Luuka teadmiste ammendumisest, **siis ei kasutanud ta Ap kirjutamisel ka mingeid ametlikke kohtudokumente**. Küsimus sellest, kas Luukas on neid dokumente tundnud või mitte on Pauluse protsessi analüüsides mitmel korral (nt. Claudius Lysiase kirja või 'ametliku avalduse" puhul) üles kerkinud, ent seni kindla vastuseta jäänud. Teose lõpu üle juureldes võib aga teha mõningaid uusi oletusi:

1) Vaatamata Ap esmajoonelisele teoloogilisele eesmärgile (näidata kristluse levikut maailma keskmesse) on raske uskuda, et Luukas kohtudokumentidega üldse ei arvestanud. Ehkki see võib esmapilgul kõlada veidi paradoksaalselt, kujutavad need maised-asised tunnistused endast selle usueesmärgi potentsiaalset ja orgaanilist osa: mis muu võinuks Luukale meelepärasem olla kui täie teadmise kirja panna, et Paulus kui kõikide kristlaste eestkõneleja on keisri enda kohtu poolt kõigis süüdistustes õigeks mõistetud, juhul kui dokumendid oleks seda kinnitanud.

2) Kuna aga Luukas neid dokumente ei kasutanud, tuleb pärida selle põhjuste järele. Esiteks ei saa täielikult välistada seda, et Paulus tõepoolest süüdi mõisteti ja et Luukas sellest teadlikuna "ebasobiva" informatsiooni lihtsalt maha vaikis. Siin aga kerkib taas üles usaldusväärsuse küsimus. Eeldades, et Luukas tõesti adresseeris oma teose laiale lugejaskonnale ning taotles kristluse tutvustamist ja põhjendamist hellenistlikus, suhteliselt ratsionaalses ja uue religiooni suhtes mõnevõrra eelarvamuslikus kultuuriruumis, pidi ta iga hinna eest taotlema oma jutustuse tõele vastavust. Saada tabatud lihtlabaselt valetamiselt või ka ainult faktide moonutamiselt *resp.* varjamiselt olnuks ta teosele küllap halvimal viisil reklaam. Teiseks - Luukas võis olla dokumentidest küll teadlik ning ka soovida neid kasutada, kuid millegipärast jäid need talle kättesaamatuks. Võib-olla asusid dokumendid kohas, kuhu Luukal polnud võimalik reisida; võib-olla olid need hävinud; võib-olla ei pääsenud Luukas neile ligi oma seisuse või tutvuste puudumise tõttu jne. Ühe võimalusena pakun, et dokumentide kasutamine võis Luuka jaoks teatavat ohtu kujutada, kuna nende ligipääsemiseks pidanuks ta end mõne ametniku ees kristlaseks tunnistama.

Rangelt võttes kehtivad need mõttekäigud küll vaid nende dokumentide kohta, mis puudutavad Pauluse protsessi Roomas, st. Ap lõpuosalte toetudes ei saa väita, et

Luuka kasutanud dokumente protsessi Jeruusalemma või Caesarea etapi kohta. Et siin on aga tegemist paljude oletuse põimumisega, hoidun sel teemal pikemalt spekulatsioonidest. Esiteks ei leidu Pauluse kohtuprotsessile sobivat võrdlusmaterjali. Jeesuse protsess pakub küll teatud vaateid rooma ja juudi õiguse vahekorrale, ent kuna Jeesus oli peregriin, jäävad mitmed Pauluse protsessile karakterseks jooned selles kajastumata. Samas on ka kohtuasjad, kus süüdistatav on (või võis olla) Rooma kodanik (nt. Isidoruse protsess Claudiuse kohtus või Cicero poolt kirjeldatud Flaccuse süüasi), kasutatavad vaid osaliselt, sest ehkki need tegelevad vastavalt juutide ja paganate suhetega ning riigivastaste kuritarvitustega, ei peegeldu neis mingilgi määral kristlik spetsiifika. Seega võib öelda, et Pauluse protsess on omamoodi uunikum, millele ei leidu sobivaid paralleele. Teiseks põhjuseks on Ap paljukõneldud stiililine ühtsus ja läbitöötatus, mis teeb Paulus-materjali autentsuse hindamise äärmiselt raskeks. Nii olen selle töö jätnud pädevamate teha ja usaldan Benoit' eeltoodud allikaeristust, mis on käesoleva kirjatöö eesmärkide jaoks praktiline ja usutavasti piisav.

4.2. LUUKA EESMÄRGID

Nagu sünoptiliste evangeeliumide perikoopide puhul, mille suhtes vormilugu enim on rakendatud, lähtub see ka Pauluse protsessi puhul eeldusest, et traditsiooni edastamises on kirjapanekule eelnenud ka varasem faas, mille vältel toimus kujunevas varakristluses üldise Paulus-traditsiooni sees ka tema kohtuprotsessi kui omaette tervikliku osatraditsiooni vormumine, tõlgendamine ja areng.

Seega tuleks kõigepealt välja selgitada Pauluse kohtuprotsessi kirjapaneku-eelne kasutus varase koguduse elus. Vormilugu eeldab, et see kasvas välja mingist konkreetsest tegevusvaldkonnast, st. pidi olema kooskõlas koguduse vajadustega. Nii tuleb küsida, milline oli Pauluse protsessi "koht elus" ehk elukontekst: millist tähendust omistasid Pauluse protsessile varakristlikud kogudused ning kuidas see seostus nende õndsusootusega, praktilisel suhtlemisel Rooma riigivõimudega vms. Sõnastan selle konteksti järgmiselt:

a) koguduse sisemised vaidlused vahekorra Rooma riigivõimude ja juudi traditsioonist pärinevate teokraatlike printsiipidega ehk **kristluse ja maise riigi vahekorra määratlemine;**

b) samateemalised väitlused mittekristlastega (paganatega) kui **osa kristluse ja hellenistliku kultuuriruumi algava lähenemise protsessist.**²⁰⁰

Kui materjali säilitati, pidi see tunduma kasulik ja vajalik. Varane kogudus oli haaratud teatud tüüptegevustesse, mis omakorda produtseerisid vastava "vormi", milles traditsiooni kasutati ja edastati. Nii näiteks tekkisid vajadusest õpetada "didaktilised dialoogid" (nt. andeksandmisest Mt 18:21-22), vajadusest end oponentide ees kaitsta aga "väitlusdialoogid" (nt. töötgemine sabbatipäeval Mk 2:23-28). Seega tuleks arvata, et konkreetne kirjapanija oli pigem koguja kui autor. Sellisel moel pidi Luuka ajaks olema kogunenud arvestatav pärimuslik materjal, mida kristlikud kogudused vajaduse korral kasutada võisid. Niisiis võib oletada, et teadmist Paulusest rooma kohtu ees ei kujundanud põhiosas mitte Luukas kui selle üleskirjutaja, vaid pigem kogukonnad, kes kasutasid seda pärimust koguduse elu mingis kindlas sotsiaalses kontekstis.

Pauluse protsessis on roomlased ja kristlased kujutatud küll konfliktisituatsioonis, ent ometi põhimõtteliselt teineteist vastastikku aktsepteerivatena. Pahandusetegijad, kellega kumbki neist leppida ei saa, on hoopis juudid. Teen siinkohal oma teise järelduse, andes ühtlasi Pauluse protsessi "vormile" ka nime: **Pauluse protsess sobitub suurepäraselt eelsõnastatud kontekstiga ja seda on võimalik mõista kui "näidisprotsessi"**, st. Pauluse protsess on esitatud kui koguduse poolt loodud ideaalstseen, pakkumaks süüdistatavatele kristlastele käitumismudelit, mis oleks kohane ja kehtiv konkreetsetes oludes.

Mida need "konkreetsed olud" endast kujutasid? Peame vaatlema situatsiooni, millesse kujunev kristlus sisenes Ap kirjutamise ajal 1.sajandi viimastel kümnenditel.

Sellest ajast kuni ligikaudu 2.sajandi keskpaigani läbis kristlus ühe omaette arenguetapi (tavaliselt nimetatud apostlike isade ajastuks või apostlitejärgseks ajastuks), mil ta lõplikult irdus juutluse ajaloolis-ruumilisest taustast ning sisenes hellenistlikku kultuuriruumi. Varakristlikus teoloogias oli see periood, mil ei tuntud veel ühtki kindlat normi, eristamaks õiget valest, ent mil siiski otsustavalt määrati kindlaks edasine kirikuajalooline areng.

1. sajandi lõpuks oli tugev kristlaste grupp olemas Väike-Aasias (esialgu tähtsaim kristlik piirkond), Kreekas ja Itaalias. Veidi hilisemad pastoraalkirjad viitavad kristlaste olemasolule Kreetal ja papüüruseleiud Egiptuses (Aleksandrias). Neilt lähtealadelt levis kristlus edasi uutesse piirkondadesse. Selleks ajaks oli loobunud Pauluse laadis

²⁰⁰ Kristliku apologetika erinevate ilmingute ja eesmärkide kohta vt. Alexander 1999, 15-44.

ettekavandatud ja kindla strateegiaga misjonireisidest ning kristlus levis nüüd spontaanselt, inimeselt inimesele (koguduseliikmed, karismaatikud, rändõpetajad). Tollastest allikatest ei leia me kaalutlusi selle kiire leviku põhjuste üle, kuna eelkõige nähti selles Issanda tööd.

Selle perioodi kirjavarast pääsevad hiljem kaanonisse Ilm, Hb, Jk ja pastoraalkirjad,²⁰¹ mis kõik pärinevad pagankristlusest ning mille väärtus ei seisne mitte niivõrd nendes sisalduvas õpetuses kui selles olustikulises elupildis, mis me nende vahendusel saame. Need on eripärad, mida täiel määral kohtame juba Ap-s. Üks varasem neist, 1 Clemensi kiri on kirjutatud 95/96 Roomas. Selle Korintose kogudusele adresseeritud kirja keskseks sõnumiks on positiivne suhtumine maisesse maailma ja riiki; kirja lõpus olev liturgiline eestpalve tunnistab, et Rooma koguduses palvetati riigi ja selle valitseja hea käekäigu eest. Üldse rõhutatakse igapäevast eetilist elu ja korda. Apostlike isade teoloogiast ilmneb, et tollased kristlased tundsid end olevat lõpuaja kogudused. Selline eneseteadvus seletab ka varaste kristlaste valmisolekut märterluseks.

Milline olukord seda valmisolekut eeldas? Ilmselt mitte vana vastasseis juutidega, kes pärast 70.aasta sündmusi ei kujutanud kristlaste jaoks mingit poliitilist ohtu. Hoolimata sellest, et nurjunud Rooma-vastane ülestõus puudutas otseselt vaid väikest osa juutidest, kuna enamik neist elas diasporaas, kaotasid nad selle tagajärjel oma privileegid ja soodsa positsiooni ning impeeriumis levisid plahvatuslikult juudivastased meeleolud. Väline surve ja ebasoodsad poliitilised olud ainult kiirendasid kristluse ja juutluse sisemist distantseerumist.²⁰² Kui näiteks Makkabeide vabadusvõitlus oli nii juutide kui kristlaste ühine ajalugu, siis Masada langemine oli vaid juudi ajaloo sünge tund, mis ei omanud mingit tähtsust kristliku eneseteadvuse jaoks. Ja ehkki juutlus jääb kristlusele teatud eeskuju pakkuma ka edaspidi (eriti jumalateenistuse valdkonnas), mõisteti siiski üldiselt, et tunnistus Jeesusest ning kuulumine sünagoogi on omavahel ühendamatud. See lõhenemine oli hoopis sügavam kui varasemad õpetuslikud konfliktid juutlike sektide vahel.

Paganamisjoni hoogustumise taustal sai uueks eluliseks väljakutseks kujuneva kristluse sobitumine ilmaliku riigi ja selle institutsioonidega. Mõistagi on taas tegemist problemaatikaga, mille üksikasjalik lahkamine ületaks kaugelt käesoleva kirjatöö piirid. Nii keskendun vaid selle protsessi õiguslikule aspektile, mille detaile vaagides püüan täpsemalt määratleda koguduse vajadust Pauluse kohtuasja pärimuse järele oma

²⁰¹ Nende kirjutamisaja, autentsuse jms. kohta vt. Schweizer 1999, 73-81.

²⁰² Usuliste muutuste kohta judaismis pärast aastat 70 vt. Goodman 2000, 677-678.

igapäevaelu kontekstis. Nagu iga teinegi institutsioon, toimis ka varakristlik kogudus kindlas roomaõiguslikus ruumis, tegeledes õiguslike küsimustega ning alludes kehtivatele seadustele. Vaatamata sellele, et maailmaajaloolise tähenduse andis kristlus rooma õigusele alles sajandeid hiljem, poleks kiriku selline tõus ometi võimalikuks osutunud, kui ta õpetuses ja inimesekäsitluses poleks sisaldunud midagi, mis aitas tal rooma õigustraditsiooniga esmalt ühineda ning seejärel seda põhjalikult muuta.

Selleks tuleks heita pilk õiguse ja religiooni üldistele seostele nii roomlaste kui juutide juures. Kahtlemata olid need valdkonnad mõlemas kultuuris lahutamatult seotud. Juba Kaheteistkümne tahvli seadused (mis olid riiklikuks pühaduseks ka füüsilises mõttes) nägid vältimatult ette jumalate austamist. Iseenesest polnud nende üleskirjutamises midagi uut - seda oli Vahemere ruumis varemgi tehtud ning põhimõtteliselt ei pea õiguse üleskirjutamine veel tähendama õigusloomet. Kuid oluline on see, et roomlased mõistsid oma Kaheteistkümne tahvli seadusi just õigusloomena. Vastupidist näidet pakub Dekaloog, mille Jumal ise andis oma rahvale sõlmitud liidu kinnituseks. Siin tuli õigus ülalt inimestele, kelle asi oli seda täht-tähele järgida. Iisraeli enda osalus Seaduse koostamisel ei tulnud kõne allagi. Muidugi oli ka Roomas olemas tarkade ja vanemate ettekirjutav võim, kuid nende diktaat ei olnud eksimatu, mis omakorda tähendas, et õigus oli avatud muutustele ja reformidele. Kuna erinevalt Siinai õigusest tegid rooma õiguse inimesed, kaasnes sellega teatud raskusi - näiteks õiguse kuritarvitamine nende poolt, kelle käes juhtus parasjagu olema poliitiline võim. Seetõttu vajab õigus pidevat ühiskondlikku survet ja kontrolli, et see tõepoolest kõigi jaoks kehtiks.

Täiesti teistsugusele, nii rooma kui juudi vaadetest erinevale eetikale²⁰³ allutas õiguse kristlus, mis kuulutas, et lõplikku rahu ei saavutata ei juutide kombel kõikidest seadustest rangelt kinni pidades ega ka roomaliku sõjalise ja juriidilise nivelleerimisega. See oli võimalik üksnes oma õigusseisukohta ohverdades, kurjale mitte kurjaga vastates ja lööjale teist põske keerates. Õigus pidi lähtuma kristlikust halastusest ja Jumala armust, ja alles siis, kui need hätta jäid, pidi sekkuma õigussund, mille kohustuslikkus patule kalduvale inimkonnale oli väljaspool kahtlust. See on arusaam, mis oma tulemustes (ehkki mitte põhjendustes) kattus rooma õigusmõistega. Kristlastevahelistes vaidlustes (olgu isiklikes küsimustes või õige õpetuse üle) oli menetluse eesmärgiks üksmeele

²⁰³ Selle kohta vt. lähemalt Hattenhauer, H., Euroopa õiguse ajalugu. I raamat. Tartu, 1995, 138-142.

saavutamise. See vastas rooma *concordia*'le,²⁰⁴ kuid polnud mõistuslike ega õiguslike pingutuste vili nagu roomlaste juures, vaid Jumala kingitus, mis ilmnis praktilises menetluses: vaidlevad pooled kohtusid võrdõiguslikuks debatiks, kuulati üle tunnistajad ning otsuse tegemisel osales terve kogudus (Ap 5:29, Ap 15, 1Kr 6:1-1, 2Kr 3:6).

Ka suhetes paganatega ei pidanud kristlased mingil juhul olema anarhistid. Nende sõnakuulmatust ja vastuhakku ei õigustanud ka see, kui riik neid vaenulikult kohtles, sest kuigi õigus oli siin vaid tööriist jumalatu valitseja käes, tagas see ometi ka kristlastele vajaliku korra, õigusemõistmise, kindluse ja rahu. Kristlaste igapäevase õiguskäitumise korraldas Paulus oma Rooma kirjas (Rm 13:1-7)²⁰⁵, mille tagajärgede kaugeleulatuvus on õigupoolest hämmastav, kuna see ei lasknud kogudusel koonduda riigi vastu, säästes neid sel viisil juutidele osaks saanud totaalset jälitamisest ning avades ühtlasi põhimõttelise võimaluse koostööks impeeriumiga.

Selline kristliku õiguse ja samuti kristliku riigiõpetuse algete põimumine omas esialgu tähtsust ja tähendust vaid koguduse sees. Konkreetsetes ja igapäevastes suhetes riigivõimudega tõusis esile hoopis sügav vastuolu rooma ühiskonna ja kristliku enesemõistmise vahel, mille ületamiseks ei piisanud pelgalt õiguslike eelduste põhimõttelisest lähedusest. Kristluse olemuslik universaalsus ja eksklusiivsus ning polüteismi eitamine seadsid suhted riigi ja ühiskonnaga kriitiliselt küsimuse alla. Teisest küljest nägi nn. ilmalik riigimõistus kristluses ohtu riigi sisemisele ja välisele korrale; pealegi oli kristlus "religioonitorul" tõsiseks konkurendiks, kelle tõttu paganlikud kultused majanduslikku kahju kandsid (vt. nt. Efesose hõbeseppeade mässi kohta Ap 19:23jj). 2.sajandi I pooleks oli kristlus selles usuliselt muidu üsna tolerantsses ühiskonnas saanud nii võimuesindajate kui rahvamasside üldise viha objektiks.

Kuid 1.sajandil oli riiklik religioonipoliitika veel üsna salliv. Mitmed keisrid, näiteks Caligula ja Nero, olid usuliselt Ida orientatsiooniga, lastes enda austada mõne idamaise jumaluse või kangelasena. Ehkki Roomal oli küllalt raske assimileerida juutide religiooni, millel polnud kultuspilte ega -kujusid ning mille ohver toodi Rooma asemel kusagil kauges provintsilinnas, suhtuti kuni 66.-73.aasta ülestõusuni juutidesse (ja kristlastesse kui ühte juudiusu sekti) sallivalt. Erandiks oli vaid Caligula aegne kriis (Mk 13:14, 2Ts 2:3-4).

²⁰⁴ Vanaroomaliku arusaama kohta kodanike *concordia*'st kui riigi püsimise parimast alusest vt. Skard 1967, 173-208.

²⁰⁵ See ei tähenda konkreetse riigivõimu metafüüsilist väärtustamist. Nimetatud lõik paikneb Rooma kirja lõpetavas pareneesis (peatükid 12-14) ja seda raamistab vägivallast hoidumise ja armastuse käsk. Nii tuleb Pauluse sõnu kuulekusest võtta just nimelt üldises kontekstis.

Esimene tugevam pingeseis rooma ühiskonna ja kristlaste vahel leidis aset 60.-ndail aastail, mil kristlasi süüdistati Roomas tulekahjude süütamises. Järgnenud pogromm (kus pärimuse kohaselt hukkusid märtritena ka Peetrus ja Paulus²⁰⁶) kujutas endast spontaanset ja lokaalset tagakiusu, mis üldaktsepteeritud arusaama kohaselt ei põhjustanud veel ideoloogilist konflikti riigi ja kristlike koguduste vahel, ent vallandas siiski kohtulike pretsedentide rea.

Hoopis vabamalt demonstreerisid kahtlaste teisitimõtlejate peal oma võimu militaarselt meelestatud Flaviused, iseäranis Domitianus²⁰⁷ (81.-96.). Tema autokraatlik poliitika, mis tugines ratsanikuseisusele, sõjaväele ja provintsidele, tugevdas taas printsepsi ja senati vastuolusid, mis vahepeal olid tagaplaanile jäänud. Keisri varjamatute monarhistlike taotluste vastu tekkis nn. filosoofiline opositsioon. Murdepunktiks Domitianuse poliitikas sai 89.aasta ülestõus Ülem-Germaanias, kus sealne legaat Antonius Saturnus oma vägede poolt keisriks kuulutati. Pärast ülestõusu mahasurumist sagesid pealekaebused, hukkamised ja kohtuprotsessid nende üle, keda süüdistati keisrivastases tegevuses. Siia kuulusid nii paganlikud filosoofid (eriti stoikud), astroloogid, maagid kui ka juudid ja kristlased. Viimased said kannatada eriti Väike-Aasias, kuid ka Roomas, kus Clemens kirjutas hädadest, mis on *meid tabanud äkitselt ja lõök löögi järel*. (1Cl 1:1). Ehkki Domitianus muutis keisrikultuse kõigile Rooma kodanikele kohustuslikuks ja rakendas teisitimõtlejate suhtes terrorit, polnud tema viha suunatud otseselt kristlaste vastu. Väike-Aasias olid tagakiusude tegelikeks käivitajateks kohalikud ametnikud, kes said keisrikultusest keeldumisele viidates alustada protsesse tülikate kristlaste vastu. Tagakiusude koledustest ja kristlaste seas levinud meeleoludest annab aimu samal ajal Väike-Aasias kirja pandud Ilmutusraamat.²⁰⁸

Üksikud tagakiusud toimusid kogu 2.sajandi I poole vältel, jäädes siiski veel kohaliku tähtsusega vihapurseteks. Ent nad olid olemas ning kujutasid endast potentsiaalset reaalsust ka nende piirkondade kristlaste jaoks, kes seni veel jälitamistest puutumata olid jäänud. Eespool sai juba viidatud 1Cl-le ja Ilm-le, ent tugev ja läbitunnetatud teadmine olukorra üldisest ohtlikkusest ilmub alates 90. aastatest kogu kristlikku kirjavarasse (vt. nt. 2Tm 1:8-15). Seda hämmastavam on tõsiasi, et vaatamata

²⁰⁶ Rooma põlengu kirjeldus: Tacitus, *Ann.* 15.38; kristlaste süüdistamise selles: Tacitus, *Ann.* 15.44.

²⁰⁷ Suetonius, *Dom.* 10-13; RE 1909, 2567-2571 ja 2581-2582; Griffin 2000, 67; Domitiuse valitsusaja kohta üldiselt: Glay 2005, 269-274; vahetult eelnevast perioodist ülevaate saamiseks: Mommsen 1996; aktiivne ja avalik osavõtt keisrikultusest muutus samahästi kui kodaniku poliitilise lojaalsuse kinnituseks alates Flaviustest. Tajra 1996, 10.

²⁰⁸ Morris 2003, 12.

pidevale ebakindlusele ja tagakiusuähvardusele ilmutasid kristlased keisri ja riigi suhtes jätkuvat lojaalsust. Nii soovitavad pastoraalkirjad ja 1 Clemensi kiri palvet kõigi inimeste, ka kuningate ja ülemuste eest, *et võiksimel elada vagusat ja vaikset elu lausa jumalakartuses ja vääriskuses* (1Tm 2:2, ka Tt 3:1). Spontaansed tagakiusud põhjustasid ka usust äralangemisi. Hb autor püüab kõikuvat kogudust julgustada ning soovib, et kogudus mõtleks oma juhtidele ja toetaks neid rasketel aegadel. Samuti kutsutakse kristlasi üles hoolitsema vangistatud vendade eest ning olema valmis hukkamisteks (Hb 10:32-34 ja 13:3).

Tõenäoliselt on kõik need tähendusrikkad hoiatused ja manitsused kirja pandud alates 90. aastate algusest.²⁰⁹ Nagu eespool juba lühidalt mainitud, ei oma need kirjad mingit täiendavat õpetuslikku väärtust, vaid keskenduvad koguduste aktuaalsetele probleemidele, kujutades olustikulise mitmekülgusega varaste kristlase praktilisi raskusi läbikäimisel oma paganatest kaaskodanikega. Rõhuasetus on õigel käitumisel, mis peab kindlustama, et kristlased oma usule truuks jäädes siiski võimalikult väldiks mitte kristlaste viha alla sattumist. Korduvalt toonitatakse riigitruudust ning valitsejaid ja võimukandjaid kujutatakse positiivses valguses (1Tm 6:1-2, 2Tm 2:4-5, Tt 3:1 ja 2:9-10).

Eelnevast teen oma kolmanda ja viimase järelduse - **pole võimatu, et Pauluse kohtuasja (ja seega muidugi kogu Ap) kirjapanek leidis aset Domitianuse tagakiusude ajal 90.-ndate I poolel**. Üks tähelepanuväärne osutus Ap tekstis Domitianuse valitsemisajale üldiselt on Pauluse saatmine keisri isikliku kohtu ette (*per rescriptum principis*), mis 60.-ndatel aastatel oluiks üpris erandlik juhus (vt. ptk. 3.1.) Hoopis tavapärasemaks muutus see aga Domitianuse ajal, kes pööras õigusküsimustele suurt tähelepanu ning reguleeris iseäranis apellatsioonimenetlust, sekkudes isiklikult paljude juhtumite lahendamisse.²¹⁰ Teiseks on ka termini *appellatio* kasutus kriminaalprotsessi kontekstis tõenäolisem 1.sajandi lõpul (vt. ptk 2.2.). Neil põhjustel kaldun arvama, et Pauluse apellatsioonis isiklikult keisrile kajastub pigem hilisem tegelikkus, nii nagu Luukas seda Ap kirjapaneku ajal tundis.

Tõsiasi, et Luukas Domitianuse-aegsetele tagakiusudele otsesõnu ei viita, ei pea tingimata tähendama, et need Ap kirjutamise ajal veel aset polnud leidnud. Ma ei taha väita, nagu oluiks Domitianuse tagakiusud Ap kirjutamise põhjuseks, kuid Pauluse protsessi jäädvustamisel *resp.* Ap-le lisamisel võisid need küll määravaks motiiviks osutada. Domitianuse-aegses ebakindlas olukorras vajas kogudus materjali, milles

²⁰⁹ Lohse 1994, 81-82, 171.

²¹⁰ Suetonius, *Dom.* 8.1 ja 14.4; RE 1909, 2588; Tajra 196, 16-17..

üldtunnustatud autoriteet oleks õigustanud nende praktikat isikliku eeskujuga - ja kes sobinuks selleks paremini kui Paulus, kelle kirjadest oli selleks ajaks saanud kristliku elu lahutamatu osa. Nagu Cl, Hb ja pastoraalkirjade ning Ilm autorid, nii püüdis ka Luukas heitunud kogudust julgustada, ent tegi seda eelmistest erineval viisil. Ta ei kurda ega manitse ega kirjelda tagakiusude koledusi, vaid kujutab üksikut kristlast läbimas erinevaid astmeid rooma kohtusüsteemis, ilmutades seejuures niihästi absoluutset veendumust Pauluse süütuses kui suurt usaldust ilmaliku õigussüsteemi õigluse ja erapooletuse suhtes. Kuivõrd täpselt Luuka kirjeldus tegelikkusele vastab, on iseküsimus. Pole põhjust kahelda protsessi põhietappides (Pauluse vangistamine juutide poolt ja esmane juudiõiguslik protsess, Pauluse viimine maavalitseja kohtu ette, tema apellatsioon ja lähetamine Rooma), ent tuleb meeles pidada, et Ap-s on nad pandud teenima hoopis hilisemat ja ohtlikult teistsugust olukorda. Nii on Ap-s ja eriti Pauluse kohtuasja kirjelduses väljenduv hoiak maise riigi suhtes üks etapp kristluse ja riigivõimu suhete arenemise pikas protsessis.

5. KOKKUVÕTE

Pauluse protsessi kriminaalõiguslik vaatlus võimaldab mitmeid huvipakkuvaid järeldusi. Esmalt näeme, et Luuka poolt Ap-s edastatud teave haakub mitmes aspektis täielikult muude olemasolevate teadmistega

1) Rooma kodaniku staatusest ja õigustest 1.sajandil (õigus turvalisusele, keeld piinata ilma kohtuotsuseta, võimalus kaitsta end kohtus, apellatsioonioigus kõrgemale võimukandjale);

2) rooma kriminaalprotsessi etappidest, menetluskorrast ja eripäradest samal perioodil (menetlus *extra ordinem*, vastava magistraadi suur vabadus juurdluse teostamisel, üldine kinnipidamine kodanikuõigustest).

Kuna aga protsessi täpne protokollimine ei olnud Luuka jaoks omaette eesmärk, ei tohiks me Ap teksti põhjal teha rooma kriminaalmenetluse kohta liiga suuri üldistusi. Pauluse apellatsioon on ainus teadaolev vastava episoodi kirjeldus ja oleks liiga riskantne laiendada sama skeemi kõikidele tolleaegsetele kohtuasjadele isegi juhul, kui mingid muud asjaolud (süüdistatava kodakondsus, poliitiliste ja religioosete motiivide põimumine süüdistuses jms.) Pauluse juhtumiga sarnaneksid.

Kriminaalmenetluse üldise korra põhjal on võimalik teha oletusi Pauluse protsessi lõppvaatuse kohta Roomas, millest Ap enam ei räägi. Kuna hilisem Paulus-traditsioon ei tunne ei tema süüdiäämist ja karistamist ega ka õigeksmõistmist, siis tundub protsessi katkemine (*abolitio*) olevat kõige tõenäolisem. Selle põhjuste kohta on küll raske midagi kindlat öelda, kuid olemasoleva traditsiooni valguses (Pauluse võimalik reis Hispaaniasse ja võib-olla ka Itta) tundub protsessi katkemine ja seega ka Pauluse ajutine vabanemine üpris võimalik.

Kõige kindlamad informatsiooniallikad Pauluse protsessi lõpu kohta oleksid kahtlemata olnud ametlikud kohtudokumendid. Ap ootamatu lõpp sunnib järeldama, et Luukas niisuguseid dokumente ei kasutanud. Küsimusele, kas Luukas neist dokumentidest teadlik oli, ja kui oli, siis miks ta neid ei kasutanud, pole meie teadmiste praeguse seisjuures võimalik rahuldavalt vastata.

Pauluse protsessi kirjapaneku põhjused lähtuvad konkreetsetest sotsiaalpoliitlistest tingimustest 1.sajandi lõpul. Esimeste spontaansete tagakiusude taustal pidi kujunev kristlus püüdma määratleda oma vahekorda riigivõimudega. Kohati võisid paganad mõista kristlust kui ühiskonnaohtlikku liikumist ning esitada ka vastavaid kohtulikke süüdistusi. Sellises olukorras osutus traditsioon Pauluse kohtuprotsessist tänuväärseks eeskujuks, millest kristlased võisid end kohtu ees kaitstes lähtuda:

1) mitte tunnista end süüdi riigi- või keisrivastasuses;

2) igati rõhutada oma lojaalsust riigivõimudele.

Nii võib öelda, et Luuka poolt üleskirjutatud traditsioon Pauluse protsessist omas teatavat näitlikku iseloomu, mis pidi süüdistatavatele kristlastele rooma kohtu ees pakkuma nii moraalist tuge kui ka praktilist eeskuju. On teada, et kristlaste tagakiusud sagesid keiser Domitianuse valitsemisaja lõpuaastatel. On võimalik, et just neil aastatel tekkis vajadus Pauluse protsessi laadse näidisjuhtumi kirjapanekuks. See omakorda lubab aga arvata, et Pauluse protsessi (ja seega muidugi kogu Ap) kirjapanek leidis aset Domitianuse valitsusaja lõpul -- 90.-ndate aastate esimesel poolel.

LISAD

1. PAULUSE KRONOLOOGIA

1.1. PIIBLIVÄLISED PIDEPUNKTID

14-37	keiser Tiberiuse valitsusaeg;
36	Pontius Pilatuse (Juudamaa prefekt aastail 26-36) saatmine Rooma Süüria legaadi Lucius Vitelliuse poolt (Jos. <i>Ant.</i> 18.4.2.). Pilatus saabus Rooma pärast Tiberiuse surma 16.märtsil 37. Ligikaudu samal ajal leidsid aset Stefanose hukkamne (Ap 7:58-60) ja Pauluse pöördumine Damaskuse teel (Ap 9:1-9);
41-54	keiser Claudiusse valitsusaeg;
44	Herodes Agrippa I surm, arvatavasti vikennaalide pidustuste ajal 5.märtsil (Jos. <i>Ant.</i> 19.8.2. ja Ap 12:20-23);
46?	näljahäda keiser Claudiusse valitsusajal (Ap 11:28), arvatavasti sama, millest Josephus kirjutab prokuraator Tiberius Alexanderi ametiaja (46-48) kontekstis (Jos. <i>Ant.</i> 20.5.2.);
49	keiser Claudiusse edikt juutide Roomast väljasaatmise kohta (Ap 18:2c; Suetonius, <i>Claudius</i> 25). Seetõttu tulid Aquila ja Priscilla Korintosesse, kus nad kohtusid Paulusega (Ap 18:1-2);
52-53	Ahhaia prokonsuli Gallio ametiaeg (mainitud Delfist leitud kreekakeelses raidkirjas, mis on dateeritud Claudiusse kaheteistkümnendasse valitsemisaastasse). Korintose juudid viisid Pauluse Gallio kohtu ette (Ap 18:12);
52-60	Antonius Felixi ametiaeg Juudamaa prokuraatorina (Jos. <i>Bell.Jud.</i> 2.12.8; <i>Ant.</i> 20.7.1.);
54-68	keiser Nero valitsusaeg;
60?-62	Porcius Festuse ametiaeg Juudamaa prokuraatorina (Ap 25:9-12); täpne algusaeg on teadmata (Jos. <i>Ant.</i> 20.8.9; <i>Bell.Jud.</i> 2.14.1.).

1.2. PAULUSE KRONOLOOGIA PÕHIPUNKTID

1-10?	Paulus sündis Kiliikias Tarse linnas (Ap 22:3), arvatavasti 1. sajandi esimesel kümnendil (Fm 9);
36	Paulus kiusas taga "Jumala kogudust" (Gl 1:13) Jeruusalemmas (Ap 8:3), ja kavatses oma tegevust laiendada ka Damaskusesse. Teel sinna toimus tema

	pöördumine (Ap 9:3-19). Seejärel viibis ta Araabias (Gl 1:17b), kuni pöördus tagasi Damaskusesse (Gl 1:17c);
39	"Kolme aasta pärast" (Gl 1:18) põgenes Paulus Damaskusest (2Kr 11:32-33, Ap 9:23-25) ja külastas esmakordselt pärast oma pöördumist Jeruusalemma (Gl 1:18). Seejärel tõmbus ta tagasi Süüria-Kiliikia piirkonda (Gl 1:21) või Tarsosesse (Ap 9:30);
43?	Pauluse nägemus 14 aastat enne 2 Korintose kirja kirjutamist (2Kr 12:2-4);
44/45	Barnabas viib Pauluse Tarsosest Antiookiasse ja nad töötasid koos aasta aega (Ap 11:25-26);
46-49	Pauluse esimene misjonireis, mis algab ja lõpeb Antiookias (Ap 13:4 - 14:28). Arvatavasti viitavad sellele reisile ka Gl 1:21, 1:23 ja 2:2);
49	Claudius saadab juudid Roomast välja (Ap 18:2c);
49	14 aastat pärast oma pöördumist külastab Paulus taas Jeruusalemma (Gl 2:1), et osaleda apostlite kontsiilil (Gl 2:1-10, Ap 15:3-12);
49	Pauluse tüli Peetrusega Antiookias (Gl 2:11-14);
49-50	Jeruusalemma kogudusevanemad otsustavad, et paganad on vabastatud juudi toidueeskirjade järgimisest (Ap 15:22-19). Hiljem kõneleb Paulus sellest Jaakobusega (Ap 21:25);
50-52	Pauluse teine misjonireis, mis algab ja lõpeb Antiookias (Ap 15:40 - 18:22);
51	Paulus elab Korintoses Aquila ja Priscilla juures (Ap 18:2);
51	pärast Ateenast tagasipöördumist (1Ts 3:1) kirjutab Paulus Korintoses 1 Tessaloonika kirja;
52 suvi?	Korintose juudid viivad Pauluse maavalitseja Gallio kohtu ette (Ap 18:12);
52	Paulus pöördub tagasi Antiookiasse, külastades teel ka Jeruusalemma ja tervitades sealset kogudust (Ap 18:18-22);
52 talv - 54 kevad	Paulus viibib Antiookias (Ap 18:23a);
54-57	kolmas misjonireis, millest enamiku aja viibib Paulus Efesoses (Ap 18:23b - 21:17);
54	Galaatia kirja kirjutamine (Gl 1:6);
56	kiri korintlastele, mis pole säilinud (1Kr 5:9);
57 enne	1 Korintose kirja kirjutamine (1Kr 16:8);

nelipüha	
57 sügis	Paulus lahkub Efesosest Troasesse (Ap 20:1; 2Kr 2:12), seejärel läheb Makedooniasse (2Kr 2:13), kus kirjutab osa 2 Korintose kirjast;
57-58	Paulus veedab "kolm kuud" (= talve) Korintoses (1Kr 16:5-6; 2Kr 1:16; Ap 20:2-3), kus kirjutab Rooma kirja;
58 kevad	lahkunud Kreekast, reisib Paulus läbi Makedoonia ja Philippi (Ap 20:3-6a);
58	veetnud paasapühad Philippis, purjetab Paulus Troasesse. Pärast seitsmepäevast viivitust reisib ta edasi Assosesse, kust purjetab Caesareasse (Ap 20:6b, 20:14, 21:1-8);
58	Paulus saabub Jeruusalemma enne nelipüha (Ap 20:16, 21:17), külastab Jaakobust (Ap 21:18). tema kohaloleks põhjustab rahvarahutusi (Ap 21:27-30), ta vahistatakse Rooma garnisoniülema poolt (Ap 21:31-36) ja saadetakse Caesareasse maavalitseja Felixi ette (Ap 23:23-33);
58-60	Paulus veedab kaks aastat Caesareas vangistuses (Ap 24:27);
60?	Felixi asemel saab maavalitsejaks Festus (Ap 25:1);
60	Festuse kohtu ees esitab Paulus apellatsiooni keisrile (Ap 25:11-12);
60 sügis	Paulus saadetakse Rooma (Ap 26:32 - 27:1). Merereis ja laevahukk Maltal (Ap 27:2 - 28:10);
60-61	Paulus veedab kolm kuud (= talve) Maltal (Ap 28:11a). Seejärel purjetab ta Itaaliasse Puteolisse (Ap 28:11b-13) ja reisib edasi Rooma (Ap 28:14-16);
61-63	Roomas jääb Paulus kaheks aastaks kodusesse vangistusse (Ap 28:30).

2. ARVAMUSED PAULUSE SÜÜ SUHTES

2.1. JUUDID

2.1.1. JUUDI RAHVAHULK:

- 1) Ja kui nad püüdsid teda tappa ... (21:31);
- 2) ... sest suur rahvahulk järgnes neile, hüüdes: "Hukka ta ära!" (21:36);
- 3) "Hukka niisugune ära maa pealt! Ta ei tohi ellu jääda!" (22:22)

vt. ka 21:27, 21:30, 21:32, 21:35, 22:23, 23:27;

2.1.2. JUUDI PREESTRID:

23:2, 23:10, 25:7, 25:15;

2.1.3. JUUTIDE VANDENÕU:

23:12, 23:14-15, 23:21, 23:30, 25:3;

2.1.4. VARISERID:

1) Meie ei leia midagi paha selles inimeses (23:9);

2.1.5. ROOMA JUUDID

1) Meie ei ole saanud Juudamaalt ühtegi kirja sinu kohta ega ole tulnud siia ühtegi venda, kes sinust oleks midagi paha teatanud või rääkinud (28:21);

2.2. ROOMA JT. VÕIMUESINDAJAD

2.2.1. CLAUDIUS LYSIAS

1) ... ei olnud mingit kaebust, mis oleks väärinud surma või vangistust (23:29);

2.2.2. FELIX (venitamistaktika):

1) Feeliks aga, teades täpselt kõike usuteega seotut, lükkas nende kohtuasja edasi, öeldes: " Kui Klaudius Lüüsius tuleb, siis ma otsustan teie asja ära." Ta käskis pealikut hoida Paulust vangis, kuid kerge vahi all, nii et kedagi omastest ei takistataks teda teenimast (24:22-23);

2) Pealegi ta lootis, et Paulus annab talle raha (24:26);

3) Feeliks aga, soovides olla juutidele meelepärane, jättis Pauluse ahelaisse (24:27);

2.2.3. FESTUS:

1) Aga süüdistajad, kes seisis tema ümber, ei suutnud tema vastu esitada ühtki süüdistust niisugustes kuritegudes, nagu mina oletasin ... (25:18);

2) Mina aga leidsin, et ta pole teinud midagi surma väärivat (25:25);

2.2.4. JUURDLUSKOGU:

1) See inimene ei tee küll midagi, mis vääriks surma või ahelaid (26:31);

2.2.5. HERODES AGRIPPA II:

1) Selle inimese oleks võinud vabaks lasta ... (26:32);

2.3. PAULUS:

2.3.1. Süneedrioni ees - Mehed-vennad, mina olen Jumala ees elanud tänini igati puhta südametunnistusega (32:1);

2.3.2. Süneedrioni ees - Minu üle mõistetakse kohut lootuse ja surnute ülestõusmise pärast! (23:6);

2.3.3. Felixi ees - Nad ei ole leidnud mind kellegagi arutlemas ega väitlemas või tekitamas rahvam:assu templis, mõnes sünagoogis või linnas. Nad ei suuda ka tõestada seda, milles nad mind nüüd süüdistavad (24:12-13);

2.3.4. Felixi ees - Või ütelgu nad ise, mis kuriteo nad minust leidsid, kui ma seisin Suurkohtu ees (24:20);

2.3.5. Festuse ees - Ma ei ole patustanud ei juutide Seaduse ega pühakirja ega keisri vastu (25:18);

2.3.6. Festuse ees - Juutidele ei ole ma teinud mingit ülekohut, nagu sa ise väga hästi tead (25:10);

2.3.7. Festuse ees - Kui aga selle taga, milles nad mind süüdistavad, ei ole mitte midagi, siis ei või mind keegi nende kätte anda (25:11);

2.3.8. Agrippa ja juurdluskogu ees - Minu elujärge noorusest peale, seda, mis mul algusest saadik oma rahva keskel Jeruusalemmas on olnud, teavad kõik juudid, kes mind ammu tunnevad ja võivad tunnistada, kui nad seda vaid tahavad, et ma olen elanud variserina meie kõige rangema kildkonna usukommete järgi. Ja nüüd ma seisan kohtu all lootuse pärast selle tõotuse peale, mille Jumal on andnud meie isadele ... Selle kõige pärast on juudid mind pühakojas kinni võtnud ja püüdnud tappa (26: 4-6 ja 26:21);

2.3.9. kokkuvõtte Rooma juutide ees - Mehed-vennad, mina ei ole teinud midagi meie rahva ja esiisade kommete vastu, ja siiski olen Jeruusalemmas antud vangina üle roomlaste kätte. Kui need olid mind üle kuulanud, tahtsid nad mu vabaks lasta, sest mul ei olnud ühtki surmasüüd. Aga kui juudid sellele vastu rääkisid, siis ma olin sunnitud nõudma keisri kohut ... (28:17-19)

SUMMARY

This paper investigates the trials of St. Paul in Jerusalem, Caesarea and Rome within the context of the Roman legal system in the first century AD. The study first

surveys the trial proceedings as reported by Luke in the New Testament Book of the Acts of the Apostles and then attempts to reconstruct the juridical details of the trials by comparing them with non-biblical sources of Roman law and to locate them in a proper historical context. Finally, by focusing specifically on Paul's defense strategy in the trials, the study analyzes the impact of the biblical account on a growing Christian movement facing increasing persecution in the late first century.

Of particular interest and relevance to this study is that in two main respects the legal details presented by the author of Acts accurately accords with the general historical knowledge of Roman law and legal procedures in the first century AD. These include:

1) the legal rights of Roman citizens such as personal safety, the prohibition of torture without an official sentence, and the opportunity to personally defend oneself in court or to appeal to a higher (imperial) court.

2) the stages, procedures and specific features of Roman criminal proceedings such as *extra ordinem*, the magistrate's investigative authority, and the common observance of Roman civic rights.

Since Luke's aim was not to present a precise and exact account of Roman legal protocols and procedures from a juridical point of view, one cannot make generalizations for other contemporary first century legal cases based solely on the narrative found in the Book of Acts. For example, Paul's *appello* in Acts is the single known description of its kind extant in the available literature. Based solely on this one written account, it would be unwarranted to extrapolate the application of this juridical procedure found specifically in Acts to similar cases in the first century. This would be true even if circumstances such as Roman citizenship issues or the mixing of political and religious motives in formal accusations were similar to Paul's case.

On the basis of known Roman legal codes relating to criminal proceedings in the first century, it is possible to draw some conclusions about the outcome of the trial in Rome since Acts ends abruptly without Luke writing about it and the later ecclesiastical tradition only knew and wrote about the condemnation and subsequent execution of Paul through non-canonical sources. What appears most likely is that an interruption of the proceedings (*abolitio*) in Rome occurred. It is hard to speculate about the reasons this may have happened but in the light of the existing tradition of Paul's reputed travel to Spain and perhaps to the East as well, the interruption of the legal proceedings and also the temporary release of Paul from prison in Rome was also possible.

The most reliable sources of information about the conclusion of the trial would have undoubtedly been found in Roman protocols and juridical documents no longer extant. The sudden ending of Acts also can lead to the conclusion that Luke either did not use or have access to these kinds of Roman legal documents. The question of whether or not Luke knew about such records, and if he did, why he did not use them, cannot be answered given the current historical record.

The reasons for the written proceedings of Paul's trial in Acts stem in large part from the social and political conditions in the first century Roman Empire. Because of widespread and unpredictable persecutions, Christians found it necessary to attempt to define their relationship and the relationship of their incipient but growing religion in contrast with the state power represented by imperial Rome. In the context of growing state-sanctioned persecution, Christianity came to be increasingly regarded as a dangerous movement to Roman rule because it ultimately refused to recognize the supreme authority of the emperor who also claimed to be divine. In this context, the representation of Paul's trial in the Christian tradition as presented in Acts turned out to be a useful template or model for Christian self-defense in Roman courts. This legal behavioral model demonstrated to accused Christians who increasingly found themselves in Roman courts that it is important not to plead guilty to Roman charges accusing them of being public enemies and that accused Christians should consistently and strongly stress their loyalty to Rome.

In conclusion, the record of St. Paul's trials as found in Acts functioned in the early Church tradition as a model or legal guide which offered accused Christians moral as well as practical support in an increasingly hostile social and political environment. Since it is known that Christian persecution became more frequent in the final years of Domitian's reign, it can also be concluded that the biblical account of Paul's trials likely was written sometime between AD 90 and 96.

LÜHENDID

1. PIIBLI RAAMATUD JA KIRJAD

Ap - Apostlite teod;
Ef - Pauluse kiri efeslastele;
Fl - Pauluse kiri filiplastele;
Fm - Pauluse kiri Fileemonile;
Gl - Pauluse kiri galaatlastele;
Hb - kiri heebrealastele;
Ilm - Johannese ilmutus;
Jh - Johannese evangeelium;
Jk - Jaakobuse kiri;
Kl - Pauluse kiri koloslastele;
1Kr - Pauluse 1. kiri korintlastele;
2Kr - Pauluse 2. kiri korintlastele;
Lk - Luuka evangeelium;
Mk - Markuse evangeelium;
2Ms - Teine Moosese raamat;
4Ms - Neljas Moosese raamat;
Mt - Matteuse evangeelium;
Rm - Pauluse kiri roomlastele;
1Tm - Pauluse 1. kiri Timoteosele;
2Tm - Pauluse 2. kiri Timoteosele;
1Ts - Pauluse 1. kiri tessalooniklastele;
2Ts - Pauluse 2. kiri tessalooniklastele;
Tt - Pauluse kiri Tiitusele;

2. MUUD LÜHENDID

AL - Antiigileksikon;
CAH - Cambridge Ancient History;

NP - Der Neue Pauly;

RE - Paulys Real-Enzyklopädie.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

1. ALLIKAD

Acta Isidori, dokument A. Teoses: Sherk, R.K. (ed), The Roman Empire: Augustus to Hadrian. Translated documents of Greece and Rome. Vol.6. Cambridge, 1994.

Apuleius, *Apologia. Apuleii Opera omnia. T.2. Continens Florida et opera philosophica; accedunt Apologia et fragmenta*. Leiden, 1823.

Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem. Stuttgart, 1994.

Cassius Dio, Histoire romaine. Collection des universités de France. Série greque. Paris, 1991.

Cicero, M.T., *De Officiis*. Werke in drei Bänden. Bd. III. Berlin, Weimar, 1989.

Cicero, M. T., *In Verrem*. Werke in drei Bänden. Bd. I. Berlin, Weimar, 1989.

Cicero, M.T., *Pro Flacco*. Cicero in twenty-eight volumes. Vol XXI. Loeb Classical Library. Cambridge (Mass.), London, 1989.

Eusebius, *Historia Ecclesiae*. The History of the Church from Christ to Constantine. Minneapolis, 1975.

Flavius, Josephus, Jewish Antiquities. Books I-III Josephus in nine volume. Vol. IV. Cambridge (Mass.), London, 1991.

Flavius, Josephus, Jewish Antiquities. Books V-VIII. Josephus in nine volume. Vol. V. Cambridge (Mass.), London, 1988.

Flavius, Josephus, Jewish Antiquities. Books IX-XI. Josephus in nine volume. Vol. VI. Cambridge (Mass.), London, 1987.

Flavius, Josephus, The Jewish War. Books I-III. Josephus in nine volume. Vol. II. Cambridge (Mass.), London, 1976.

Flavius, Josephus, The Jewish War. Books IV-VII. Josephus in nine volume. Vol. III. Cambridge (Mass.), London, 1990.

Flavius, Josephus, The Destruction of the Jews. London, 1971 (numereerimata).

Irenaeus, *Against Heresies*. www.earlychristianwritings.com/irenaeus.html

Muratorian Canon, www.earlychristianwritings.com/muratorian.html

Novum Testamentum Graece et Latine / *utrumque textum cum apparatu critico imprimendum curavit* Eberhard Nestle; *novis curis elaboraverunt* Erwin Nestle et Kurt Aland. Ed. 18. Stuttgart, 1957.

Piibel. Tallinn, 2000.

Plinius der Jüngere, *Epistulae*. Briefe in einem Band. Berlin, Weimar, 1984.

Strabon, *Geographika*. Teoses Sherk, R.K. (ed.), The Roman Empire: Augustus to Hadrian. Translated documents of Greece and Rome. Vol.6. Cambridge, 1994.

Suetonius, The Twelve Caesars. London, 1984.

Tacitus, P.C., *Annales*. Books IV-VI, IX-XI ja XIII-XVI. Tacitus in five volumes. Loeb Classical Library. Cambridge (Mass.), London, 1981-1986.

Tertullianus, *Apologia*. The Apology. www.earlychristianwritings.com/tertullian01.html.

Tertullianus, *De ieiunio*. On Fasting. www.earlychristianwritings.com/tertullian33.html.

2. TEATMETEOSED

Antiigileksikon. Tallinn, 1985.

Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike. Band 10. Stuttgart, Weimar, 2001.

Hazel, J., Who's who in the Roman World? London, New York, 2001.

Kleis, R. jt., Ladina-eesti sõnaraamat. Tallinn, 2002.

Paulys Real-Encyclopädie der classisches Altertumswissenschaft. Erster Band. Stuttgart, 1894, "(M.) Antonius Felix".

Paulys Real-Encyclopädie der classisches Altertumswissenschaft. Fünfter Halbband. Stuttgart, 1897 "Berenike".

Paulys Real-Encyclopädie der classisches Altertumswissenschaft. Dritter Band. Stuttgart, 1899 "Claudius Lysias".

Paulys Real-Encyclopädie der classisches Altertumswissenschaft. Fünfter Band. Stuttgart, 1905 "Drusilla".

Piiblientsüklopeedia. Tallinn, 1996.

3. KIRJANDUS

Albright, W.F., Luke's ethnic background. Teoses: J.Munck, The Acts of the Apostles. New York, 1967.

- Alexander, L.**, Fact, Fiction and the Genre of Acts. *New Testament Studies* 44 (1998), 380-299.
- Alexander, L.**, The Acts of the Apostles as an Apologetic Text. *Apologetics in the Roman Empire. Pagans, Jews, Christians.* Oxford, 1999.
- Ashton, J.**, The Religion of Paul the Apostle. New Haven, London, 2000.
- Becker, J.**, Paulus. Der Apostel der Völker. Tübingen. 1989.
- Benoit, P.**, La deuxième visite de Saint Paul à Jérusalem. *Biblica* 40.1959
- Bonfante, P.**, Rooma õiguse ajalugu. Tartu, 1930.
- Bruce, F.F.**, Uue Testamendi ajalugu. Tallinn, 2000.
- Brunt, P.A.**, Procuratorial jurisdiction. *Latomus* 25 (1966), 461-487.
- Burton, P.A.**, Proconsuls, assizes and the administration of justice under the Empire. *Journal of Roman Studies* 65 (1975), 92-106.
- Cadbury, H.J.**, The Book of Acts in History. London, 1955.
- Cullmann, O.**, The State in the New Testament. London, 1955.
- De Lange, N.R.M.**, Jewish attitudes to the Roman Empire. Teoses: Grnsey. P.D.A., Whittaker, C.R. (eds.), *Imperialism in the Ancient World.* 225-281. Cambridge, 1981.
- Doerr, F.**, Der Prozess Jesu in rechtsgeschichtlicher Beleuchtung. Stuttgart, 1920.
- Fisher, K.M.**, Alpkristlus. Tallinn, 1995.
- Fitzmyer, J.A.**, The Acts of the Apostles. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland, 1998.
- Gager, J.G.**, The Origins of Anti-Semitism: Attitudes towards Judaism in Pagan and Christian Antiquity. New York, 1985.
- Garnsey, P.D.A.**, The criminal jurisdiction of governors. *Journal of Roman Studies* 58 (1968), 51-59.
- Goodman, M.**, Judaea. *Cambridge Ancient History. Vol. XI.* Cambridge 2001.
- Grant F.C.**, Roman Hellenism and the New Testament. Edinburgh, 1962.
- Grant, M.**, The History of Ancient Israel. New York, 1984.
- Griffin, M.**, The Flavians. *Cambridge Ancient History. Vol. XI.* Cambridge, 2000.
- Gutermann, S.L.**, Religious Toleration and Persecution in Ancient Rome. London, 1971.
- Hattenhauer, H.**, Euroopa õiguse ajalugu. I raamat. Tartu, 1995.
- Ilus, E.**, Rooma eraõiguse alused. Tartu, 2000.
- Jolowich, H.F.**, Historical Introduction to the Study of Roman Law. Cambridge, 1932.

- Jones, A.H.M.,** The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate. Oxford, 1972.
- Kokkinos, N.,** A fresh look at the *gentilicium* of Felix, procurator of Judaea. *Latomus* 49 (1990), 126-141.
- Kroll, G.,** Jeesuse jälgedel. Tartu, 2002.
- Linder, A.,** The Jews in Roman Imperial Legislation. Detroit, Jerusalem, 1987.
- Lohse, E.,** Uue Testamendi tekkelugu. Tartu, 1994.
- Lüdemann, G.,** Early Christianity according to the Tradition in Acts: A Commentary. London, Minneapolis, 1989.
- Millar, F.,** The Development of Jurisdiction by Imperial Procurators: Further Evidence. *Historia* 14 (1965), 362-367.
- Mommsen, T.,** A History of Rome under the Emperors. London, New York, 1996.
- Mommsen, T.,** Römisches Strafrecht. Leipzig, 1899.
- Morris, L.,** Johannese ilmutus. Tallinn, 2003.
- Munck, J.,** The Acts of the Apostles. New York, 1967.
- Pereterski, I.S.,** Üldine riigi ja õiguse ajalugu. I. Tartu, 1946.
- Rajak, T.,** Was there a Roman Charter for the Jews? *Journal of Roman Studies* 74 (1984), 107-123.
- Ramsay, W.M.,** St Paul the Traveller and the Roman Citizen. London, 1920.
- Riistan, A.,** Uue Testamendi sisesejuhatusteaduse ja hermeneutika käsimusi. Tartu 1999 (käsikiri).
- Roloff, J.,** Die Apostelgeschichte. Das Neue Testament Deutsch. Teilband 5. Berlin, 1988.
- Rosen, K.,** Rom und die Juden in Prozess Jesu (um 30 n.Ch.). *Teoses: Macht und Recht. Grosse Prozesse in der Geschichte.* München, 1991, 39-58.
- Santala, R.,** Apostel Paulus inimesena ja õpetajana juudi kirjanduse valguses. Rakvere, 2001.
- Schweizer, E.,** Teoloogiline sisesejuhatatus Uude Testamenti (käsikiri). Tartu, 1999.
- Sherk, R.K. (ed),** The Roman Empire: Augustus to Hadrian. Translated documents of Greece and Rome. Vol.6. Cambridge, 1994.
- Sherwin-White, A.N.,** The Roman Citizenship. Oxford, 1980.
- Sherwin-White, A.N.,** Roman Society and Roman Law in the New Testament. Oxford, 2000.

Skard, E., *Concordia*. Römische Wertbegriffe. Darmstadt, 1967, 173-208.

Sootak, J., Veritasust kriminaalteraapi. Tallinn, 1996.

Tajra, H.W., The Trial of Paul. A Juridical Exegesis of the Second Half of the Acts of the Apostles. Tübingen, 1989.

Tajra, H.W., The Martyrdom of St. Paul. Historical and Judicial Context, Traditions, and Legends. Tübingen, 1996.

Weiser, A., Die Apostelgeschichte. Leipzig, 1985.

White, E.G., Apostlite teod. Tallinn, 2000.

4. INTERNET

www.christiananswers.net/dictionary (18.12.2005)

www.earlychristianwritings.com (18.12.2005)

www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Acts (18.12.2005)